

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

Diplomová práce

2023

Bc. Daniel Floder

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

**Lichtenštejnsko mezi přímou demokracií a absolutní
monarchií? Cesta k nové lichtenštejnské ústavě**

Diplomová práce

Autor práce: Bc. Daniel Floder

Studijní program: Teritoriální studia se specializací Německá a rakouská
studia

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 1. 8. 2023

Daniel Floder

Bibliografický záznam

FLODER, Daniel. *Lichtenštejnsko mezi přímou demokracií a absolutní monarchií? Cesta k nové lichtenštejnské ústavě*. Praha, 2023. 101 s. Diplomová práce (Mgr). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.

Rozsah práce: 198 986

Abstrakt

Zatímco ve většině evropských monarchií docházelo v průběhu 20. století ke změnám politického systému či dekonstrukci politické moci panovníka, v Lichtenštejnském knížectví nastal v 90. letech téhož století opačný proces. Ten vyvrcholil novelizací ústavy roku 2003, v níž se lichtenštejnský kníže mocensky prosadil vůči demokraticky zvoleným státním institucím. Cílem této práce je zanalyzovat ústavní novelu a její dopad na ústavně-politický systém Lichtenštejnska a zjistit hlavní příčiny úspěchu knížete v ústavním referendu v roce 2003. Výzkum je proveden formou případové studie. K interpretaci výsledků v rámci politologických výzkumů monarchií jsou použity koncepty, jako je teorie králova dilematu či smíšená ústava. Hypotéza předpokládá, že i přes posílení moci knížete nedošlo ke změně politického systému v absolutní monarchii a že hlavním klíčem knížecího úspěchu byla jeho silná pozice zakotvená v historických tradicích a sentimentech obyvatel země. V práci jsou využity prameny, přičemž centrálním je ústava. Prameny jsou doplněny o sekundární literaturu z oborů politologie, historie či práva. Práce dochází k závěru, že i přes značné posílení knížecích pravomocí nedochází k dezintegraci demokratického parlamentního systému a ze země se nestává absolutní monarchie. V ústavě stále existují pojistky proti samovládě panovníka, přičemž tou nejradikálnější je zrušení monarchie prostřednictvím plebiscitu. Z historických souvislostí je však identita malého knížectví úzce spjata s populární osobou knížete. Svého vlivu dokázal ambiciózní kníže Hans-Adam II. během ústavní krize efektivně využít, např. pod výhrůzkou vlastního exilu získal pro referendum hlasy voličů na svou stranu, což stálo za jeho úspěchem. Jedná se také o primární důvod, proč je vývoj v Lichtenštejnsku v rozporu s teorií králova dilematu, dle které se všechny monarchie buď režimově promění, nebo jejich panovník ztratí svou politickou moc.

Klíčová slova

Lichtenštejnsko, ústavní novelizace, konstituční monarchie, Hans-Adam II., panovnické pravomoci, dělba moci, královo dilema, demokracie, absolutismus

Title

Liechtenstein between direct democracy and absolute monarchy? The road to a new Liechtenstein constitution

Abstract

At the end of the 20th century, a power conflict emerged between the ambitious Prince of Liechtenstein and the elected representatives which wanted to curb the prince's considerable powers. This development culminated in the 2003 constitutional amendment, in which the prince prevailed and gained powers at the expense of the democratically elected institutions. The aim of this thesis is to analyse the 2003 constitutional amendment and its impact on the constitutional and political system of Liechtenstein and to determine the reasons behind the prince's success in the constitutional referendum. To achieve these goals, a case study analysis is conducted. Concepts such as the king's dilemma are used to interpret the results within the framework of political science research on monarchies. The hypothesis suggests that despite the strengthening of the prince's political power, the country has not turned into an absolute monarchy, and that the main reason for the prince's success was his influential status rooted deeply in the historical traditions and sentiments of the population. The thesis utilizes primary sources, most importantly the constitution, supplemented with insights from secondary literature in the fields of political science, history, and law. The thesis concludes that the prince's considerable gain in political power did not lead to the disintegration of the democratic parliamentary system and the country has not turned into an absolute monarchy due to the existing safeguards against the monarch's possible autocracy, such as the abolition of the monarchy by plebiscite. However, the identity of the small principality and its people is closely linked to the popular figure of the monarch. The incumbent prince Hans-Adam II. was able to use the public's sentiment effectively to win over the electorate in the referendum vote.

Key words

Liechtenstein, constitutional amendment, constitutional monarchy, Hans-Adam II., sovereign powers, separation of powers, king's dilemma, democracy, absolutism

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce PhDr. Miroslavu Kunštátovi, Ph.D. za pečlivou pomoc, důležité rady, nápady, připomínky a cenný čas, které mi při psaní diplomové práce věnoval.

Obsah

Úvod	1
Představení tématu a metodologie.....	1
Zhodnocení pramenů a literatury	3
Teoretické ukotvení práce	6
Ústavně-teoretická východiska.....	6
Monarchie, její základní rysy a typologie	7
Teorie králova dilematu	9
Pozice panovníka v ústavách konstitučních monarchiích	11
Ústavní a historický vývoj Lichtenštejnska	15
Zřízení knížectví a jeho pozice v 18. a 19. století.....	15
Vznik politické scény a Ústava z roku 1921.....	16
Vývoj po první světové válce a reorientace na Švýcarsko.....	20
Meziválečné období a druhá světová válka	22
Poválečný vývoj až do nástupu Hanse-Adama II.	25
Ústavní debata na prahu 21. století a referendum 2003	29
Ideologie Hanse-Adama II. a počátek ústavní krize.....	29
Průběh ústavní debaty v 90. letech.....	35
Ústavní návrhy a novelizační referendum	44
Analýza ústavní novely	56
I. Knižectví (<i>Das Fürstentum</i>).....	56
V. Zemský sněm (<i>Vom Landtage</i>).....	63
VI. Zemský výbor (<i>Vom Landesausschusse</i>)	67
VII. Vláda (<i>Von der Regierung</i>)	67
VIII. Soudy (<i>Von den Gerichten</i>)	72
IX. Úřady a státní zaměstnanci (<i>Von den Behörden und Staatsbediensteten</i>)	79
XI. Ústavní záruky (<i>Die Verfassungsgewähr</i>)	80
XII. Závěrečná ustanovení (<i>Schlussbestimmungen</i>).....	84
Závěr	85
Summary	89
Použité prameny a literatura	91
Prameny.....	91
Literatura	92

Úvod

Představení tématu a metodologie

Lichtenštejnské knížectví je malým státem na pomezí Rýna mezi Rakouskem a Švýcarskem. Vzhledem ke své velikosti bylo knížectví v historii svými sousedními zeměmi silně ovlivněno. Dříve hrálo v jeho vztazích prvotní roli Rakousko, neboť knížecí rod sídlící ve Vídni měl k rodu Habsburků blízko. Po první světové válce se ovšem situace otočila a Švýcarsko se stalo primárním partnerem malého knížectví. Vliv, jenž tento vztah měl, je v Lichtenštejnsku znatelný. Jako příklad může sloužit zakořenění přímé demokracie a používání referend po švýcarském vzoru v rámci běžného legislativního postupu.

S postupnou demokratizací země ve 20. století docházelo k částečnému omezování pravomocí knížete v zemi. Obzvláště po přijetí ústavy v roce 1921 posílily na úkor knížete volené orgány (parlament a vláda). Současně také začali do politického dění zasahovat sami občané v rámci přímé demokracie. Většina knížat se snažila ve 20. století především zajistit suverenitu a bezpečí své země v době dvou světových války, mnoha ekonomických krizí a měnícího se mezinárodního řád. Zároveň bylo třeba finančně zajistit knížecí rod, jehož vliv a blahobyt byl ohrožen mezinárodní nestabilitou a postupnou ztrátou veškerého majetku na tehdejší československém území. Proto se také knížata začala více věnovat ekonomické situaci Lichtenštejnska a ve vnitropolitických záležitostech dávala prostor nově vzniklým politickým stranám a parlamentnímu prostředí k prosazení. Nebylo tak zvykem, aby panovník ve velké míře zasahoval do politiky či využíval veškeré ústavní pravomoci, jež mu byly svěřeny.

S nástupem Jana-Adama II. na trůn v roce 1989 však v Lichtenštejnsku nastává změna. Nový kníže se již neostýchal plně využívat svých pravomocí. Kupříkladu tak nejen hrozil rozpuštěním parlamentu, pokud by se politická situace nevyvíjela tak, jak by si představoval, a nebál se dodržet své výhrůžky. V očích lichtenštejnských politiků by ale evropská konstituční monarchie konce 20. století takto vypadat neměla. V 90. letech se tak rozhořel dlouhý politický boj mezi knížetem, který odmítal vykonávat pouhou ceremoniální roli, a mezi vládou, jež si nepřála, aby panovník aktivně zasahoval do politiky a směřování země, kterou by měly řídit demokraticky zvolené politické orgány. Kníže ale nechtěl přenechat politiku Lichtenštejnska, dle jeho slov, oligarchické vládě.

Tento spor nakonec vyústil v rozdílné návrhy novelizace ústavy z roku 1921 jak ze strany knížete, tak vlády, potažmo parlamentu. Nejenom, že si kníže chtěl zanechat své pravomoci, ale dle jeho návrhu mu měly být v několika oblastech rozšířeny. Návrh parlamentu směřoval spíše k zachování statu quo a objasnění ústavních nejasností. Z politické strany Freie Liste navíc vzešel návrh, který měl zásadně omezit pravomoci knížete. Společně s knížecím návrhem byl poslední návrh podroben rozhodnutí lidu v referendu v březnu 2003, ve kterém občané knížectví s výraznou převahou vyhověli návrhu panovníka a drtivě přitom odmítli návrh omezující monarchovy pravomoci.

Podle některých mezinárodních organizací, jako např. Rady Evropy, došlo k takovému posílení knížecích pravomocí, které ohrozilo stav demokracie. Zahraniční média následně knížete často nazývala absolutistou. Tato nařčení by se dala považovat za silná pro zemi, jejíž politický systém si v mnohém bere příklad ze Švýcarska, které je často označováno za jednu z nejdemokratičtějších zemí na světě, mj. i díky přímému zapojení občanů do legislativního procesu. Zároveň je však Lichtenštejnsko v mnoha ohledech, ať už svým politickým zřízením, tradicí či velikostí, pozůstatkem 19. století.

Hlavním důvodem pro zaměření práce na lichtenštejnskou politiku je především její neprobádanost v českém prostředí. Přitom naše země s rodem Lichtenštejnů sdílí velkou část historie, obzvláště díky majetkům, které jejich rod na českém a moravském území vlastnil. V současné době se do médií a veřejného povědomí dostávají téměř výhradně informace o sporu o tato zabavená území. Lichtenštejnsko je přitom samo o sobě velmi zajímavým fenoménem, který se nevydal cestou moderních národních států, jako např. Německo, ale vytvořilo si vlastní identitu, která je silně spojená s osobou knížete a jeho snahou udržet knížectví suverénní. Jedná se o jedinou zemi, která kombinuje prvky monarchie, reprezentativní demokracie a přímé demokracie. Lichtenštejnský kníže Hans-Adam II. přitom považuje systém, který zde postupně vznikl, za vzor pro všechny moderní státy. Středobodem této práce je proto výzkum jedinečné mocenské struktury v lichtenštejnském politickém systému z ústavního hlediska.

Hlavní otázka tohoto výzkumu zní: Jak novelizace ústavy v roce 2003 v Lichtenštejnsku ovlivnila politické a ústavněprávní uspořádání země, a co stálo za tehdejším úspěchem knížete a jeho novelizačního návrhu? Hypotéza práce předpokládá, že díky současnému aktivnímu působení Lichtenštejnska v mezinárodních organizacích (např. Rada Evropy) nedošlo k deterioraci lichtenštejnské demokracie v takovém měřítku, aby mohla země být

označena za autoritářskou, nebo dokonce absolutní monarchií. Práce dále předpokládá, že hlavním klíčem knížecího úspěchu byla jeho pozice vycházející z historických tradic a zkušeností obyvatel země.

Metodologicky bude analyzována politická situace v Lichtenštejnsku formou případové studie, se zaměřením na období ústavní krize a referenda o novelizaci konstituce v roce 2003.¹ Hlavním zkoumaným fenoménem bude rozsah politické moci panovníka v konstituční monarchii. Na rozdíl od mnoha jiných evropských monarchií (např. Švédsko či Lucembursko) Lichtenštejnsko v této kategorii silně vybočuje, čímž popírá i některé politologické teorie (např. teorie králova dilematu), které se tomuto fenoménu věnují. Důležitou roli v samotném výzkumu budou hrát konkrétní obsahové změny ústavních pravomocí knížete, jejich doslovná specifikace v samotném zákoně a interpretativní analýza pomocí odborných ústavních komentářů. K objasnění rozsahu panovníkovy moci může sloužit také diskurzivní analýza pro bližší rozbor politické a společenské debaty ohledně postavení monarchie v Lichtenštejnsku.

Práce je rozdělena na čtyři kapitoly. První z nich se věnuje teoretickému ukotvení práce, které objasňuje základní ústavní teorie, společně s teoretickým pozadím politologického výzkumu monarchií a pozic jejich panovníků. Následuje kapitola zabývající se historickým vývojem Lichtenštejnska, který je vzhledem k malé rozloze knížectví důležitý pro pochopení historických souvislostí, které zemi formovaly do její současnosti. Třetí kapitola se zaměřuje na hlavní body ústavního sporu a doprovodnou diskuzi ve veřejném prostoru včetně novelizačních návrhů, které směřovaly k samotnému lidovému hlasování. V poslední kapitole jsou analyzovány změny, k nimž došlo změnou ústavy v roce 2003, a jejich vliv na politickou mocenskou strukturu v Lichtenštejnsku.

Zhodnocení pramenů a literatury

V diplomové práci dochází k využití jak primárních pramenů, tak odborné literatury a periodik. Primární literatura zahrnuje především jednotlivé verze Lichtenštejnské ústavy s jejími průběžnými změnami. Dále byly při psaní práce využity také originální proslovy a korespondence knížete Hanse-Adama II. Většina využitých literatury a zdrojů je psána v německém jazyce, neboť se jedná o úřední jazyk Lichtenštejnského knížectví. V práci však byly hojně využity také anglickojazyčné zdroje, zejména pak v teoretické části zabývající se

---

¹ Michal Kořen, "Případová studie", in *Metodologie výzkumu politiky*, eds. Vít Beneš a Petr Drulák (Praha: Sociologické nakladatelství, 2019), 37–45.

monarchistickými státními zřízeními a systémy. V malém měřítku byly využity také českojazyčné publikace.

Vzhledem k velikosti Lichtenštejska není odborná literatura k tomuto tématu tak rozmanitá jako je tomu u větších zemí, kupříkladu Švýcarska či Německa. Důvodem je malý počet autorů se specializací na Lichtenštejsko. Proto se místy jména autorů opakují u více publikací. Často jsou to autoři, kteří působí či působili jako výzkumníci pro *Liechtenstein-Institut*, hlavní lichtenštejský výzkumný institut v oblasti historie, politiky, práva a ekonomie. Mezi tyto akademické autory patří i politolog a expert na veřejnou komunikaci Frank Marcinkowski či odborníci na právo a ústavu Herbert Wille a Patricia Schiess.

Ačkoliv ústava je pro tuto práci nezbytná, hlavní část použitých zdrojů tvoří sekundární literatura. Stěžejní sekundární literaturou pro druhou a třetí kapitolu je kniha *Liechtenstein: A Modern History* od D. Beattieho². Jedná se o anglickojazyčnou monografii zabývající se obecným vývojem Lichtenštejska v různých směrech (politickém, historickém, kulturním či ekonomickém). Beattie působil v 90. letech v době ústavní krize jako velvyslanec Velké Británie (VB) ve švýcarském Bernu, a byl proto zodpovědný i za bilaterální vztahy VB s Lichtenštejnem. Nejen, že je autor i díky vlastním zkušenostem v tématu znalý, ale knihu sepsal objektivním pohledem diplomata.

Pro historickou část práce byly využity i českojazyčné knihy, konkrétně *Dějiny Lichtenštejska* od V. Horčíčky, D. Suchánka a J. Županiče³. Druhou použitou knihou je poté *Lichtenštejsko* od M. Vařeky⁴. Obě knihy popisují především historii Lichtenštejska již od pravěku a starověku, přičemž moderním událostem, které jsou pro tuto práci důležité, např. novelizaci roku 2003, nevěnují příliš velkou pozornost. Pro objasnění historických souvislostí byl použit internetový portál *Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein*⁵ (Historický lexikon Lichtenštejského knížectví). Ten vznikl jako projekt Historického spolku pro Lichtenštejské knížectví (*Der Historische Verein für das Fürstentum Liechtenstein*) a přispívali do něj akademici, včetně již zmíněného Herberta Willeho či historika Fabiana Frommelta.

---

² David Beattie, *Liechtenstein: A Modern History, A New and Enlarged Edition*, 2. rozšířená edice (Liechtenstein: van Eck Publishers, 2012).

³ Václav Horčíčka, Drahomír Suchánek a Jan Županič, *Dějiny Lichtenštejska* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011).

⁴ Marek Vařeka, *Lichtenštejsko* (Praha: Libri, 2010).

⁵ Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein, dostupný online na <https://historisches-lexikon.li>.

Za účelem provedení analýzy byly použity ústavní komentáře zprostředkované projektem *verfassung.li*⁶, online portálem, kde je ústava Lichtenštejska dostupná i s odbornými komentáři. Jedná se o další akademický projekt, který vznikl pod taktovkou Liechtenstein-Institutu a jeho bývalých i stávajících výzkumníků. Hlavními akademickými přispěvateli jsou rakouský ústavní právník a profesor z Univerzity Innsbruck Peter Bussjäger či již zmíněná Patricia Schiess. K analýze byly využity také odborné posudky vypracované v rámci ústavní debaty na počátku nového tisíciletí, jež často vystihovaly kritické hlasy tehdejší doby. Jedná se např. o posudky R. Rhinowa⁷, J. Froweina⁸, B.-C. Funka⁹ či G. Winklera¹⁰. V neposlední řadě byla zahrnuta i nadnárodní a nezávislá kritika Rady Evropy pohledem její Benátské komise¹¹, která se lichtenštejskou situací v tehdejší době zabývala. Práce se k literatuře snaží přistupovat co nejobjektivněji, avšak v ústavně právních otázkách autoři pracují s různými interpretacemi ústavy, které jsou ovlivněny jejich motivy či postoji. Někteří autoři, jejichž poznatky byly v této práci využity, např. Gerard Batliner či Herbert Wille, působili jako politici v Lichtenštejsku. K jejich názorům je v práci přistupováno obezřetně a kriticky, aby nedocházelo ke bezděčnému či nekritickému přebírání zjevně předpojatých interpretací a informací. To stejné také platí pro Hanse-Adama II. a jeho knihu *Stát ve třetím tisíciletí*¹².

---

⁶ Online-Kommentar zur liechtensteinischen Verfassung, online dostupný na <https://verfassung.li/Verfassung.li>.

⁷ René Rhinow, *Gutachten im Rahmen der Verfassungsdiskussion im Fürstentum Liechtenstein zuhanden der Regierung des Fürstentums Liechtenstein* (Basel, 2000), <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Rhinow.pdf/view> (staženo 21. května 2023).

⁸ Jochen Frowein, *Rechtsgutachten zu den Verfassungsvorschlägen des Fürstenhauses des Fürstentums Liechtenstein zur Änderung der Verfassung des Fürstentums vom 2. Februar 2000 der Regierung des Fürstentums Liechtenstein* (Heidelberg, 2000), <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Frowein.pdf/view> (staženo 21. května 2023).

⁹ Bernd-Christian Funk, *Rechtsgutachten über Fragen der Reform der Verfassung des Fürstentums Liechtenstein* (Wien, 2001), <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Funk.pdf/view> (staženo 24. května 2023).

¹⁰ Günther Winkler, *Die Verfassungsreform in Liechtenstein: Verfassungsrechtliche Studien mit verfassungsrechtsvergleichenden und europarechtlichen Perspektiven* (Wien: Springer Verlag, 2003).

¹¹ Henrik Zahle, Pieter Van Dijk a Jean-Claude Scholsem, *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein Proposed by the Princely House of Liechtenstein*, Opinion no. 227/2002 (Strasbourg, 2002), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)032-e) (staženo 20. května 2023).

¹² Hans-Adam II. z Lichtenštejna, *Stát ve třetím tisíciletí* (Schaan: van Eck Verlag, 2010).

Teoretické ukotvení práce

Ústavně-teoretická východiska

Ústava je v právní hierarchii „nejvyšší státní normou, jejímž stěžejním úkolem je autorizace tzv. ústavních činitelů k vytváření souhrnného souboru nižších norem.“¹³ V tomto duchu definuje konstituci otec rakouského ústavního práva, Hans Kelsen. Počet těchto činitelů je přitom jedním z rozlišovacích kritérií státního zřízení. Pokud ústava svěřuje vrcholnou právní moc do rukou jediného způsobilého člověka, jedná se o monarchii. Vládne-li malá a privilegovaná skupina jedinců, mluví se ve státnovědě o aristokracii. Moc v rukou lidově voleného shromáždění nebo parlamentu je určující pro demokracii. Kelsen považuje označení samotného lidu za zákonodárný orgán, jak je občas v populárně naučné literatuře zvykem, za nepřesné.¹⁴ Za podotknutí stojí, že ačkoliv lid bývá označován v demokratických ústavách za zdroj státní moci, ve většině moderních demografií ústavním orgánem není. Výjimkami bývají státy s ústavně zakotvenými procesy přímé demokracie. Např. ve švýcarském kantonu Appenzell Innerrhoden jsou zákony, včetně těch ústavních, schvalovány na tzv. *Landsgemeinde*, kde se všichni oprávnění voliči z kantonu sejdou a zvednutím ruky odhlasují jednotlivé zákony a legislativní změny. V tomto případě se jedná o netradiční typ přímé demokracie v antickém pojetí.¹⁵

Ústava však není nedotknutelným dokumentem. Zejména po druhé světové válce vznikaly v mnoha zemích ústavní soudy pro účely výkladu a ochrany ústavy. Jedním z prvních byl roku 1920 založený Ústavní soudní dvůr v nově vzniklém Rakousku, v čemž hlavní roli sehrál právě Hans Kelsen.¹⁶ On stál za myšlenkou přiřadit ústavnímu soudnictví kontrolu právních norem jako jednu z hlavních kompetencí, což se následně otisklo nejen do rakouského, ale např. i do tehdejší československého ústavního soudnictví. Jeho názor však nezůstal bez odezvy oponentů. Mezi nimi byl např. Hugo Preuss, otec Výmarské ústavy, který neviděl smysl ve svěřením této kompetence ústavnímu soudu, neboť byla tehdy v moci

---

¹³ Richard Tur a William Twining, eds., *Essays on Kelsen* (Oxford: Clarendon Press, 1986), 113–114.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Svenja Graf, „Landsgemeinde: Wo Jung und Alt an Tradition festhalten“, *FM1 Today*, 24. dubna 2022, <https://www.fm1today.ch/ostschweiz/appenzellerland/landsgemeinde-wo-jung-und-alt-an-tradition-festhalten-146217007> (staženo 30. dubna 2023).

¹⁶ Pablo Castillo-Ortiz, „Constitutional Courts, Democracy, and Judicial Independence in Europe“, *Georgetown Journal of International Affairs*, publikováno 28. dubna 2020, <https://gja.georgetown.edu/2020/04/28/constitutional-courts-democracy-judicial-independence-in-europe/> (staženo 28. února 2023).

každého jednotlivého soudce.¹⁷ Dalším odpůrcem byl Carl Schmitt, jenž věřil, že kontrola právních norem by měla být výhradně v rukou legislativy a se soudnictvím ji nelze sloučit, neboť by tím došlo k politizaci soudů. Kelsen ale nepovažoval za správné, aby se na politickém poli nepohybovala soudní moc. Odkazuje se na to, že nebyť sporů o výklad právních norem, neměla by justice téměř žádnou moc. Z tohoto důvodu nesouhlasí s vyjitím ústavního soudnictví z tohoto principu.¹⁸

Tato odborná debata nebyla v podstatě dodnes vyřešena. Stojí za zmínku, že ústavní soudnictví se nachází z dnešního pohledu některých odborníků na pomezí mezi právem a politikou.¹⁹ Existuje mezi nimi zvláštní vztah, přičemž obecně se tvrdí, že by soudnictví, potažmo to ústavní, mělo být na politice a ostatních mocenských složkách nezávislé. Velkou roli v dnešní debatě hrají také výběrová řízení a jmenování soudců, což je např. velkým tématem ve Spojených státech.²⁰ Tento proces bude důležitý v následujících částech této práce, neboť v Lichtenštejnsku bylo jmenování soudců ústavní novelou z roku 2003 kontroverzně změněno.

Monarchie, její základní rysy a typologie

Vzhledem k formě lichtenštejnského státního uspořádání je také vhodné se krátce věnovat pojmu monarchie a její soudobé podobě. Velmi obecně ji lze definovat jako politické zřízení s exekutivní úřadem, který je dědičný, v rukou jedné osoby na celý život a má nemalou úlohu v řízení státu a státních záležitostech.²¹ Tímto posledním bodem se pak otevírá cesta k typologii monarchií podle úrovně moci panovníka a úlohy, kterou ve státě hraje. Nejčastěji dochází k rozlišení na konstituční a absolutní monarchii. V absolutní monarchii je panovníkova moc principiálně neomezena. Občas je v souladu s tímto chybějícím omezením přímo zmíněna chybějící ústava, popř. ústava upevňující panovníkům absolutismus. Tyto politické systémy

---

¹⁷ Dieter Grimm, *Recht oder Politik? Die Kelsen-Schmitt Kontroverse zur Verfassungsgerichtsbarkeit und die heutige Lage* (Berlin: Duncker & Humblot, 2020), 9–10 a 14.

¹⁸ Petr Mlsna, „Ústavní soudnictví a jeho konflikty s politikou jako důsledky dělby moci“, *Acta Universitatis Carolinae Iuridica* 60, č. 1 (leden 2014): 120–121, <https://karolinum.cz/casopis/auc-iuridica/rocnik-60/cislo-1/clanek-535> (staženo 28. února 2023).

¹⁹ *Ibid.*, 135.

²⁰ Spencer Bokor-Lindell, „Is the Supreme Court Facing a Legitimacy Crisis?“, *The New York Times*, 29. června 2022, <https://www.nytimes.com/2022/06/29/opinion/supreme-court-legitimacy-crisis.html> (staženo 30. dubna 2023).

²¹ John Gerring et al., „Why Monarchy? The Rise and Demise of a Regime Type“, *Comparative Political Studies* 54, č. 3–4 (březen 2021): 587, <https://doi.org/10.1177/0010414020938090> (staženo 9. ledna 2023).

byly historicky velmi rozšířené, ale postupem času jejich počet slábl a v dnešní době jich na světě existuje málo – např. Saudská Arábie či Brunej.²²

Konstituční monarchie také splňují výše zmíněnou definici monarchie, ale moc panovníka je v tomto případě omezena prostřednictvím konstituce, jejímž účelem je regulace státu a výkonu veřejné moci. Tyto restriktce mají nejčastěji podobu sdílené výkonné moci mezi panovníkem a ústavně organizovanou vládou. Politické uspořádání doplňuje legislativa a justice po vzoru dělby moci. Úroveň této mocenské struktury má vliv na výsledné postavení panovníka, který může být stále de facto hlavou státu, nebo zastávat pouhou ceremoniální roli.²³

Způsoby, kterými různé státy ke konstituční monarchii dospěly, se liší. Obecně se tak stalo postupným zaváděním právních ustanovení a norem, jež panovnickou moc nahradily reprezentativními státními úřady. Vládnoucí monarchové postupně pod společenskými tlaky souhlasili s ústavami, které limitovaly jejich pravomoci, definovaly občanská práva, vložily domácí a zahraniční politiku do rukou parlamentu a vytyčily hranice pro vládnutí – tedy mít většinové zastoupení v parlamentu. Panovníci se tímto způsobem buď přizpůsobili (jako např. ve Švédsku či Nizozemsku), nebo se příliš dlouho bránili těmto systémovým změnám, které pramenily z ústavy, liberalizačních a demokratizačních očekávání mnoha lidí. Následkem mohl být kolaps monarchie a změna státního systému (např. čínská dynastie Čching nebo Ruské impérium). Zde jde o zjednodušení celého procesu, neboť některé státy často fluktovaly mezi monarchií a republikou, než se státní systém ustálil (např. Francie v 18. a 19. století a Španělsko či Řecko ve 20. století).²⁴

Automaticky se předpokládá, že monarchie, jež splňují demokratická kritéria, jsou monarchiemi konstitučními. Pod těmito kritérii si lze představit základní demokratické principy jako jsou všeobecné, tajné a rovné volby, základní práva a svobody občanů, či praktikovaná dělba moci. Jak již ale bylo zmíněno, zdali je monarchie konstituční či absolutní, se odvozuje především od moci panovníka. V rámci těchto dvou kategorií se mezi

---

²² Avery Koop, „Mapped: Which Countries Still Have a Monarchy?“, publikováno 16. září 2022, <https://www.visualcapitalist.com/which-countries-still-have-monarchy/> (staženo 9. ledna 2023).

²³ George Tridimas, „Constitutional monarchy as power sharing“, *Constitutional Political Economy* 32 (17. června 2021): 432, <https://doi.org/10.1007/s10602-021-09336-8> (staženo 10. ledna 2023).

²⁴ Ibid., 433–435.

jednotlivými státy ovšem moc monarchů liší.²⁵ Je proto důležité se zaměřit na panovníky v konstitučních monarchiích a vzhledem k tématu této práce představit i další koncepty státního zřízení monarchického státu.

Demokratické republikánské režimy lze rozdělit podle mocenského postavení prezidenta a premiéra (vlády) na prezidentský a parlamentní režim, k čemuž později přibyl poloprezidentský systém, jenž byl zaveden v 80. letech minulého století sociologem a politologem

Mauricem Duvergerem²⁶. Tato typologie není zcela srovnatelná s výše uvedeným rozdělením monarchií. Jedná se totiž o demokratické režimy, kde se moc pohybuje na škále mezi prezidentem a vládou, ale pořád zůstává v rukou demokraticky zvolené instituce. To se monarchiích obecně říci nedá. Přesto na ně lze tento princip přeneseně aplikovat, čímž dochází k zavedení termínu *polokonstituční monarchie*.²⁷

J. Corbett, W. Veenendaal a L. Ugyel²⁸ se tímto pojmem zabývali ve svém odborném článku o přetrvávajícím monarchickém zřízení v ministátech, kde jedním ze zkoumaných subjektů bylo i Lichtenštejnsko. Toto státní zřízení definovali jako „*systém, v němž jsou činy panovníků vymezeny ústavou, ale panovníci mají jakožto nezávislí a autonomní političtí aktéři přesto schopnost uplatňovat velkou míru politického vlivu.*“²⁹ Podobně jako v původní definici M. Duvergera k poloprezidentskému systému a pravomocím prezidenta v něm ani zde není vymezena hranice, jak definovat rozsah politického vlivu a praktickou moc panovníka.

Teorie králova dilematu

Pro tuto práci užitečná je teorie Samuela P. Huntingtona, tzv. *královo dilema*, jíž se autoři ve výše zmíněném článku také věnovali. Její princip byl z části nepřímo popsán v jednom z předchozích odstavců. Podle této teorie si panovník potřebuje udržet moc, aby mohl prosazovat sociální, kulturní a ekonomický rozvoj. Zároveň však tento rozvoj přináší

---

²⁵ Carsten Ankar, „Constitutional monarchies and semi-constitutional monarchies: a global historical study, 1800–2017“, *Contemporary Politics* 27, č. 1 (2021): 24, <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1824360> (staženo 10. ledna 2023).

²⁶ Maurice Duverger, „A new political system model: Semi-presidential government“, *European Journal of Political Research* 8, č. 2 (červen 1980): 165–187, <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00569.x> (staženo 10. ledna 2023).

²⁷ Ankar, „Constitutional monarchies and semi-constitutional monarchies“, 24.

²⁸ Jack Corbett, Wouter Veenendaal a Lhawang Ugyel, „Why monarchy persists in small states: The cases of Tonga, Bhutan and Liechtenstein“, *Democratization* 24, č. 4 (2017): 689–706, <https://doi.org/10.1080/13510347.2016.1212019> (staženo 12. ledna 2023).

²⁹ *Ibid.*, 691.

reformy, jež mají za následek vznik elit, jejichž politická účast na státním dění ohrožuje monarchovu autoritu a postavení ve státě. Panovník se může snažit si déle udržet svůj politický vliv prostřednictvím upřednostňování tradicionalismu před moderními reformami. Tímto potlačováním pokroku však riskuje vzpouru lidu. Tento princip se dá aplikovat na mnoho absolutních monarchií v období kolem 17. až 19. století jako např. Francie. Hlavní teze Huntingtona je, že buď bude monarcha svržen, nebo ho časem pokrokové elity připraví o veškerou politickou autoritu.³⁰ V moderní době stále ještě existuje několik monarchií, kde ani k jednomu z těchto očekávaných vývojů nedošlo. Takovým příkladem je i Lichtenštejnsko.

Corbett a jeho kolegové následně argumentují, že velikost státu je hlavním faktorem diskuzí o polokonstitučních monarchiích, které popírají teorii králova dilematu. Podle nich se v těchto případech monarchové nemusejí rozhodovat mezi modernizací a udržením si alespoň části svého mocenského postavení, nýbrž se jim může dařit obojí zkombinovat. V mezinárodním systému dominovaném velkými zeměmi, jsou malé státy vzhledem k jejich malému vlivu a obranyschopnosti zranitelné. Jsou proto z podstaty neochotnější riskovat jakoukoliv nestabilitu. Zároveň je ve společnosti zredukovaná vzdálenost mezi lidmi. Např. Lichtenštejnsko, které svými necelými 40 tisíci obyvatel³¹ odpovídá městu střední velikosti v České republice, tomu přímo odpovídá. Tato „malost“ přitom dle Corbetta et al. funguje proti pluralismu a veřejnému nesouhlasu společnosti.³²

Zároveň tyto faktory ovlivňují i pozici samotných monarchů, kteří jsou v malých státech často velice populární. V principu to vede k větší blízkosti a „intimnosti“ mezi panovníkem a „poddanými“, což shodně podkopává potenciál monarchie aplikovat formu útlaku vůči vlastnímu obyvatelstvu. Monarchové zde nejsou žádné vzdálené a nepřístupné postavy, k nimž by část populace neměla jakýkoliv vztah. Díky tomu je pro ně pak jednodušší si zachovat osobní autoritu, a přitom vystupovat jako ochránce tradice a zároveň i zastávce modernizace.³³

Tato blízkost přitom vytváří vhodné prostředí pro šíření různých forem partikularismu, zejména klientelismu či nepotismu. To se zrcadlí i v knížecí rodině Lichtenštejnů, kde různí

---

³⁰ Corbett, Veenendaal a Ugyel, „Why monarchy persists in small states“, 689–690.

³¹ „Das Fürstentum Liechtenstein“, Oficiální webová stránka Lichtenštejnského knížectví, <https://www.liechtenstein.li> (staženo 13. ledna 2023).

³² Corbett, Veenendaal a Ugyel, „Why monarchy persists in small states“, 690.

³³ Ibid., 690–691.

příbuzní vládnoucího knížete často zastávají posty velvyslanců apod. Současně má malá rozloha země tendence tíhnout k příliš dominantním výkonným politikům, kteří mají dalekosáhlý vliv a často kontrolují instituce jako parlament, justici, média, či státní správu.³⁴ Dále v těchto malých státech podle politických teoretiků Roberta Dahla a Edwarda Tufteho vzniká sociální nátlak na to, aby lidé souhlasili s dominantními názory ve společnosti. To ve společnostech ztěžuje politickou opozici, což jen dále upevňuje výše zmíněné argumenty.³⁵

Na textu Corbetta a jeho kolegů pak dále stavěl C. Anckar v jeho studii konstitučních a polokonstitučních monarchií. Zde vypracoval model, jenž v monarchiích zohledňoval čtyři dimenze politické moci, a to konkrétně rozsáhlost moci *exekutivní* a *legislativní*, přičemž zahrnuty jsou ještě pravomoci v *domácí politice* a také tzv. „*dissolution powers*“, tedy pravomoci týkající se rozpouštění státních institucí, jako je např. parlament. Z dvaceti přetrvávajících i historických konstitučních monarchií v jeho modelu přitom jako dvě z těch panovnický nejsilnějších vyšly jedny z nejmenších států na světě, konkrétně knížectví Monako a Lichtenštejnsko, což výše uvedené teorii odpovídá.³⁶

Pozice panovníka v ústavách konstitučních monarchiích

Ve většině evropských monarchií má panovník v ústavě zakotvené následující základní pravomoci³⁷:

- svolává a rozpouští parlament;
- jmenuje a odvolává ministry včetně premiéra;
- podepisuje zákony schválené parlamentem;
- vyhláší válku a uzavírá mír;
- je vrchním velitelem ozbrojených sil.

Ačkoliv je určitá exekutivní moc formálně vložena do rukou panovníka, je v některých ústavách (jako např. dánské nebo belgické) zakotveno, že zodpovědnost za jejich konání spočívá v rukou vlády a ministrů. Proto musí být rozhodnutí vládnoucího krále či královny kontrasignována ministrem dle rezortu odpovědnosti. Zároveň má monarcha často v

---

³⁴ Wouter Veenendaal, „A Big Prince in a Tiny Realm: Smallness, Monarchy, and Political Legitimacy in the Principality of Liechtenstein“, *Swiss Political Science Review* 21, č. 2 (červen 2015): 335, <https://doi.org/10.1111/spsr.12138> (staženo 8. března 2023).

³⁵ Robert A. Dahl a Edward R. Tufte, *Size and Democracy* (Stanford CA: Stanford University Press, 1973), 108.

³⁶ Anckar, „Constitutional monarchies and semi-constitutional monarchies“, 28–30.

³⁷ Robert Hazell, „Monarchy in the Constitutional Texts“, in *The Role of Monarchy in Modern Democracy: European Monarchies*, eds. Robert Hazell and Bob Morris (New York: Hart Publishing, 2020), 10–11.

ústavách i menší pravomoci, např. vydávat měnu, zajišťovat výběr daní, či udělovat milost nebo vyznamenání.³⁸

Panovníci mnoha evropských konstitučních monarchií se tedy stále těší některým politickým pravomocem, které mohou být v ústavách stále rozsáhlé. Jedná se o rozdíl mezi ústavním textem a ústavní realitou. Např. podle čl. 3 dánské ústavy nese exekutivní moc král, zatímco legislativní moc vykonávají král a parlament společně.³⁹ Podle čl. 109 belgické ústavy král schvaluje a vydává zákony.⁴⁰ Přitom v obou těchto zemích je role panovníka v praxi především ceremoniální. Z ústavních zvyklostí a pod hrozbou ohromného politického a společenského odporu totiž monarchové tyto pravomoci nevyužívají. I když může král nebo královna rozpustit parlament, neznamená to, že tak učiní dle vlastního uvážení, nýbrž téměř vždy výlučně v důsledku politického vývoje, např. na žádost vlády či z důvodu vyjádření nedůvěry vládě.⁴¹

I když jsou v některých evropských konstitučních monarchiích tyto pravomoci stále ještě v ústavě zachovány, neznamená to, že nedochází k jejich postupné dekonstrukci tak, jak tvrdí Huntington ve své teorii. Nejjasnějším příkladem je Švédsko, kde panovník již v roce 1974 ztratil formálně z pohledu ústavy veškerou exekutivní moc, čímž se stal pouhou ceremoniální postavou. Tento proces zažívají i další monarchie na evropském kontinentě jako např. v Nizozemsku, kde král sice jmenuje vládu, ale od roku 2012 již nehraje roli při jejím formování.⁴² Dalším příkladem může být Lucembursko, kde velkovévoda následkem své opozice vůči zákonu o eutanázii od roku 2008 pozbyl svého schvalovacího práva.⁴³

počínaje rokem 2008 není pro přijetí zákona podmínkou jeho schválení velkovévodou. Poslední jmenovaná země je přitom srovnatelně menším státem, což by naopak mohlo rozporovat s výše argumentovanou signifikancí státní velikosti ve vztahu k dekonstrukci panovnické moci v konstitučních monarchiích.

---

³⁸ Hazell, „Monarchy in the Constitutional Texts“, 11.

³⁹ Čl. 3 Ústavy Dánského království z roku 1849 ve znění z 5. června 1953.

⁴⁰ Čl. 109 Ústavy Belgického království z roku 1831 ve znění ze 17. března 2021.

⁴¹ Elliot Bulmer, *Constitutional Monarchs in Parliamentary Democracy*, 2. vydání (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2017), 7–8.

⁴² Robert Hazell, „Monarchical Functions: Conclusions“, in *The Role of Monarchy in Modern Democracy: European Monarchies*, eds. Robert Hazell and Bob Morris (New York: Hart Publishing, 2020), 60–61.

⁴³ Jan Kozubík a Roman Chytilík, „Formální pravomoci současných evropských monarchů a jejich reálné využití“, *Politologický časopis* 4 (2013): 489, <https://doi.org/10.5817/PC2013-4-483> (staženo 14. ledna 2023).

Zároveň je panovník vnímán jako obránce konstituce, jenž by v nouzové situaci měl ochránit demokratické a ústavní hodnoty. Jednoduchým příkladem může být teoretická situace, kdy by byla vládě v parlamentu vyjádřena nedůvěra, a premiér by se přesto snažil zůstat u moci a odmítal by souhlasit s vyhlášením nových voleb. V takové situaci by mohl monarcha premiéra odvolat. Někdy může panovník také využít své negativní politické moci, tedy možnosti neschválit zákon odsouhlasený parlamentem, odporovala-li by tato legislativa konstitučním hodnotám. V posledních sto letech se však nestalo, že by tak panovník činil z ústavních zájmů, vždy za tím byla naopak jeho osobní přesvědčení.⁴⁴

Teorie na poli státovědy, jež tematicky přispívá této práci, je koncept tzv. *smíšené vlády* nebo také *smíšené ústavy* (angl. *mixed government* nebo *mixed constitution*; něm. *Mischverfassung*). Ačkoliv tento pojem ve většině politologických knih není dnes již k nalezení, byl přetrvávajícím vzorem pro tvorbu ideálního typu státu od starověku až po novověk. Teorie smíšené ústavy se odkazuje na antickou nauku o třech dobrých formách státu – monarchii, aristokracii a demokracii. V monarchii řídí stát jeden člověk, v aristokracii několik lidí a v demokracii mnoho. Prvky těchto tří forem státu mohou být navzájem kombinovány, čímž může vzniknout jejich dvoj-, nebo dokonce trojkombinace. Státní moc je následně přerozdělena mezi tyto elementy.⁴⁵ Jejich vzájemná propojenost, pokud by byly správně vybalancovány, by měla dle zastánců této teorie vytvořit nadčasový a univerzální politický systém.⁴⁶

Toto instituční smíšení monarchických, aristokratických a demokratických prvků založené na sociálním mixu různých společenských skupin by přitom mělo odpovídat politickému systému v Lichtenštejnsku. Zastánci tohoto názoru jsou švýcarský politolog Alois Riklin a jeho již zesnulý kolega Arno Waschkuhn. Podle nich je lichtenštejnská smíšená ústava založena na monarchickém a demokratickém principu legitimacy, přičemž státní správa je rozdělena mezi monarchické, demokratické, a také oligarchické nositele moci.⁴⁷

---

⁴⁴ Kozubík a Chytilík, „Formální pravomoci současných evropských monarchů a jejich reálné využití“, 489.

⁴⁵ Alois Riklin, *Machtteilung: Geschichte der Mischverfassung* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006), 21–22.

⁴⁶ Eoin Carolan, „Recovering the Republic? Democratic Representation and the Theory of Mixed Government“, *Irish Jurist* 48 (2012): 179, <http://www.jstor.org/stable/44027501> (staženo 15. ledna 2023).

⁴⁷ Arno Waschkuhn, „Politisches System Liechtensteins“, in *Kleinstaat: Grundsätzliche und aktuelle Probleme*, ed. Arno Waschkuhn (Vaduz: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 1993), 270.

Riklin tyto oligarchické prvky vidí u instituce parlamentu, vlády, soudů a politických stran. Podle této teorie také tvrdí, že Lichtenštejnsko má jedinou plnohodnotnou smíšenou ústavu v historii, tedy alespoň k datu publikace jeho knihy v roce 1993. Všechny výše zmíněné prvky se podle Riklina vyznačují vysokou úrovní vývoje, kdy např. demokratický element je na rozdíl od všech jiných smíšených ústav plně vyvinut (do argumentu spadají i vysoce funkční principy přímé demokracie). Monarchický element navíc nebyl zredukován na pouhou pasivní reprezentativní funkci, nýbrž i v zákonodárství zůstává definován se značnou výkonnou mocí. V tom se podobá aspektům konceptu polokonstituční monarchie. Smíšená ústava tak může rovněž vést k popření teorie králova dilematu. Svou úrovní kvality by zároveň měl tento typ politického systému společnost spojovat, integrovat různé sociální skupiny do státních institucí a přimět je ke konsensu, přičemž panovníkovi přenechává pozici smírčího soudce.⁴⁸

Na závěr za zmínku stojí také označení panovníků v ústavních zákonech. Evropští vládci v křesťanských monarchiích byli často ať už ve svém titulu, či přímo v ústavě, titulováni „*by the grace of God*“, tedy z Boží milosti. V některých monarchiích tento titul společně s pravomocemi panovníka mizí, jako např. ve Švédsku⁴⁹, Lucembursku⁵⁰ či Norsku^{51,52}, kde tato změna proběhla odstraněním zmínky o „svatosti“ krále z článku 5 norské ústavy. Monarchie, jež tato označení pro panovníky stále používají, zahrnují Velkou Británii⁵³ anebo Lichtenštejnsko⁵⁴, kde je dodatek z Boží milosti dodnes hned na začátku samotné lichtenštejnské ústavy.

---

⁴⁸ Waschkuhn, „Politisches System Liechtensteins“, 270–271.

⁴⁹ Caroline Wilhelmsson, „‘King of Sweden, the Götars and the Wends’... What about the Finns?: Investigating Finland’s absence from Swedish royal titulature in medieval and Early Modern Sweden“, *Cerae: An Australasian Journal of Medieval and Early Modern Studies* 7 (leden 2020): 47, <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.840086160307996> (staženo 17. ledna 2023).

⁵⁰ Cordula Schnuer, „Bringing the monarchy into the 21st century“, *Delano*, 23. června 2022, <https://delano.lu/article/the-future-of-the-monarchy> (staženo 19. ledna 2023).

⁵¹ Čl. 5 Ústavy Norského království z roku 1814 s dodatky do roku 1895.

⁵² Čl. 5 Ústavy Norského království z roku 1814 ve znění z 12. ledna 2023.

⁵³ „The Proclamation of King Charles III“, Vale of White Horse District Council, <https://www.whitehorsedc.gov.uk/uncategorised/the-proclamation-of-king-charles-iii/> (staženo 19. ledna 2023).

⁵⁴ Úvod k Ústavě Lichtenštejnského knížectví (LÚ) z roku 1921 ve znění z 1. února 2021.

Ústavní a historický vývoj Lichtenštejnska

Zřízení knížectví a jeho pozice v 18. a 19. století

Lichtenštejnské knížectví v moderním slova smyslu vzniklo roku 1719, kdy tehdejší císař Svaté říše římské národa německého, Karel VI., nechal na žádost Antonína Floriána z Lichtenštejna spojit říšské panství Schellenberg s hrabstvím Vaduz a tento celek povýšil na říšské knížectví s názvem Lichtenštejnsko. Antonín Florián následně stanul v jeho čele jako první lichtenštejnský kníže. Oba celky získal koupí Antonínův předchůdce Jan Adam Ondřej I. z Lichtenštejna v letech 1699 a 1712.⁵⁵ Rozlišení mezi těmito dvěma historickými oblastmi existuje dodnes. Lichtenštejnsko je ze správního a politického hlediska dodnes rozděleno na dva kraje, a to Unterland (Dolní země, původní panství Schellenberg) a Oberland (Horní země, původní hrabství Vaduz).⁵⁶

Se zrušením Svaté říše římské Napoleonem v roce 1806 a vznikem jejího nástupce, Rýnského a posléze Německého spolku, získalo Lichtenštejnsko, jež bylo jejich součástí, suverenitu. Zůstávala však vzhledem k členství v těchto uskupeních omezena.⁵⁷ Roku 1818 byla v Lichtenštejnsku ze závazků k Německému spolku přijata vůbec první psaná ústava země, která byla však psána v duchu pozdního absolutismu. Nově vzniklému Stavovskému sněmu tak neposkytovala téměř žádná politická práva.⁵⁸

Lichtenštejnsko bylo touto dobou silně provázáno s Rakouskem. Jejich vztah se ekonomicky upevnil celní smlouvou z roku 1852.⁵⁹ Alpské knížectví prožilo revoluční rok 1848 podobně jako jeho sousedé. Lidem byla zvolena ústavní rada, jež přijala návrh konstituční ústavy. Došlo ke zřízení Zemské rady jako formy parlamentu se zákonnou mocí. Ústavní rada k tomu získala souhlas knížete, jenž byl ovlivněn vývojem v Rakousku. Kníže mohl podle ústavy aplikovat absolutní právo veta proti parlamentním usnesením a vykonávat exekutivní moc samostatně. Po ztroskotání revolučních snah jak v Německu, tak v Rakousku, se i

---

⁵⁵ „Meilensteine aus 300 Jahren Liechtenstein“, 300 Jahre Fürstentum Liechtenstein, <https://www.300.li/wissenwertes/meilensteine-liechtensteins-geschichte> (staženo 11. února 2023).

⁵⁶ „Die Geschichte“, Tourismus Liechtenstein, <https://tourismus.li/unser-land/ueber-liechtenstein/die-geschichte/> (staženo 11. února 2023).

⁵⁷ „Meilensteine aus 300 Jahre Liechtenstein“, 300 Jahre Fürstentum Liechtenstein.

⁵⁸ „Erste geschriebene Verfassung“, Liechtenstein-Institut, publikováno 13. listopadu 2018, <https://www.liechtenstein-institut.li/news/erste-geschriebene-verfassung> (staženo 15. února 2023).

⁵⁹ „300 Jahre Fürstentum Liechtenstein“, Liechtenstein-Institut, publikováno 15. ledna 2019, <https://www.liechtenstein-institut.li/news/300-jahre-furstentum-liechtenstein> (staženo 15. února 2023).

v Lichtenštejnsku vrátila situace do pořádku před rokem 1848 a dřívější stavovská ústava opět vstoupila rokem 1852 v plnohodnotnou platnost.⁶⁰

Zlom v ústavním vývoji však přichází o deset let později. Lichtenštejnsko má za vzor opět Rakousko, jež se začátkem 60. let 19. století odklání od absolutismu. Tehdejší kníže Jan II. se proto rozhodl být v otázce ústavy aktivní osobně. Byla přijata konstituční ústava, kterou kníže vyjednal se zemskými stavy. Panovník již nevládne absolutisticky, nýbrž je omezen konstitucí, k čemuž v předchozích ústavách nedocházelo. Dochází k založení Zemského sněmu (*Landtag*), jenž se podílí na zákonodárství, mobilizaci či schvalování dání. Bez jeho svolení nemohl být zákon schválen, zrušen nebo změněn.⁶¹ Vznikl také vládní orgán, jenž však sloužil knížeti, kterým byl plně jmenován a kterému se zodpovídal. Původně tato vláda sestávala z předsedy, dvou radních a sekretáře, k nimž v roce 1871 přibili ještě dva zastupující radní. Předseda vlády byl jmenován na dobu neurčitou, přičemž radní i jejich zástupci měli být jmenováni na šest let, ale většinou zůstávali v úřadu do odstoupení či své smrti.⁶² V ústavě z roku 1862 jsou zároveň definována všeobecná práva a povinnosti zemských občanů.⁶³

Během 19. století si malé Lichtenštejnsko udrželo svou suverenitu především díky svému pevnému spojení s Habsburskou monarchií, jež po sjednocení Německa dále pokračovalo. Alpské knížectví nemuselo ze závazků již neexistujícího Německého spolku udržovat armádu, jíž se rozhodlo roku 1868 zrušit. Na důkaz spojení Lichtenštejnů s Habsburky uzavřel kníže Jan II. v roce 1880 dohodu, že jej bude rakouský císař zastupovat v zahraničních záležitostech.⁶⁴

Vznik politické scény a Ústava z roku 1921

První světová válka přinesla na mezinárodním poli velké množství změn. Lichtenštejnsko se svým spojenectvím s Rakousko-Uherskem, jež se paktovalo s Německým císařstvím, dostalo do nezáviděníhodné situace. Alpské knížectví nemělo od roku 1868 armádu, a ačkoliv v konfliktech vystupovalo neutrálně, oficiálně tomu tak nebylo a státy Trojdhody, kupříkladu Francie nebo Velká Británie, vnímaly Lichtenštejnsko vzhledem k celní unii

---

⁶⁰ Herbert Wille, „Verfassung“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online, naposledy upraveno 31. prosince 2011, <https://historisches-lexikon.li/Verfassung> (staženo 16. února 2023).

⁶¹ Ibid.

⁶² Paul Vogt, „Regierung“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online, naposledy upraveno 31. prosince 2011, <https://historisches-lexikon.li/Regierung> (staženo 16. února 2023).

⁶³ Čl. 21 Ústavy Lichtenštejnského knížectví (LÚ) z roku 1862 ve znění z 26. září 1862.

⁶⁴ Vařeka, *Lichtenštejnsko*, 93–94.

s Rakousko-Uherskem jako nepřátelský stát. Z toho důvodu Lichtenštejnsko po začátku válečného konfliktu v roce 1914 oficiálně vyhlásilo na žádost knížete Jana II. neutralitu.⁶⁵ I přesto však panovaly v knížectví sympatie k Centrálním mocnostem. Několik členů knížecí rodiny se dokonce dobrovolně přihlásilo do rakouské armády.⁶⁶

Konec války přinesl rozpad Rakouska-Uherska, konec vlády rodu Habsburků a přetvoření Rakouska v republiku. Knížectví se navíc vlivem obchodní blokády ze strany Dohody dostalo do ekonomických problémů.⁶⁷ Lichtenštejnsko se muselo začít v měnícím se světě nově orientovat a etablovat. Rok 1918 přinesl vznik prvních politických stran, Křesťansko-sociální lidové strany (*Christlich-soziale Volkspartei*, VP) a Progresivní občanské strany (*Fortschrittliche Bürgerpartei*, FBP). VP se zasazovala o ukončení obsazování důležitých státních pozic cizinci a o jejich nahrazení občany Lichtenštejnska. Progresivisté, leč též konzervativní katolíci, věřili, že pokrok by měl být organický, nikoliv nucený. Proto považovali VP a modernizační ideje jejího zakladatele, Wilhelma Becka, za nebezpečí pro Lichtenštejnsko. Na rozdíl od Německa či Rakouska zde nevznikly žádné socialistické a ani liberální strany.⁶⁸

Začalo docházet na reformy, které např. ještě před prvními parlamentními volbami v roce 1918 přeměnily systém nepřímé parlamentní volby na volbu přímou a tajnou. Beck, zvolený do lichtenštejnského parlamentu, se snažil prosadit reformu ústavy dle VP. Hlavní body této změny byly shrnuty v programu, jenž byl koncem roku jednohlasně schválen parlamentem. Ačkoliv nebyl tak dalekosáhlý, jak si VP přála, byl to pro ně dostatečně dobrý výchozí bod pro vyjednávání s knížetem. Jan II., stejně jako jeho předchůdci, však stále sídlil ve Vídni, a jako svého zástupce poslal do Lichtenštejnska člena své rodiny, prince Karla. Wilhelm Beck i princ Karel přišli v roce 1919 s návrhy ústavy, jež ale pro protější stranu nebyly přijatelné.⁶⁹

Patovou situaci musel překonat až samotný kníže Jan II. Výsledkem bylo, že body z původního ústavního programu, který schválil parlament v roce 1918, představovaly základ pro ústavu, již měl vytvořit Rakušan Josef Peer. Pro tuto pozici byl vybrán samotným knížetem a jeho návrh ústavy byl představen parlamentu v březnu 1921. Po stranických vyjednáváních byla nakonec nová lichtenštejnská ústava (LÚ) schválena parlamentem

---

⁶⁵ Roland Marxer, „Neutralität“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online, naposledy upraveno 31. prosince 2011, <https://historisches-lexikon.li/Neutralität> (staženo 17. února 2023).

⁶⁶ Horčíčka, Suchánek a Županič, *Dějiny Lichtenštejnska*, 103.

⁶⁷ Marxer, „Neutralität“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online.

⁶⁸ Beattie, *Liechtenstein*, 49–50.

⁶⁹ *Ibid.*, 50–51.

v srpnu téhož roku. Kníže ji schválil v říjnu, načež byla také kontrasignována Josefem Ospeltem, prvním předsedou vlády s lichtenštejnskou národností.⁷⁰

Ústava z roku 1921, platná v pozměněném znění až dodnes, představovala zásadní revizi své téměř 60 let staré předchůdkyně. Dle nového nejvyššího právního dokumentu Lichtenštejnska se knížectví stalo dědičnou konstituční monarchií založenou na demokratickém a parlamentním základě, přičemž státní moc byla zakotvena v knížeti a v lidu.⁷¹ Skrze toto dualistické skloubení monarchického a demokratického principu lze ústavu klasifikovat jako smíšenou. Oba zmíněné suverénní subjekty pak podle dalších konkrétních usnesení tuto moc vykonávaly.⁷² Postava knížete byla označena za „*geheilig*“⁷³, neboli „posvátnou“, což je rozdíl od slova „*heilig*“⁷⁴ v ústavě z roku 1862, tedy „svatý“. Němčina byla ustavena jako státní a úřední jazyk.⁷⁵ Kníže z ústavy dále zastupoval zemi navenek⁷⁶, musel odsouhlasit každý zákon⁷⁷, jmenoval za ústavou daných podmínek státní úředníky, ale nemohl bez souhlasu Zemského sněmu (tedy parlamentu) vytvořit nové trvalé úřednické pozice.⁷⁸

V této ústavě byly jmenovány nejen práva a povinnosti občanů, ale také i úkoly samotného státu, např. zajištění blaha lidu⁷⁹, zabezpečení veřejného školství či zdravotnictví.⁸⁰ Z hlediska práv občanů ke stávajícím právům z předchozí ústavy přibyla i další občanská práva, např. rovnost před zákonem⁸¹ či shromažďovací právo⁸².

Zemský sněm byl definován jako zákonodárný orgán všech příslušníků státu, jejichž práva a zájmy vůči vládě zastupoval, a v rámci možností podporoval blaho země a knížecího rodu.⁸³ Nově také získal parlament slovo při schvalování mezinárodních smluv.⁸⁴ Sněm byl v původním znění tvořen 15 poslanci⁸⁵, kteří byli voleni na čtyři roky s možností

---

⁷⁰ Beattie, *Liechtenstein*, 51–52.

⁷¹ Čl. 2 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁷² *Ibid.*

⁷³ Čl. 7, odst. 2 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁷⁴ Čl. 2, odst. 2 LÚ 1862 (stav k 26. září 1862).

⁷⁵ Čl. 6 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁷⁶ Čl. 8, odst. 1 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁷⁷ Čl. 9 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁷⁸ Čl. 11 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁷⁹ Čl. 14 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁸⁰ Čl. 15 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁸¹ Čl. 31, odst. 1 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁸² Čl. 41 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁸³ Čl. 45 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁸⁴ Čl. 8, odst. 2 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁸⁵ Čl. 46, odst. 1 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

znovuzvolení⁸⁶. Zajímavé je, že v této verzi ústavy stála ve vztahu k volebnímu právu pouze věta, že „[poslanci] jsou voleni lidem prostřednictvím všeobecného, rovného, tajného a přímého hlasovacího práva.“⁸⁷ Ačkoliv tato věta evokuje dojem, že volební právo měli všichni občané Lichtenštejnska, nebylo tomu tak, neboť ženy nemohly volit do roku 1984. Konkrétní průběh voleb byl regulován speciálním zákonem, jehož zmínka byla v ústavě zanesena.

Kníže měl právo na svolání a z vážných důvodů také rozpuštění sněmu.⁸⁸ Vláda se skládala z předsedy a dvou radních, kteří zde, stejně jako premiér, získali vlastní zástupce. Všichni z nich museli být rodilí Lichtenštejnci, ačkoliv bylo možné předsedovi vlády udělit výjimku, pokud se na ní shodly tři čtvrtiny Zemského sněmu.⁸⁹ Vláda se stala odpovědnou nejen knížeti, ale i parlamentu.⁹⁰ Legislativa nemohla být ustanovena či změněna bez souhlasu Zemského sněmu či knížete.⁹¹

Nově došlo také k institucionalizaci přímé demokracie. Určité zákony (např. finanční legislativa, jež by přesáhla daný jednorázový či roční výdaj) musely být podstoupeny lidovému hlasování (*Volksabstimmung*), neboli referendu.⁹² Občané se zároveň mohli prostřednictvím tzv. lidové iniciativy (*Volksinitiative*) aktivně podílet na zákonodárství – mohli navrhnout nové zákony, či změnu nebo i zrušení existující legislativy.⁹³ Zároveň získali právo svolat či rozpustit Zemský sněm.⁹⁴

Velkou změnou prošlo také soudnictví. Ústavně byla zanesena lichtenštejnská justiční triáda – hierarchicky nejnižší postavený Knížecí zemský soud (*Das Fürstliche Landgericht*), dále Knížecí vrchní soud (*Das Fürstliche Obergericht*) a především pak Knížecí nejvyšší soudní dvůr (*Der Fürstliche Oberste Gerichtshof*).⁹⁵ Vznikl také Správní odvolací orgán (*Die Verwaltungsbeschwerde-Instanz*; ve 21. století přejmenován na Správní soudní dvůr, v němčině *Der Verwaltungsgerichtshof*), jehož soudci měli mandát spojený s volebním obdobím parlamentu,⁹⁶ a především Státní soudní dvůr (*Der Staatsgerichtshof*), jenž dostal

---

⁸⁶ Čl. 47 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁸⁷ Čl. 46, odst. 1 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁸⁸ Čl. 48 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁸⁹ Čl. 79, odst. 1 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁹⁰ Čl. 78 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁹¹ Čl. 65, odst. 1 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁹² Čl. 66, odst. 1 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁹³ Čl. 64, odst. 1c a 2 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁹⁴ Čl. 48, odst. 2 a 3 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁹⁵ Čl. 101, odst. 1 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁹⁶ Čl. 97, odst. 1 a 2 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

za úkol chránit ústavu společně s jejími zaručenými právy a ověřovat ústavnost nových přijatých zákonů a rozhodnutí vlády. Tento orgán byl zároveň oprávněn rozhodovat v případech kompetenčních sporů mezi soudci a správními úřady a sloužil jako disciplinární soud pro členy vlády.⁹⁷ Podle rakouského vzoru Hanse Kelsena mezi jeho hlavní pravomoci patřilo především zkoumání ústavnosti zákonů a kontrola zákonnosti vládních nařízení.⁹⁸ V původním znění ústavy se skládál se z pěti členů – předsedajícího prezidenta a čtyř soudců, kteří byli voleni Zemským sněmem a schvalováni knížetem. Dříve musela většina z nich být rodilými Lichtenštejnci, což se později změnilo.⁹⁹

Ústavou z roku 1921 došlo tedy k výrazné demokratizaci země, kdy byl lid po boku knížete konstitučně ukotven jako zdroj státní moci. Parlament i vláda získaly silnější postavení, kde parlament měl pravomoci rozhodovat v záležitostech, které dříve příslušely výlučně knížeti jako např. schvalování mezinárodních smluv. Vláda se stala odpovědnou nejen knížeti, ale nyní také parlamentu, jak to tradičně v demokratických zemích bývá. Institucionalizací přímé demokracie bylo občanům umožněno se bezprostředně zapojit do legislativního procesu. Kníže si i přes ztrátu svého výlučného postavení v několika politických oblastech udržel velice silné postavení. To dokládá i jeho výše zmíněné ukotvení v ústavě po boku lidu, které naznačuje její dualistický, monarchicko-demokratický charakter.

Vývoj po první světové válce a reorientace na Švýcarsko

Po konci první světové války se mimo vnitropolitického vývoje muselo Lichtenštejnsko upevnit i v novém mezinárodním systému, pokud si chtělo zachovat nezávislost. Otázka jeho suverenity byla vzhledem k jeho velikosti a blízkosti spojena s problematikou rakouské země Vorarlbersko, jež se snažilo připojit ke Švýcarsku. To by pro alpské knížectví znamenalo stát se enklávou uvnitř Spříseženství, což by nebyla pro lichtenštejnskou svrchovanost dobrá výchozí pozice. Nakonec však tomuto úsilí, především na naléhání Francie, nebylo vyhověno. Lichtenštejnsko tak mohlo především prostřednictvím knížete prosadit své snahy a zůstat nezávislým, suverénním státem. Do Společnosti národů však přijato nebylo. Jako možné příčiny se udává jeho malá rozloha, či jeho případné hlasování za politické a ekonomické zájmy poražených států z první světové války.¹⁰⁰

---

⁹⁷ Čl. 104, odst. 1 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁹⁸ Čl. 104, odst. 2 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

⁹⁹ Čl. 105 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

¹⁰⁰ Beattie, *Liechtenstein*, 63–66 a 71–72.

Důležitým poválečným problémem byl také územní spor se státními nástupci Habsburské monarchie. Československá republika zahájila v dubnu 1919 rozsáhlou pozemkovou reformu, která se týkala i majetku rodu Lichtenštejnů. Nově vzniklý středoevropský stát zrušil v předchozím roce šlechtictví a vzhledem k pozemkové reformě neuznal suverenitu Lichtenštejnského knížectví. Došlo k jednáním s Janem II., jenž se proti krokům Československa ohradil. Z právního hlediska šlo o jednání se soukromou osobou, nikoliv s hlavou státu. Následný konflikt se dostal až před Nejvyšší soud v Brně, který dal ale za pravdu československému státu. Tímto rozsudkem přišli Lichtenštejnové, kteří v zemi vlastnili majetek s rozlohou asi 160 000 hektarů, o pozemky o velikosti cca. 91 500 hektarů. To ještě zhoršilo již tak po válce špatnou ekonomickou situaci knížectví.¹⁰¹

Kolapsem Rakouska-Uherska a koncem vlády rodu Habsburků zmizel Lichtenštejnům významný spojenec na poli evropské politiky. Rakouský vliv v alpském knížectví pod vlivem nové ústavy silně poklesl. Vrcholné státní funkce musely být obsazovány rodilými Lichtenštejnci, stejně tak jako např. soudní instituce musely již dle zákona sídlit v Lichtenštejnsku, nikoliv v Rakousku.¹⁰² Knížectví se ale nezbavilo veškerého rakouského vlivu. Stále byly využívány služby některých nižších soudců z Rakouska a trestní a soukromé právo zůstalo zachováno podle rakouského vzoru. I vlakovou dopravu v Lichtenštejnsku dále zajišťoval jeho východní sused. Knížectví však s Rakouskem rozvázalo poštovní a celní smlouvy, jež pro něj již nebyly výhodné.¹⁰³

O bližší spolupráci začalo naopak jednat se Švýcarskem, které mu pomáhalo už během války s dodávkami potravin. Lichtenštejnci se přiklonili k názoru, že se jedná o jedinou možnost, jak překonat tehdejší nepříznivou ekonomickou situaci. Již v roce 1919 se Vaduz obrátil na Bern s žádostí, aby zastupoval lichtenštejnskou diplomacii v zemích, v nichž knížectví nemá zastoupení. Následně se podařilo mezi zeměmi vyjednat nejdříve smlouvu poštovní a posléze také celní, která vstoupila v platnost v roce 1924. Ačkoliv suverénní práva knížete byla dle druhé zmíněné smlouvy zachována, bylo Lichtenštejnsko plně inkorporováno do švýcarského celního pásma.¹⁰⁴ Knížectví tím pozbylo právo samostatně vyjednávat

---

¹⁰¹ Horčíčka, Suchánek a Županič, *Dějiny Lichtenštejnska*, 108–113.

¹⁰² Vařeka, *Lichtenštejnsko*, 110.

¹⁰³ Beattie, *Liechtenstein*, 53–54.

¹⁰⁴ Patrick Sele, Gerhard R. Hochuli a Donat Büchel, „Schweiz“, *Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein* online, naposledy upraveno 31. prosince 2011, <https://historisches-lexikon.li/Schweiz> (staženo 20. února 2023).

jakékoliv obchodní a celní smlouvy s třetími státy. To spadalo naopak pod křídla Švýcarska, jež Lichtenštejnsko v těchto vyjednáváních zastupuje.¹⁰⁵

Z celní dohody se přistoupilo ještě na Smlouvu o kontrole cizinců. Tím odpadly policejní kontroly na švýcarsko-lichtenštejnských hranicích, jež se místo toho přesunuly na hranici lichtenštejnsko-rakouskou s tím, že si Švýcarsko udrželo právo hraniční kontroly opětovně zavést, uzná-li za vhodné. Po kolapsu rakouské koruny bylo nutné přijmout novou měnu. Prvotní myšlenka razit vlastní měnu, kterou byl kníže ochoten financovat, byla opuštěna a v roce 1924 schválil parlament přijetí švýcarského franku za státní měnu. Zajímavé je, že toto rozhodnutí bylo učiněno bez souhlasu Bernu, který jej Lichtenštejnsku oficiálně udělil až roku 1980.¹⁰⁶

Alpské knížectví se tímto vývojem odvrátilo od Rakouska a podobným způsobem, jakým bylo na svého východního souseda napojeno, se nyní Lichtenštejnsko navázalo na Švýcarskou konfederaci. Tento vztah nabral v následujících desetiletích na intenzitě. Obecně však v knížectví hrají důležitou roli obě země, které jeho chod společně zajišťují. Vývoj od roku 1918 měl však za následek, že Švýcarsko se stalo pro Lichtenštejnsko hlavním partnerem.

Meziválečné období a druhá světová válka

Během první světové války se Lichtenštejnsko výrazně zadlužilo u švýcarské banky Credit Suisse. Vzhledem k už tak tíživé situaci se kníže Jan II. rozhodl půjčit své zemi velké množství peněz, které pokrylo nejen splacení dluhu, ale také mělo po válce nastartovat ekonomiku. Musel pro to však prodat část knížecích klenotů a předmětů z umělecké sbírky. Za tento čin a další podobné si od svého lidu vysloužil přívlastek „Dobrotivý“. Agrární zaostalou ekonomiku bylo potřeba reformovat. S poradenstvím zahraničních ekonomických expertů se kníže rozhodl vybudovat ze země silný finanční stát. Jeho strategie učinit z Lichtenštejnska daňový ráj, aby země přilákala zahraniční investory, se vyplatila. Počet firem se sídlem v knížectví rapidně ve 20. letech 20. století narostl. Ekonomicky se tak země nejen zotavila, ale zároveň získala vliv na evropském hospodářském poli. Za to mohlo knížectví vděčit i klíčovému vztahu se Švýcarskem, jenž za touto specifickou pozicí Lichtenštejnska také stál.¹⁰⁷

---

¹⁰⁵ Beattie, *Liechtenstein*, 56–57.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 58–59.

¹⁰⁷ Vařeka, *Lichtenštejnsko*, 114–116.

Bankovní sektor však na konci téhož desetiletí způsoboval Lichtenštejnsku i problémy, a to nejen ekonomické, ale i politické. Kromě hospodářské krize začínající roku 1929, která zasáhla mnoho zemí po celém světě, vyšel totiž v knížectví v předchozím roce napovrch skandál o zpronevěřování peněz v Lichtenštejnské zemské bance, do něhož byl zapleten i v bance aktivní poslanec vládnoucí VP. Její předseda přitom stál v čele správní rady, jež skandál neodhalila, neboť neplnila své povinnosti. Aféra otrásla důvěrou ve VP a politickou scénu obecně, a následně vedla k vítězství opoziční FSB. Vzhledem k tomu, že ručitelem banky byl stát, mohlo jejími nezodpovědnými investicemi dojít k bankrotu celé země. Jan II, tehdy opět zasáhl a převzal garanci, čímž nejen banku, ale i stát zachránil. Zároveň donutil vládního předsedu k demisi.¹⁰⁸ Tím popularita knížete, jenž dále zachraňoval svou zemi i její občany, dále rostla, na úkor volených předních politických představitelů země. Růstu jeho oblíbenosti napomohla také rozsáhlá finanční pomoc, kterou daroval po ničující povodni roku 1927.¹⁰⁹

V roce 1929 však Jan II. umírá bezdětný a na trůně ho střídá jeho bratr František I. Hospodářská krize dopadla především na běžné občany, mnozí z nich upadli do chudoby. Státní finance ale díky specifické příjmové struktuře krizové období přečkaly relativně dobře.¹¹⁰ Politická scéna byla pod tlakem ze stran nově vzniklých hnutí, pohybující se spíše na koncích politického spektra. Jednalo se i o lokální pobočku NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*), jež vznikla v roce 1933. Vládě se však dařilo v zemi zlepšovat zaměstnanost a infrastrukturu skrze hospodářské projekty, což do jisté míry bránilo radikalizaci ve společnosti. Rozpor mezi parlamentními stranami se ale dále zhoršoval. VP začala spolupracovat s jedním z nově vzniklých subjektů, Lichtenštejnskou vlasteneckou službou (*Liechtensteiner Heimatdienst*, LHD), která ostře kritizovala tehdejší vládu a se svými pozdějšími fašizačními tendencemi požadovala kompletní restrukturalizaci země.¹¹¹

Po neúspěšné snaze obou uskupení změnit tehdejší většinový volební systém na proporční, k čemuž nakonec stejně došlo v roce 1939¹¹², došlo ke sjednocení VP a LHD. Ty se rozhodly

---

¹⁰⁸ Horčíčka, Suchánek a Županič, *Dějiny Lichtenštejnska*, 124–125.

¹⁰⁹ Vařeka, *Lichtenštejnsko*, 118.

¹¹⁰ Horčíčka, Suchánek a Županič, *Dějiny Lichtenštejnska*, 125–126.

¹¹¹ Beattie, *Liechtenstein*, 82–90.

¹¹² Wilfried Marxer a Fabian Frommelt, „Wahlsysteme“, *Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein* online, naposledy upraveno 31. prosince 2011, <https://historisches-lexikon.li/Wahlsysteme> (staženo 21. února 2023).

společně bojovat o hlasy voličů ve volbách 1936, čímž vznikla Vlastenecká unie (*Vaterländische Union*, VU). Strana však nebyla jednotná, členové původní LHD a jejich pronacistické a autoritářské názory znepokojovaly zástupce pro-švýcarské a liberálnější VP. Spor vyvrcholil vystoupením radikálních, nacisticky orientovaných členů z VU, kteří založili vlastní Lidové hnutí německého národa v Lichtenštejnsku (*Volksdeutsche Bewegung in Liechtenstein*), které mělo za ultimátní cíl připojení Lichtenštejnska k Německu.¹¹³ Ačkoliv část společnosti převzala fašistické či komunistické ideje a věřila slibům jejich představitelů, nikdy tento počet v knížectví nepřerostl do masivního hnutí, jež by bylo schopno ovlivnit směřování státu.¹¹⁴

S hitlerovským Německem mělo knížectví komplikovaný vztah. Napětí mezi oběma státy se různě měnilo, kvůli čemuž muselo Lichtenštejnsko často dělat ústupky, jelikož nechtělo aktivně zhoršovat vzájemné vztahy. Zároveň se snažilo zůstat politicky v co největší blízkosti Švýcarska, které se svým jednáním snažilo přesvědčit, aby se zhostilo obrany svého východního souseda. K tomu nakonec z obav konfederace o vlastní neutralitu nedošlo. Byly ale posíleny hraniční kontroly, za něž v rámci celní unie zodpovídala. Nechtěla tím uvolnit vazby obou států, neboť se bála, že by Lichtenštejnsko mohlo sloužit pro prvotní vstup Německa do Švýcarska, pokud by k jeho zabrání přistoupilo.¹¹⁵ Anšlus Rakouska vyděsil mnohé obyvatele alpského knížectví. Mnoho židovských přistěhovalců ze země spolu se svými firmami i kapitálem uteklo.¹¹⁶

Obsazení Lichtenštejnska i přes zájem ze strany některých nacistických představitelů Hitler odmítl. Bezdětný kníže František umírá v červenci 1938 a nastupuje po něm František Josef II., který jako vůbec první kníže přesídluje z Vídně do Lichtenštejnska. Po zabrání části Československa v září 1938 se neúspěšně pokusil získat zpět majetek svého rodu, o nějž pozemkovou reformou po první světové válce přišel.¹¹⁷ Zároveň se tím většina jeho majetku ocitla na německém území, kvůli čemuž také odjel jednat s nacistickými představiteli do Berlína. Prioritou pro něj ale bylo zajistit nejprve suverenitu a neutralitu Lichtenštejnska. Státní návštěva však neměla žádné jednoznačné závěry. Pouhé dva týdny poté se přitom

---

¹¹³ Beattie, *Liechtenstein*, 90 a 96.

¹¹⁴ Vařeka, *Lichtenštejnsko*, 119.

¹¹⁵ Horčíčka, Suchánek a Županič, *Dějiny Lichtenštejnska*, 131–135.

¹¹⁶ Beattie, *Liechtenstein*, 92–93.

¹¹⁷ Donat Büchel et al., „Liechtenstein (Land)“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online, naposledy upraveno 31. prosince 2011, [https://historisches-lexikon.li/Liechtenstein_\(Land\)](https://historisches-lexikon.li/Liechtenstein_(Land)) (staženo 22. února 2023).

v Lichtenštejnsku konal neúspěšný pokus o puč. Ten měl opačný efekt, než bylo zamýšleno, a přispěl k posílení národní identity alpského knížectví, kdy se lid postavil za knížete, jenž byl chápán jako symbol demokracie a suverenity. Jeho samotná korunovace byla poté ztělesněním těchto nálad, kdy celá země slavila a v protinacistickém duchu ukázala, že za svým panovníkem (a tím pádem i celou zemí) pevně stojí.¹¹⁸

Lichtenštejnsko vyhlásilo na konci srpna 1939 neutralitu v nadcházejícím konfliktu. Švýcarsko podobně jako za první světové války opět přislíbilo zásobovat zemi potravinami. Potenciální obsazení knížectví Německem figurovalo drtivě pouze v souvislosti s vojenským zabráním Švýcarska, k čemuž se během války nacisté nikdy nedostali. V probíhajícím konfliktu se Lichtenštejnsko dále urputně snažilo vyhnout jakékoliv konfrontaci s Německem, především do roku 1943. Vaduz tak přicházel s různými ústupky a kníže mimo jiné nabízel i možnost poskytnout dětem z bombardovaných německých měst ve své zemi útočiště, ačkoliv k žádné dohodě nedošlo. Z části se toto chování připisuje i snaze knížete ochránit svůj majetek, který se nacházel na říšském území. Jak se však průběh války obracel, tak klesala i tato úzkostlivá snaha mít s Berlínem dobré vztahy.¹¹⁹

Nakonec tak Lichtenštejnsko přečkalo druhou světovou válku v mnohem lepší kondici než většina evropských zemí. Ačkoliv tlak na něj byl před válkou i během ní obrovský, ústavní hodnoty a společnost tento test ustály. Kníže byl zároveň po celou dobu válku nadstranickou, sjednocující figurou, k níž jeho lid vzhlížel. Snaha o návrat do normálního života byla politickou prioritou. Ve volbách v dubnu 1945, prvních skutečných od roku 1936, získala FBP osm křesel a VU sedm. Po téměř celý zbytek 20. století vládly tyto strany spolu v koalici.¹²⁰

Poválečný vývoj až do nástupu Hanse-Adama II.

Zásadní poválečnou událostí pro knížete bylo vyhlášení Benešových dekretů obnovenou Československou republikou v roce 1945, jež vedly ke konfiskaci mj. i majetku rodu Lichtenštejnů. Podle československé strany je totiž jejich rod získal na úkor původních českých vlastníků za své služby císaři, čímž se stali „nepřáteli československého národa“, jak v dekretěch stálo. Zároveň byli následně také nařčeni z nadřezování Němcům během války. Lichtenštejnové odporovali a sepsali memorandum vyvracující tato obvinění. Kníže

---

¹¹⁸ Vařeka, *Lichtenštejnsko*, 125–127.

¹¹⁹ Horčíčka, Suchánek a Županič, *Dějiny Lichtenštejnska*, 142–145.

¹²⁰ Beattie, *Liechtenstein*, 115 a 139.

se podle nich navíc ani nikdy nepřihlásil k německé národnosti. Konfiskaci však knížecí rodina nijak zabránit nedokázala. O majetek a legitimitu tehdejšího zabavení se vedou soudní spory mezi Lichtenštejnskem a Českou republikou dodnes. Knížecí rodina tím přišla o významnou část svých příjmů, jež využívala i k financování alpského knížectví. Aby se dostala z počátečních rozsáhlých finančních potíží, musel kníže prodat část své umělecké sbírky a některé pozemky v Rakousku.¹²¹

František Josef II. se následně začal plně soustředit na Lichtenštejnsko, které se po válce ekonomicky transformovalo. Význam zemědělství upadl, přičemž důležitým sektorem se stal průmysl a od 50. let čím dál více i služby. V hospodářském vývoji prospěla knížectví její geografická pozice, celní smlouva se Švýcarskem a také používání švýcarského franku, jedné z nejstabilnějších světových měn. V neposlední řadě bylo stěžejní pokračování v předválečné nízkodaňové politice, jež dále lákala do země zahraniční firmy a kapitál. Hlavním ekonomickým sektorem se v zemi postupem času stalo bankovníctví a finanční služby, jejichž role po válce rapidně narůstala, a to i přes mnohé skandály a z nich vycházející kritiku.¹²²

K ekonomické prosperitě přispívala také politická stabilita, která v zemi po válce zavládla. Za dobu své vlády se kníže stal symbolem uvážlivého a chytře jednajícího otce vlasti. Jediné existující politické strany, FBP a VU, spolu navíc téměř po celý zbytek 20. století stály bok po boku ve vládách, což nebylo nutné, ale vzhledem k častým těsným volebním výsledkům to bylo považováno za žádoucí.¹²³ Postupem času se Lichtenštejnsko také zapojovalo do různých internacionálních struktur. Často to však nebylo jednoduché, jelikož existoval mezinárodní odpor, a to ať už kvůli velikosti země, politice nebo konkrétním zákonům.¹²⁴ Lichtenštejnsko se účastnilo KBSE v Helsinkách v roce 1975 a po náročných vyjednáváních se stalo členem Rady Evropy (1978). Po nástupu Hanse-Adama II. v roce 1989 bylo knížectví o rok později přijato do Organizace spojených národů (OSN), v roce 1991 se stalo členem Evropského sdružení volného obchodu (ESVO) a roku 1995 nabylo členství ve Světové obchodní organizaci (*World Trade Organization*, WTO) a vstoupilo do Evropského hospodářského prostoru (EHP) – k tomuto tématu více ve třetí kapitole na straně 33 až 34.¹²⁵

---

¹²¹ Horčíčka, Suchánek a Županič, *Dějiny Lichtenštejnska*, 157–161 a 183.

¹²² Büchel et al., „Liechtenstein (Land)“, *Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein* online.

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ Beattie, *Liechtenstein*, 163–165.

¹²⁵ *Ibid.*, 499–500.

Cesta do těchto organizací však nebyla vždy jednoduchá, především kvůli své malé velikosti Lichtenštejnska. Pro vstup do Rady Evropy tak např. Francie chtěla omezit pravomoc knížectví hlasovat o rozpočtových rozhodnutích. Další problematická témata pro členy Rady Evropy zahrnovala nezávislost knížectví, jeho daňové zákony či chybějící volební právo žen. Pro členství v EHP byl problémem především volný pohyb osob v knížectví, neboť přes potřebu zahraničních pracovníků by volný přístup k lichtenštejnskému trhu způsobil příliš velký tlak na ekonomiku, politickou identitu a charakter celého knížectví. Lichtenštejnsko navíc omezovalo nákup nemovitostí na svém území, kde bylo třeba získat oficiální povolení, což by mohlo být bráno jako omezení práva získat majetek, jež by platilo v EHP. V rámci vyjednávání byl tento problém prostřednictvím určitých garancí a opatření, které braly ohled na specifickou geografickou pozici členské země (čl. 112 odst. 1 Dohody o EHP), odstraněn.¹²⁶

V neposlední řadě stojí za zmínku některé důležité ústavní změny, jež byly v Lichtenštejnsku od novodobé ústavy z roku 1921 až do stěžejní ústavní novely roku 2003 provedeny. Roku 1984 byl vynechán odstavec článku 13, podle kterého musí kníže při dlouhodobé nepřítomnosti vyslat rodinného příslušníka (prince) jakožto svého zástupce do knížectví a svěřit mu výkon svých povinností. Zároveň však byl do ústavy dodán odstavec o tom, že kníže může pověřit dědičného prince výkonem úřadu z osobních (např. neschopnostních) důvodů, či pro jeho přípravu na *převzetí vlády*.¹²⁷

V témže roce byla také do ústavy dodána konkretizace, že veškerá zemská politická práva jsou k dispozici všem zemským občanům, kteří dovršili 20. rok života, mají v zemi bydliště a nebylo jim pozastaveno volební právo.¹²⁸ To znamenalo zavedení volebního práva i pro ženy. Vzhledem k dataci toto odkazuje na silnou konzervativnost lichtenštejnské společnosti, popř. na její slabou aktivizaci v této občansko-právní oblasti, neboť se jedná o poslední evropský stát, který povolil ženám účastnit se voleb.¹²⁹ Ženy byly s muži v rámci ústavy v článku 31 plně zrovnoprávněny až v roce 1992.¹³⁰ Od 20 mohli Lichtenštejnci volit až do roku 2000, kdy byl další ústavní úpravou volební věk snížen na 18 let.¹³¹

---

¹²⁶ Beattie, *Liechtenstein*, 163–165, 177 a 182.

¹²⁷ Novelizace čl. 13a LÚ podle ústavního zákona z 28. června 1984.

¹²⁸ Novelizace čl. 29 LÚ podle ústavního zákona z 11. dubna 1984.

¹²⁹ Dawn Langan Teele, „Women & the Vote“, *Daedalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences* 149, č. 1 (leden 2020): 26, https://doi.org/10.1162/daed_a_01771 (staženo 23. února 2023).

¹³⁰ Novelizace čl. 31, odstavce 2 LÚ podle ústavního zákona z 16. června 1992.

¹³¹ Novelizace čl. 29 LÚ podle ústavního zákona z 16. prosince 1999.

Několikrát se také měnily články týkající se hlavních ústavních orgánů, kde docházelo ke konkretizaci týkajících se funkcí, či jednotlivých politických procesů. Šlo např. o zvyšování číselných údajů v ústavě, jež se týkaly ústavních činitelů či článků věnovaných přímé demokracii. Důvod byl především zvyšující se počet obyvatel, který se od konce druhé světové války více než ztrojnásobil.¹³² Počet poslanců zasedajících v Zemském sněmu tak v roce 1987 byl zvýšen z 15 na 25¹³³ a minimální počet voličů pro principy přímé demokracie se zvyšoval také, např. u lidové iniciativy z 400 na 600 občanů v roce 1947 a později na 1000 voličů v roce 1984 u běžného zákon a z 600 nejdříve na 900 v roce 1947 a následně na 1500 občanů v roce 1984 u ústavního zákona.¹³⁴

František Josef II. zemřel v listopadu 1989. V době své smrti byl nejdéle vládnoucím monarchou v Evropě a jeho lid k němu vzhlížel s velkým respektem a vděčností za jeho zásluhy. Lidé vzpomínali, kolik toho Lichtenštejnsko pod vládou Františka Josefa II. dokázalo a jak se za tato desetiletí sociálně, ekonomicky i politicky posunulo. Za své činy byl označován za otce lichtenštejnského národa, jemuž on sám přezdíval „velká rodina“. Změna konstituce roku 1984 dovolila téhož roku převod moci na nástupce Hanse-Adama, který od té doby vykonával pravomoci svého otce, jenž zůstal hlavou rodu i státu.¹³⁵ V roce 1989 tak oficiálně nastupuje Hans-Adam II. na trůn s již několikaletými exekutivními zkušenostmi a jasnou představou, jakým směrem by se lichtenštejnská monarchie měla v dalších desetiletích ubírat.

---

¹³² Büchel et al., „Liechtenstein (Land)“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online.

¹³³ Novelizace čl. 46 LÚ podle ústavního zákona z 20. října 1987.

¹³⁴ Novelizace čl. 64 LÚ podle ústavního zákona z 30. prosince 1947 a 11. dubna 1984.

¹³⁵ Beattie, *Liechtenstein*, 166–167.

Ústavní debata na prahu 21. století a referendum 2003

Ideologie Hanse-Adama II. a počátek ústavní krize

Hans-Adam II. byl v rodině Lichtenštejnů průkopníkem v mnoha ohledech. Narodil se ke konci druhé světové války v únoru 1945, tedy v době, kdy jeho otec trvale přesídlil z Vídně do Vaduzu. Stal se tudíž prvním knížetem, jenž své dětství prožil v zemi, v jejímž čele stanul. To bezpochyby ovlivnilo jeho celkový vztah k vlasti. Již jako mladý se vyjadřoval k lichtenštejnské politice a kladl důraz na samostatnost knížectví. V tomto případě se nebál kritizovat závislost na Švýcarsku a vyzýval k tomu, aby knížectví opět samostatně vykonávalo svou zahraniční politiku. Byl to právě on, kdo nasměroval Lichtenštejnsko ke vstupu do mezinárodních organizací v 90. letech minulého století.¹³⁶

Od útlého věku se také zabýval otázkou práva na sebeurčení všech zemí. Jak ve své knize *Stát ve třetím tisíciletí* z roku 2010 on sám uvádí: „[...] když se právo na sebeurčení vztahuje na malé množství Lichtenštejnců, tak by to stejné mělo platit také pro Basky.“¹³⁷ Tím se odkazoval na dlouhodobé baskické snahy získat nezávislost na Španělsku. Lze tak usoudit jeho osobní postoj k právu na sebeurčení, které, je-li založeno na svobodném demokratickém rozhodnutí lidu, by mělo vždy být respektováno. Jedná o přesvědčení, jež zastávali i jeho předchůdci ve snaze zajistit suverenitu své malé země.

V knize přitom také zmiňuje „*diplomacie nikdy nebyla mou silnou stránkou*“, což uvedl na výše zmíněném příkladu podpory Basků. Dle jeho slov však vyjádření neocenili jeho španělští přátelé, kteří by ve své odpovědi byli daleko diplomatictější.¹³⁸ Kníže tím celkem vystihl podstatu své politické povahy, jež by se dala označit za přímočarou, pro někoho netaktní. Do vnitropolitické situace v zemi se zapojoval daleko častěji než jeho předchůdci. Nestál o to být pasivním knížetem. Vystupoval velmi rázně a zároveň v bezprostředním stylu, na který Lichtenštejnsko nebylo po velmi formálním jednání jeho otce zvyklé.

To každopádně dokázal ještě před svým oficiálním nástupem do funkce, kdy působil jako zástupce knížete. Dle ústavní změny z roku 1984 tím na něj byly přeneseny povinnosti a práva úřadujícího knížete, ačkoliv ještě nebyl de iure hlavou státu, kterou zůstával jeho otec.

---

¹³⁶ Redaktion des Historischen Lexikons des Fürstentums Liechtenstein, „Liechtenstein, Hans-Adam II. von“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online, naposledy upraveno 31. prosince 2011, http://historisches-lexikon.li/Liechtenstein,_Hans-Adam_II._von?marker=Hans-Adam+II (staženo 7. března 2023).

¹³⁷ Hans-Adam II. z Lichtenštejna, *Stát ve třetím tisíciletí*, 5.

¹³⁸ Ibid.

K znázornění poslouží případ z roku 1987, kdy v souladu s odstavcem 2 článku 13 Lichtenštejské ústavy zastavil Hans-Adam II. již započaté vyšetřování týkající se podezření z porušení Erbovního zákona (*Wappengesetz*) ze strany finančního komerčního podniku Diners Club Suisse AG. V dopise zemskému soudci Arnoldu Laternserovi, jenž vyšetřování zahájil, přitom napsal, že právo používat lichtenštejské jméno a znak patří jeho rodině, neboť země jej obdržela od rodu Lichtenštejnů, nikoliv naopak. Poslední věta v tomto dopise také dokazuje jeho přímočaré a netaktní jednání, když tehdy dědičný princ napsal: „*Pokud lidé v zemi nejsou s mým rozhodnutím srozuměni, má si země poříditi jiné jméno a jiný znak.*“¹³⁹

Avšak i samotné rozhodnutí vyvolalo v Lichtenštejsku popud. Podle Gerarda Batlinera, lichtenštejského právníka a premiéra v 60. letech, vyplývá z výkladu článků 65 (odst. 1), 85 a 86 (odst. 2) Lichtenštejské ústavy, že každý svrchovaný akt knížete musí být kontrasignován předsedou vládou.¹⁴⁰ To se v tomto případě jasně nestalo. Vláda se tehdy vyhnula konfrontaci odhlasováním rozhodnutí, že k zastavení vyšetřování spolupodpis potřeba není.¹⁴¹

Už tehdy bylo jasné, že s novým knížetem přichází změna politického stylu, který bude více svárlivý. Hans-Adam II. byl hloubavým člověkem s vysokou úrovní reflektivního myšlení a velmi se zabýval aktuální situací nejen ve své zemi, ale i v zahraničí. Na rozdíl od jeho otce daleko méně zastupoval roli nezaujatého arbitra, a naopak na sebe bral roli „hráče“, jenž aktivně politiku utváří. Jelikož bylo praktické směřování jeho politiky odlišné od jeho předchůdce, narazil nevyhnutelně na otázku, zda jeho politický styl přijmou nejen obyvatelé knížectví, ale také jimi zvolení političtí zástupci.¹⁴²

---

¹³⁹ Dopis dědičného prince Hanse-Adama zemskému soudci Arnoldu Laternserovi, 22. října 1987. Dopis dostupný v manuskriptu od Gerarda Batlinera, *Die Verfassungsänderungsvorschläge des Fürsten (vom 1. März 2001): Ein Diskussionsbeitrag*, 21. Manuskript přístupný online na <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Batliner-Papier.pdf> (staženo 8. března 2023).

¹⁴⁰ Gerard Batliner, „Einführung in das liechtensteinische Verfassungsrecht (1. Teil)“ in *Die liechtensteinische Verfassung 1921, Elemente der staatlichen Organisation*, ed. Gerard Batliner (Vaduz: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 1994), 60.

¹⁴¹ Gerard Batliner, *Die Verfassungsänderungsvorschläge des Fürsten (vom 1. März 2001): Ein Diskussionsbeitrag* (Eschen, 2001), 21, <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Batliner-Papier.pdf> (staženo 8. března 2023).

¹⁴² Frank Marcinkowski a Wilfried Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie. Eine Fallstudie zur Verfassungsreform in Liechtenstein* (Schaan: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 2010), 104.

Hans-Adam II. se ve své knize vyjádřil v rámci teorie k politické situaci ve státě, kterou se následně snažil dle svého přesvědčení během své vlády v Lichtenštejnsku také aplikovat. Při své argumentaci využil politologickou teorii o rozdělení státní moci mezi monarchický, demokratický a oligarchický prvek, jež byla zmíněna v první teoretické kapitole této práce. Hlavní naději dnešních států na úspěšnou existenci vidí v demokracii, konkrétně však v té přímé. Oligarchii, jak v moderním pojetí nazývá zvolené zástupce lidu, viní z nedostatků nepřímé demokracie. Tvrdí, že sice dochází ve státě k dělbě moci na legislativu, exekutivu a justici, ale všechny tyto instituce jsou pod kontrolou oligarchie. Podle jeho názoru se politické strany vzájemně dohodnou na „pravidlech hry“, čímž politiku zneprůhlední, neboť lidé neví, kdo doopravdy vládne.¹⁴³

Neviní z tohoto principu politiky, nýbrž samotný systém. Politici jsou systémem nuceni slibovat lidem více, než dokážou splnit, a kupovat si jejich hlasy. Oligarchii navíc považuje za nutnou složku státu, jelikož ani monarchický, ani demokratický prvek se bez ní ve státě neobejde, nemohou vládnout samostatně. Všichni lidé ve státě se nemohou scházet každý den a hlasovat o legislativě stejně tak, jako panovník nemůže o všem rozhodovat, následně svá rozhodnutí implementovat a ještě kontrolovat, zda jsou skutečně dobře vykonávána. Zasazuje se ovšem o to, aby byl ve státě oligarchický prvek omezen. Tím by došlo k posílení dvou zbývajících složek moci. Silně ve své teorii prosazuje přímou demokracii jakožto posílení demokratického elementu. Zároveň v monarchickém principu preferuje dědičného panovníka, který má podle něj stabilnější pozici než volený prezident, jenž je na oligarchii mnohem závislejší, neboť potřebuje jejich podporu pro své (znovu)zvolení. Nehledě také na to, že panovník může sledovat dlouhodobější politiku a cíle než hlava státu s pevně daným obdobím.¹⁴⁴

Pochopení těchto přesvědčení a jejich kontextualizace v rámci ústavní krize a diskuze, jež v Lichtenštejnsku od 90. let probíhala, je stěžejní pro určení motivů jednání Hanse-Adama II. Z tohoto hlediska je toto porozumění důležité i pro zbytek této práce, neboť tento aspekt tvoří základ pro pochopení směru, kterým se země a její ústava ubíraly. Za poznámku také stojí, že kníže ve své knize věnuje pozornost nedostatkům nepřímé demokracie a kritice oligarchického prvku státní moci, ovšem na úskalí přímé demokracie či až příliš silného monarchického principu již nebere zřetel.

---

¹⁴³ Hans-Adam II. z Lichtenštejna, *Stát ve třetím tisíciletí*, 55–57 a 80–81.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 82–84.

Hans-Adam II. tvrdil, že od 60. let 20. století se některé politické skupiny v zemi snažily vytvářet tlak na monarchii a rozsah jejích pravomocí, především s ohledem na ústavní dokument. Nejméně od roku 1968 tak kupříkladu vláda vykonávala ústavní právo knížete jmenovat státní úředníky dle tehdejší verze článku 11. Neblahá finanční situace rodu po druhé světové válce až do 70. let v důsledku zabavení jeho československých majetků také oslabila pozici monarchie. Do toho všeho navíc zasahoval i úzký vztah se Švýcarskem, které bylo jednou z nejstarších republik na kontinentě, kde mnoho mladých Lichtenštejnců studovalo a přebíralo i některé ideje. Od 90. let se debata o ústavě začala dostávat do veřejného prostoru.¹⁴⁵

Při příležitosti holdování Hansi-Adamovi II. v roce 1990, necelý rok po jeho oficiálním nástupu do funkce hlavy státu, bylo předsedou parlamentu navrženo, aby byla pravidla pro nástupnictví zanesena též do ústavy, nikoliv pouze do Rodového zákona (*Hausgesetz*). To by znamenalo změnu konstituce, a tedy debatu a potřebný souhlas parlamentu. Při této příležitosti vznikly zároveň akademické publikace pod záštitou výzkumné instituce Liechtenstein-Institut, které navrhly různé úpravy ústavy po vzoru moderní ústavní teorie a praxe. Některé z nich přicházely s návrhy, jež měly limitovat výsadní práva knížete. Hans-Adam II. se změně ústavy nebránil. Požadoval však, aby se tak dělo veřejně a v rámci politických mechanismů, se souhlasem jak jeho, tak jeho nejstaršího syna, dědičného prince Aloise. Konstituční novela se do budoucna stala jedním z jeho politických cílů po změně zahraničněpolitického kurzu, který měl vést ke vstupu do OSN a EHP.¹⁴⁶

Vstup do OSN však nebyl hladký. Na domácí scéně existovala opozice, jež se bála, že by členství v této organizaci znamenalo porušení státní neutrality. Hans-Adam II. a tehdy ještě jeho otec však přišli s kampaní, kterou se snažili dostat veřejné mínění na svou stranu. Tyto snahy se vyplatily, když bylo knížectví do OSN přijato roku 1990, ovšem v očích některých byly nucené a zanechaly v nich špatný dojem. Do politiky a rozhodování o principech směřování státu se tak dostávaly prvky osobních neshod.¹⁴⁷

Vzhledem k rozvíjející se pozici Evropských společenství (ES) bylo Lichtenštejnsko nuceno na prahu 80. a 90. let minulého století zaujmout vlastní zahraniční ekonomické stanovisko. Rostoucí odhodlání pokračovat na kontinentě dále v evropské integraci směřovalo k

---

¹⁴⁵ Beattie, *Liechtenstein*, 209–211.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 211.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 170 a 211.

vytvoření EHP, který by zaručoval svobodu pohybu osob, zboží, služeb a kapitálu. To byly podmínky, jež daleko přesahovaly rozsah celní smlouvy mezi knížectvím a Švýcarskem. Prvním krokem pro zabezpečení lepší pozice v Evropě měl být vstup alpského ministátu do Evropského sdružení volného obchodu (ESVO), o čemž se v zemi rozhořela debata.¹⁴⁸ Knižectví však již svým propojením se Švýcarskem bylo do organizace zapojeno. Nebylo sice členem, ale ESVO dohoda na jejím území platila. V roce 1991 se tak po podané žádosti stalo plnohodnotným členem i této organizace. Kníže tento vývoj jakožto zastávce aktivní lichtenštejnské zahraniční politiky velice vítal.¹⁴⁹

V říjnu 1992 ale Hans-Adam II. narazil na konflikt s částmi vlády a Zemského sněmu. Parlament o měsíc dříve schválil nejen smlouvu o vstupu do EHP, nýbrž také i datum konání referenda, ve kterém ji měli podporu vyjádřit také občané. Plebiscit se měl konat v prosinci téhož roku, jen krátce po hlasování o stejném tématu ve Švýcarsku.¹⁵⁰ Kníže ale požadoval, aby se referendum konalo dříve než v sousední zemi. Nechtěl, aby se knížectví nechalo ovlivnit výsledkem ve Švýcarsku. Hrozil, že pokud se tak nestane, tak v krajním případě odvolá vládu a rozpustí parlament,¹⁵¹ přičemž by před novými volbami vykonával jejich agendy osobně. Na 28. října byla svolána speciální schůze parlamentu a kníže byl připraven dostat svým výhrůžkám. Narychlo sestavený Nadstranický výbor pro monarchii a demokracii (*Überparteiliches Komitee für Monarchie und Demokratie*) z členů jak VU, tak FBP jel za knížetem vyjednávat, současně byla před parlamentem svolána demonstrace. Mediace však nakonec úspěšné vedla k uzavření dohody.¹⁵²

V jejím rámci kníže s politickými stranami dojednal, že termín referenda se sice uskuteční později, ale že vláda a parlament se zavážou přesvědčit zemi o výhodách vstupu do EHP. Tyto výhody nejsou přitom vůbec marginální. Členství země v EHP, který je založen na pilířích volného pohybu osob, zboží, služeb a kapitálu, by knížectví zajistilo přístup k jednotnému trhu, což by posílilo obchod a hospodářskou výměnu s ostatními členskými státy. K podpoře se vláda a parlament zavázaly i v případě, že by Švýcaři přístup odmítli,

---

¹⁴⁸ Christoph Maria Merki, *Die Geschichte der liechtensteinischen Aussenpolitik seit 1950*, Arbeitspapiere Liechtenstein-Institut 57 (Bendern: Liechtenstein-Institut, 2020), 57–58, <http://dx.doi.org/10.13091/li-ap-67> (staženo 1. března 2023).

¹⁴⁹ Beattie, *Liechtenstein*, 174–175.

¹⁵⁰ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 104.

¹⁵¹ Thomas Müller a Michael Wohlgemuth, *Kontinuität und Wandel. Zur Verfassungsgeschichte Liechtensteins* (Eschen: Stiftung für Staatsrecht und Ordnungspolitik, 2021), 46.

¹⁵² Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 105.

což se nakonec také stalo.¹⁵³ Kníže po jednáních prohlásil, že jeho důvěra v parlament i vládu byly obnoveny. Když však přijel před budovu parlamentu, byl vypískán 2000 demonstranty, kteří se zde mezitím shromáždili. Jednalo se o nevídanou událost, jejíž organizátory kníže později zkritizoval za neférové jednání, neboť demonstrantům neoznámili, že bylo mezitím dosaženo kompromisu.¹⁵⁴

Tato státní krize je často považována za počátek ústavní krize a konfliktu mezi parlamentem a vládou na jedné straně (ačkoliv zdaleka ne vždy se jednalo o jednotný svazek) a knížetem na straně druhé. Začala veřejná debata o konstitučním výkladu, v jehož rámci se projeví rozsáhlé mezery s ohledem na pravomoci jednotlivých ústavních činitelů, především knížete. Zemský sněm již v listopadu 1992 přijal stanovisko, že po dohodě s knížetem musí být ústava v budoucnu novelizována za použití jasnějších a srozumitelnějších slovních formulací a jednoznačného výklad.¹⁵⁵ Panovník si po zkušenosti s demonstranty uvědomil sílu davu a rozhodl se přijít s řádným právním mechanismem na změnu režimu, pokud by se pro ni lid kdykoliv rozhodl. Zároveň byl ale spokojený s výsledkem této komplikované situace. Nejen, že se lidé 13. prosince 1992 vyslovili pro vstup Lichtenštejnska do EHP¹⁵⁶, nýbrž se na povrch také konečně dostal ústavní konflikt, jenž dle něj již desetiletí pod povrchem probíhal.¹⁵⁷

Členství knížectví v EHP však muselo být ještě bilaterálně dohodnuto se Švýcarskem podle celní smlouvy, jež oba státy spojovala. Pro lichtenštejnské potřeby došlo k revizím celní smlouvy v letech 1991 (pro vstup do ESVO) a 1994 (pro vstup do EHP), čímž došlo i k revizi vzájemných vztahů obou zemí. Prostřednictvím dílčích smluv byl vyřešen dvojitý režim, ve kterém by Lichtenštejnsko bylo součástí celního prostoru se Švýcarskem a zároveň také EHP, jehož členem se Švýcarsko nestalo.¹⁵⁸ Nakonec do EHP vstoupilo Lichtenštejnsko v roce 1995 po druhém úspěšném referendu, jež navazovalo na zdařilá bilaterální jednání.¹⁵⁹

---

¹⁵³ Müller a Wohlgemuth, *Kontinuität und Wandel. Zur Verfassungsgeschichte Liechtensteins*, 46.

¹⁵⁴ Beattie, *Liechtenstein*, 213–214.

¹⁵⁵ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 105–106.

¹⁵⁶ „Liechtensteins eigener Weg nach Europa“, *Neue Zürcher Zeitung*, 12. prosince 2002, <https://www.nzz.ch/article8KO4X-Id.237862?reduced=true> (staženo 17. března 2023).

¹⁵⁷ Beattie, *Liechtenstein*, 214.

¹⁵⁸ Sele, Hochuli a Büchel, „Schweiz“, <https://historisches-lexikon.li/Schweiz> (staženo 20. února 2023).

¹⁵⁹ Sieglinde Gstöhl, „Europäischer Wirtschaftsraum (EWR)“, *Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online*, naposledy upraveno 31. prosince 2011, [https://historisches-lexikon.li/Europ%C3%A4ischer_Wirtschaftsraum_\(EWR\)](https://historisches-lexikon.li/Europ%C3%A4ischer_Wirtschaftsraum_(EWR)) (staženo 17. března 2023).

Průběh ústavní debaty v 90. letech

Mezi lety 1992 až 1996 se politická diskuze o stavu ústavy vyznačovala především definováním a rozvíjením stanovisek. Po říjnové demonstraci si Hans-Adam II. získal sympatie veřejnosti. Ve volbách v únoru 1993 proto Markus Büchel, kandidát na ministerského předsedu z FBP, vedl kampaň, ve které tvrdil, že bude s knížetem koexistovat v míru. To zafungovalo a sestavil vládu s VU. S oběma stranami měl ovšem komplikované vztahy, což společně s určitými problematickými kroky v rámci koalice nakonec vedlo k tomu, že mu byla v září téhož roku vyslovena nedůvěra. Kníže však neviděl důvod, proč by měl Büchela v rámci ústavního článku 80 odvolat. Neudělal totiž nic, co by přimělo panovníka ztratit v něj důvěru. Hans-Adam II. zároveň věřil, že frakce v parlamentu nemají právo na to odvolat premiéra, jenž nedávno v demokratických volbách získal důvěru voličů. Nakonec se proto rozhodl raději rozpustit celý parlament a vyhlásit nové volby.¹⁶⁰

Na tomto příkladu si lze povšimnout přístupu knížete k Zemskému sněmu a jeho voleným zástupcům. Primární jsou pro něj vlastní stanoviska společně s pozicemi lidu, a to bez ohledu na aktuální poměry v parlamentu. Tímto úhlem pohledu nemají poslanci právo na to, odvolat vládního předsedu, když byl nedávno zvolen. A to ani v případě, že by nedokázal efektivně vykonávat jemu přidělenou moc. V tom se zrcadlí přesvědčení knížete o hierarchicky důležitější pozici monarchického a demokratického prvku státní moci. Zároveň to dále rozvířilo debatu o jeho pravomocích jako ústavního činitele.

Kníže nemrhal časem a již v květnu 1993 souhlasil s ústavní reformou a oznámil přípravu vlastního návrhu.¹⁶¹ Ve svém projevu při prvním zasedání parlamentu (ještě před krizí ohledně odvolání premiéra Büchela) argumentoval, že se odmítá stát pouhou ceremoniální hlavou státu. Svou pozici zdůvodnil tím, že v posledním staletí sehrál kníže stěžejní roli v zajištění politické existence Lichtenštejnska. Zmínil, že pokud by byl on sám pouhou pasivní „figurkou“, alpský ministát by se nenacházel v OSN a nedošlo by ke sblížení s ES. Ve své řeči se ovšem zaměřil i na negativní následky, jež by z tohoto vývoje pro knížectví vyplývaly. Zdůraznil, že jako hlava státu platí své vlastní náklady, což by se jeho následovníkům už nemuselo líbit, když by již neměli pravomoci aktivně utvářet politiku. Místo toho by hledali jiné možnosti, jak efektivněji investovat čas a peníze. Domníval se, že

---

¹⁶⁰ Beattie, *Liechtenstein*, 214.

¹⁶¹ Günther Winkler, *Der Europarat und die Verfassungsautonomie seiner Mitgliedstaaten. Eine europarechtliche Studie mit Dokumenten und Kommentaren, veranschaulicht durch die Aktionen des Europarates gegen die Verfassungsreform von Liechtenstein* (Wien: Springer Verlag, 2005), 37.

by se kníže nejspíše opět přestěhoval trvale do zahraničí a vývojem v zemi by se zabýval pouze minimálně.¹⁶² Tím Hans-Adam II. naznačil, jakým směrem se jeho argumentace bude dále ubírat, neboť např. právě výhrůžku exilem uplatnil před referendem v roce 2003 jako efektivní způsob ovlivnění veřejného mínění.¹⁶³

Tehdy také zmínil, že chce lidem v novelizaci poskytnout k dispozici institucionalizovaný proces ke zrušení monarchie, pokud by se někdy rozhodli řádným způsobem změnit politický systém země. Svůj slib dodržel a o několik měsíců později vládě zaslal svůj návrh týkající se článku 13 LÚ (o knížecím nástupníkovi), který byl obohacený o odstavec s možností vyslovit knížeti nedůvěru či kompletně monarchii zrušit. Nechtěl totiž, aby monarchie skončila pouze kvůli nepopulárnímu knížeti. Proto se rozhodl tyto dva procesy ve svém návrhu oddělit.¹⁶⁴ Přesto by ale lidový souhlas se sesazením knížete nebyl přímý ani instantní. Podle Hanse-Adama by o samotném odvolání rozhodla v předem daném časovém limitu knížecí rodina. Ta by měla zjistit příčiny, proč lidé v monarchu ztratili důvěru.¹⁶⁵

Hans-Adam II. totiž sám pronesl, že by se neměla předpokládat automatická shoda názoru a konání knížete s lidem. „*Silná pozice knížete v naší Ústavě je zaručena pouze tehdy, pokud je jisté, že má vládnoucí kníže potřebný charakter a intelekt k výkonu těchto [svých] povinností. [...] Musí se počítat s tím, že většina nemá vždy pravdu a že je povinností knížete chránit práva menšin a slabých, stejně jako bránit dlouhodobé dobro lidu a země.*“¹⁶⁶ Ačkoliv kníže často vyzdvihuje důležitost demokracie, zejména té přímé, naznačil zde jistou nezávislost svých rozhodnutí na vůli lidu. V praxi by záleželo na konkrétních náležitostech konfliktu. Je sporné, zda by skutečně šlo o ochranu práv menšiny před diskriminací, jak kníže naznačuje, či o možnost prosazení vlastní vůle vůči nesouhlasící většině. Neboť i takto by se dala tato poznámka vyložit.

Druhý návrh knížete se týkal jmenování státních úředníků, tedy čl. 11 LÚ, a soudců, jejichž výběr nebyl regulován v rámci ústavy.¹⁶⁷ Panovník chtěl směnit svoji pravomoc jmenovat státní úředníky, kterou přitom již desetiletí nevykonával, za posílení svého vlivu při

---

¹⁶² Proslov knížete Hanse-Adama II. při příležitosti prvního zasedání Zemského sněmu v roce 1993, 12. května 1993, online dostupné na <https://www.landtag.li/thronreden> (staženo 10. května 2023).

¹⁶³ Beattie, *Liechtenstein*, 227–228.

¹⁶⁴ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 106.

¹⁶⁵ Proslov knížete Hanse-Adama II. v Zemském sněmu, 12. května 1993.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 106.

jmenování soudců, přičemž doposud tak konal na návrh Zemského sněmu. Hans-Adam II. však chtěl mít slovo i při nominaci jednotlivých kandidátů. Nadále navrhoval, aby jím vybrané musel ještě schválit Zemský sněm. Ve své řeči přitom zvažoval možnost zavedení referenda, ve kterém by lidé nominaci schválili. To mělo dle knížete také zabránit tomu, aby byl soudcem někdo s podporou knížete a parlamentu, nikoliv ale veřejnosti.¹⁶⁸

Tyto návrhy vyvolaly rozrušené až nesouhlasné reakce. Parlament sice vyslovil svou podporu monarchii, zároveň ovšem trval na tom, že ústavní novelizace by se měla týkat pouze objasnění neurčitých ustanovení a z nich vyplývajících pravomocí.¹⁶⁹ Následná vládní krize a rozpuštění parlamentu však ústavní debatu narušily. V následujících volbách získala nejvíce hlasů VU a v čele vlády stanul Mario Frick. Za zmínku stojí, že v tomto roce (už v únorových volbách) se do parlamentu poprvé dostává nová strana Freie Liste (FL), nejdříve se dvěma a v říjnu poté s jedním poslancem.¹⁷⁰ Založena v roce 1985, FL zapadá v politickém vývoji v Evropě do proudu stran, které vznikly v 80. letech, nabízely alternativu k etablovaným politickým stranám a snažily se do politického prostoru vnést různá opomíjená témata jako životní prostředí či rovnoprávnost mezi pohlavími.¹⁷¹

V úvodní řeči při prvním zasedání nového parlamentu v listopadu 1993 se proto kníže opět odvolal na své předchozí návrhy a volal po posílení monarchie a demokracie v zemi.¹⁷² Silně odmítl jakoukoliv formu posílení oligarchie, jak často instituci parlamentu a vlády nazýval, kterou již tak považoval oproti demokratickému a monarchickému prvku v zemi za příliš silnou. Zemský sněm se k jeho návrhům vyjádřil v únoru 1994, kdy publikoval výsledek vedených parlamentních rozprav, který odporoval jeho návrhu na zvýšení svého vlivu v procesu jmenování soudců. Poslanci také neviděli žádný důvod pro zavedení procesu na vyslovení nedůvěry knížeti či zrušení monarchie v zemi.¹⁷³ Kníže se ovšem nehodlal vzdát a v reakci na postoj parlamentu zopakoval výhody svých návrhů. Argumentoval tím, že vyslovení nedůvěry by zabránilo knížeti zneužívat jeho pravomoci. Jmenování úředníků panovníkem označil za relikv z dob, kdy exekutivní rozhodnutí činil kníže sám. Řekl také, že k výkonu této pravomoci oficiálně zmocnil vládu, aby nedocházelo dále k porušování

---

¹⁶⁸ Proslov knížete Hanse-Adama II. v Zemském sněmu, 12. května 1993.

¹⁶⁹ Horčíčka, Suchánek a Županič, *Dějiny Lichtenštejnska*, 187.

¹⁷⁰ Amt für Volkswirtschaft, *1993 Statistisches Jahrbuch Nachtrag* (Vaduz: Amt für Volkswirtschaft, 2005), 2–3, <https://www.llv.li/files/as/statistisches-jahrbuch-nachtrag-1993.pdf> (staženo 22. března 2023).

¹⁷¹ Wilfried Marxer, „Freie Liste“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online, naposledy upraveno 31. prosince 2011, https://historisches-lexikon.li/Freie_Liste (staženo 17. března 2023).

¹⁷² Winkler, *Der Europarat und die Verfassungsautonomie seiner Mitgliedstaaten*, 38.

¹⁷³ Beattie, *Liechtenstein*, 218.

ústavy. Trval ovšem na posílení své pozice při jmenování soudců. Z jeho pohledu totiž šlo o možnost zaručení, aby kandidáti nebyli nijak závislí na politických stranách, či jimi byli jakýmkoliv způsobem ovlivněni.¹⁷⁴

Argumentace a rozhodnutí obou stran tak znázorňuje jejich motivace. Kníže, jenž chtěl posílit pozici lidu a také svou vlastní, tak mohl skrze své návrhy především oslabit vliv parlamentu a vlády na rozhodnutí v zemi či na jiné státní činitele, jako jsou soudci. Parlament naopak neviděl důvod, proč zavádět nástroj k sesazení knížete či změně politického systému, jelikož z pohledu poslanců nebylo žádané, aby panovnickova politická funkce posílila takovým způsobem, aby mohl činit jakákoliv významná rozhodnutí, jež by mohla v lidech vyvolat nevoli a vést až k jeho sesazení. Tuto zprávu jasně, leč nepřímou, vyslali do veřejného prostoru.

Za krátký exkurz zde stojí dvě události v 90. letech, které dále poukázaly na vnitrostátní rozkol mezi lidem, knížetem i vládou, v nichž však kníže prosadil své zájmy. Tou první byla změna Rodového zákona v roce 1993. Pro Hanse-Adama II. je stěžejní politická i finanční nezávislost rodu Lichtenštejnů. V LÚ je tento zákon zmíněn několikrát jako doplnění některých ústavních ustanovení týkajících se např. nástupnictví v rodě Lichtenštejnů, a tím i v čele knížectví.¹⁷⁵ V konstituční debatě v návaznosti na krizi z října 1992 se objevily hlasy, které tvrdily, že ačkoliv tím Rodový zákon ovlivňuje ústavu, nikdo v zemi jej neviděl jakožto jednotný dokument. Kníže se proto rozhodl tento stěžejní zákon revidovat a následně jej vydat ve sbírce zákonů. Kontroverzním v jeho počínání ovšem bylo to, že celá revize probíhala pouze v rámci knížecí rodiny. V říjnu 1993 byl Rodový zákon vydán s osobním razítkem knížete a spolupodpisem tehdejšího premiéra Büchela. Nová verze nebyla prodebatována ani odsouhlasena parlamentem, a tím pádem lze argumentovat, že není ústavně platná. Kníže ani jeho rodina ovšem očividně nestáli o parlamentní debatu ani schválení, neboť se drží svého přesvědčení, že Rodový zákon je čistě vnitřní záležitostí rodu, do které nemá právo nikdo jiný mluvit.¹⁷⁶ To také umocňují závěrečná ustanovení tohoto zákona, v nichž je zmíněno, že ani LÚ ani Lichtenštejnskem uzavřené mezinárodní smlouvy

---

¹⁷⁴ Proslov knížete Hanse-Adama II. při příležitosti prvního zasedání Zemského sněmu v roce 1994, 9. února 1994, online dostupné na <https://www.landtag.li/thronreden> (staženo 10. května 2023).

¹⁷⁵ Čl. 3, LÚ 1921 (stav k 1. únoru 2021).

¹⁷⁶ Beattie, *Liechtenstein*, 197–199.

jej nemohou změnit či zrušit. Tím má tento zákon z pohledu knížecí rodiny přednost před ústavou i mezinárodním právem.¹⁷⁷

Druhou kontroverzní událostí v 90. letech, která dále znázorňuje politické a sociální konflikty a nepokoje panující v knížectví, bylo zřízení Vaduzského arcibiskupství v roce 1997. Historicky bylo Lichtenštejnsko vždy vázáno na diecézi Chur ve Švýcarsku. Zdejší stěžejní osobou byl Wolfgang Haas, lichtenštejnský kněz, jenž se roku 1990 stal churským biskupem. Ve Švýcarsku toto ovšem vyvolalo vlnu nevole, neboť pro zdejší liberální věřící byl Haas příliš konzervativní a kontroverzní. Došlo k protestům, během kterých chtěli lidé zabránit biskupovu vstupu do katedrály v Churu. Vatikán se snažil tento problém vyřešit a chopil se nápadu na zřízení arcibiskupství ve Vaduzu. Tak se nakonec stalo v prosinci 1997. Lichtenštejnská veřejnost byla rozpolcená. Mnoho lidí mělo dojem, že bylo jejich knížectví pouze využito pro potřeby Vatikánu. Dále se také obávali např. finančních následků, které by toto povýšení mělo. Došlo k vytvoření petice proti nenadálému rozhodnutí se odpojit od diecéze v Churu, kterou podepsalo 8 492 osob, což bylo tehdy bezprecedentní číslo.¹⁷⁸

Lidé hrozili obsazením kostela sv. Florina a narušením obřadu, během kterého měl Haas být uveden do úřadu. Vláda a téměř celý parlament tento obřad bojkotovaly. Na rozdíl od veřejného mínění se však kníže Hans-Adam II. postavil za Haase i zřízení arcibiskupství.¹⁷⁹ Zrcadlí se zde jeho dlouhodobá mezinárodní politika a idea po všech stránkách suverénního a nezávislého Lichtenštejnska a jeho rovnocenné pozice s ostatními evropskými státy, jehož symbolicky získáním instituce arcibiskupství v této rovině dosáhl. Neohlížel se na pozice v parlamentu a zde ani na názory lidu. Jak prohlásil v interview z roku 2014: „*Jsme suverénní stát a bylo by nepřipustné, abychom najednou opět byli přirazeni k nějakému jinému biskupství, ať už ve Švýcarsku či v Rakousku. Je to politika Svatého stolce, že každý suverénní stát má své vlastní biskupství.*“¹⁸⁰

V již probíhající ústavní debatě došlo v roce 1995 ke konfliktu mezi Hansem-Adamem II. a Herbertem Willem, bývalým vicepremiérem, tehdejším předsedou Správního odvolacího

---

¹⁷⁷ Čl. 18 Rodového zákona knížecího rodu Lichtenštejnů 1993 ve znění z 6. prosinci 1993.

¹⁷⁸ Beattie, *Liechtenstein*, 294–296.

¹⁷⁹ Alexander Brüggeman, „Eine Mini-Diözese, um einen Skandal-Bischof loszuwerden: Seit 25 Jahren gibt's das Erzbistum Vaduz“, *Katholisches Medienzentrum*, 22. listopadu 2022, <https://www.kath.ch/newsd/eine-mini-dioezese-um-einen-skandal-bischof-loszuwerden-seit-25-jahren-gibts-das-erzbistum-vaduz/> (staženo 1. května 2023).

¹⁸⁰ Hans-Adam II. z Lichtenštejna, rozhovor vedl Michael Benvenuti, *Liechtensteiner Volksblatt*, 13. listopadu 2014, <https://www.lfsg.org/Portals/0/Interview%20HSH%20Throne%20Jubilee%2020141113.pdf> (staženo 1. května 2023).

orgánu a vědeckým pracovníkem Liechtenstein-Institutu. Příčinou sporu byla jeho veřejná přednáška. Při ní navrhl, aby Státní soudní dvůr v případě neshod mezi státními orgány plnil roli mediátora a interpretátora.¹⁸¹ Jako problematické se ukázal také jeho výklad článku 112 LÚ (o roli Státního soudního dvora v případě konfliktu mezi vládou a Zemským sněmem, ve kterém není kníže zmíněn), v němž zaměnil a propletl instituce ústavních činitelů mezi sebou. Instituce vlády tak zahrnovala knížete a parlament byl označen slovem lid.¹⁸²

To se knížeti vzhledem i k jeho osobním názorům přičilo. Považoval a veřejně označoval soudy za politicky závislé. Proto nesouhlasil, aby Státní soudní dvůr sloužil jako ústavní interpretátor v případě konfliktu mezi jím samotným a parlamentem. Ohledně jeho přednášky proto kontaktoval Willeho, aby tuto situaci vyjasnil. V korespondenci, která byla později zveřejněna, Willemu kníže vytkl jeho postoj k ústavě, o které měl podle knížete ve své dřívější funkci vicepremiéra prohlásit, že se jí necítí být plně vázán, což měl touto přednáškou dokázat. To měl být důvod, proč mu kníže sdělil, že ho již nejmenuje do žádné oficiální funkce. Wille se bránil tím, že zmíněná slova nikdy nepronесl a zároveň se touto hrozbou kníže dopouští porušení nejen svobody názoru a akademické svobody, ale také narušuje nezávislost soudnictví a jeho osobních svobod. Panovníkovou reakcí bylo osočení Willeho ze smíchání konceptů jako je lid, parlament, kníže a vláda, což by mohlo vést k zániku ústavního řádu, za jehož obráncem se kníže považuje.¹⁸³ Celý případ se nakonec dostal až k Evropskému soudu pro lidská práva, u kterého Wille podal stížnost a který mu nakonec dal za pravdu tím, že konání Hanse-Adama II. porušilo články 10 a 13 Evropské úmluvy o lidských právech^{184, 185}.

Někteří občané mezitím shromáždili přibližně 2 300 podpisů pro petici, kterou vyzvali parlament, aby neotálel a objasnil všechny ústavní otázky a nejasnosti, které z tohoto konfliktu vyplývají. Veřejnost se o této aféře dozvěděla, neboť korespondence mezi oběma muži byla v průběhu roku 1995 zveřejněna.¹⁸⁶ V září téhož roku proto dochází k ustavení komise, jež se těmito otázkami měla zabývat. Tím byl parlament nucen přijít s vlastním návrhem ústavní revize a konkrétně reagovat na knížete. V reakci na předchozí konflikt

---

¹⁸¹ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 107–108.

¹⁸² Winkler, *Der Europarat und die Verfassungsautonomie seiner Mitgliedstaaten*, 38.

¹⁸³ Beattie, *Liechtenstein*, 219.

¹⁸⁴ Dokument dostupný online na https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ces.

¹⁸⁵ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva z 28. října 1999, Wille v. Liechtenstein, č. 28396/95, <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/wp-content/uploads/2021/09/CASE-OF-WILLE-v.-LIECHTENSTEIN.pdf>, 23.

¹⁸⁶ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 108.

kníže nabídl parlamentu čtyři ústavněprávní možnosti, jakými dle něj zamezit rozkladu právního státu zevnitř a ukončit tuto krizi.¹⁸⁷

Podle knížete musí jeho formální konstituční pravomoci být rovné jeho skutečným pravomocím a naopak, jinak by v zemi pokračoval ústavní chaos. Prvním návrhem proto bylo absolutní dodržení ústavního textu, včetně jmenování státních úředníků knížetem, a tím i zachování statu quo. Druhou možností bylo rozšíření demokracie na základě dřívějších návrhů knížete, tedy posílení lidu a oslabení vlivu parlamentu a vlády. Třetí plán počítal s pouhou symbolickou monarchií.¹⁸⁸ Ačkoliv v rétorice knížete občas chybí alternativy k jeho názorům (jak tomu je např. i místy v jeho knize), v důležitém momentu, které představení těchto čtyř plánů znamenalo, tomu tak nebylo. A to i v případě tohoto návrhu, který on osobně zásadně odmítal a jenž by měl z politického i ekonomického pohledu rozsáhlé konsekvence, tedy omezení knížecích pravomocí na pouhý symbolický status, který by ale, jak už panovník dříve naznačil, znamenal jeho stažení z politického života i ze země a omezení financování státu.

Posledním návrhem bylo přetvoření systému na republiku prezidentskou po americkém vzoru, nebo kolegiální po švýcarském vzoru.¹⁸⁹ Ve druhém zmíněném vládnou rovnoprávní členové tzv. Spolkové rady, v níž jsou proporcionálně zastoupeny dlouhodobě nejsilnější politické strany. Vláda je neodvolatelná a organizována kolegiálně, neexistuje pozice premiéra s právem určovat směřování politiky. Členové vlády přijímají důležitá rozhodnutí společně jako kolegiální orgán. Jako celek zároveň představují kolektivní hlavu státu. Spolkovým prezidentem je dle ročního rotačního principu vždy předseda Spolkové rady, jeho pravomoci jsou pouze formální (především ve vztahu k zahraničí) a je brán jako první mezi rovnými.¹⁹⁰ Kníže k tomuto návrhu dodal, že by mohlo dojít k odlivu zahraničních investic z obav o stabilitu země, což by vzhledem k velkému ekonomickému oslabení mohlo skončit připojením Lichtenštejnska k Rakousku, nebo pravděpodobněji ke Švýcarsku.¹⁹¹

Parlament a vláda však v reakci na tyto návrhy potvrdily tehdejší rozdělení kompetencí mezi knížetem a lid. Zároveň zdůraznily, že ústavní novelizace se má týkat pouze nejasností a jejich výkladu, včetně jakési dobové aktualizace některých ústavních ustanovení, nikoliv zásadní

---

¹⁸⁷ Winkler, *Der Europarat und die Verfassungsautonomie seiner Mitgliedstaaten*, 39.

¹⁸⁸ Beattie, *Liechtenstein*, 221.

¹⁸⁹ *Ibid.*, 221.

¹⁹⁰ Wolf Linder, *Swiss Democracy – Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*, 3. edice (London: Palgrave Macmillan, 2010), 40.

¹⁹¹ Beattie, *Liechtenstein*, 221.

proměny politického systému v zemi jako např. omezení knížecích pravomocí či zrušení monarchie. O pár měsíců později na podzim 1996, tedy k 75letému výročí Lichtenštejnské ústavy, přichází parlamentem konstituovaná ústavní komise s první zprávou týkající se stavu nejvyššího právního dokumentu státu. Zemský sněm jí udělil za úkol vypracovat k problematickým článkům pozměňující návrhy.¹⁹²

Zároveň k příležitosti výročí zveřejnila svůj návrh na změnu ústavy politická strana FL, jež se do parlamentu dostala poměrně nedávno. Vzhledem k pouze jednomu poslanci, jehož strana v Zemském sněmu měla, nebyl její vliv v této instituci příliš velký.¹⁹³ Nutno však dodat, že se postupem času strana etablovala, došlo k fragmentaci stranickopolitického systému Lichtenštejnska a větší divergenci artikulovaných zájmů. Z dlouhodobého hlediska proto nejsou názory FL irelevantní, množství volebních hlasů a mandátů této strany se od 90 let zvýšilo.¹⁹⁴ Návrh FL měl 154 článků, což je o 40 více než tehdejší verze ústavy. Významně se lišil od toho, co parlament i vláda v tomto období prohlašovaly. Navrhoval totiž přizpůsobení knížectví demokratickému vývoji, vůči němuž je dle názoru členů strany ústava zastaralá a strnulá. Členové FL žádali významné reformy, mezi nimiž byla nejdůležitější redukce knížecích pravomocí a změna jeho silné politické pozice na pouhou reprezentativní. Označení knížete za jednoho ze zdrojů státní moci a suverenity považovali za zastaralé a požadovali, aby tento dualismus byl z článku 2 odstraněn a zdrojem státní moci byl ustanoven pouze lid.¹⁹⁵

Dále FL navrhovala posílit principy přímé demokracie v zemi, např. zavedením referenda, jímž by se lid mohl vyslovit proti rozhodnutí vlády, které by mělo kupříkladu za následek nevratné důsledky pro člověka či životní prostředí. Reformovat strana chtěla i nejvyšší státní instituce v podobě Zemského sněmu, vlády a celého právního systému. Podle členů FL měl parlament obrovské problémy se vypořádat s množstvím úkolů, které mu náležely. Navrhovali proto podruhé v lichtenštejnské moderní historii rozšíření počtu poslanců z 25 na nejméně 35 a vytvoření takových podmínek, aby mohli některé úkoly delegovat na

---

¹⁹² Winkler, *Der Europarat und die Verfassungsautonomie seiner Mitgliedstaaten*, 39.

¹⁹³ Ústavní návrh strany Freie Liste z roku 1996 při příležitosti 75letého výročí Lichtenštejnské ústavy, původně vydané ve *Freie Liste Info* 3/96, Schaan, 1–3, online dostupné na <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/verfassungsentwurf-fl-1996.pdf/view> (staženo 22. března 2023).

¹⁹⁴ „Landtagswahlen 2021“, Fürstentum Liechtenstein Landtagswahlen, <https://www.landtagswahlen.li> (staženo 16. července 2023).

¹⁹⁵ Ústavní návrh strany Freie Liste z roku 1996, 1–3.

komise. Zároveň chtěli silně omezit pořádání neveřejných zasedání Zemského sněmu, a tím zvýšit transparentnost.¹⁹⁶

V případě vlády už FL nepožadovala tak zásadní změny. Mezi ty hlavní patřilo zrušení pozic zastupujících vládních radů a určité praktické a organizační záležitosti. V reformě soudnictví navrhuje strana jasnější odlišení ústavní a správní soudní pravomoci s ohledem na to, že podle FL v té době Státní soudní dvůr vykonával i části agendy, jež příslušela spíše Správnímu odvolacímu orgánu (později přejmenován na Správní soudní dvůr). Politickou závislost soudů, o níž se často zmiňoval samotný kníže, chtěli omezit změnou doby mandátu členů obou těchto soudních dvorů na 12 let bez možného znovuzvolení. Právě tímto jediným pevně daným mandátem mělo být docíleno nezávislosti na politice, neboť by je parlament ke znovuzvolení navrhnout již nemohl.¹⁹⁷

Inspiraci pro svůj návrh čerpali z jiných ústavních dokumentů v západní Evropě, jako byla např. Ústava spolkové země Braniborsko či Ústava kantonu Bern.¹⁹⁸ Ústavní návrh strany FL většinově oponoval tomu, čeho se snažil docílit Hans-Adam II. Shoda je vidět v nutnosti omezit oběma stranami vnímanou závislost vrcholného soudnictví na politické scéně, ovšem návrhy v řešení této problematiky se zásadně lišily. Kníže chtěl posílit svou pozici ve jmenování soudců, čímž by tato problematika dle jeho názoru zmizela. Zároveň mělo v obou představách dojít k posílení přímé demokracie občanů, ale v této problematice byl z určitého hlediska reformnější kníže, který chtěl dát lidu do rukou i nástroj změny politického systému, což FL vůbec nezmiňuje. V ostatních stěžejních bodech šly představy budoucího uspořádání alpského knížectví obou stran spíše proti sobě, ať už se jednalo o pozici knížete či parlamentu.

V parlamentu nevyvolal návrh FL veliký ohlas. V únoru 1997 se konaly volby do Zemského sněmu, ve kterých VU získala 13 poslanců, FBP 10 a FL 2. Poprvé od roku 1938 však nedošlo k sestavení koalice a VU se rozhodla vládnout sama, v čele stále s Mario Frickem.¹⁹⁹ Při příležitosti prvního zasedání parlamentu pronesl kníže svou tradiční řeč, ve které kritizoval zprávu parlamentní ústavní komise za to, že by v praxi vedla ke stejnému závěru, jaký zamýšlel návrh strany FL. Tím měl na mysli redukci své pozice na pouhý symbol, což označoval za nepřijatelné. Zároveň požadoval větší posílení demokratických práv lidu

---

¹⁹⁶ Ústavní návrh strany Freie Liste z roku 1996, 1–3.

¹⁹⁷ Ibid., 2–3.

¹⁹⁸ Ibid., 3.

¹⁹⁹ Amt für Volkswirtschaft, 1997 *Statistisches Jahrbuch* (Vaduz: Amt für Volkswirtschaft, 1997), 353–355, <https://www.llv.li/files/as/statistisches-jahrbuch-1997.pdf> (staženo 22. března 2023).

v budoucích návrzích vlády.²⁰⁰ Tehdejší předseda Zemského sněmu, Peter Wolff, však zareagoval s tím, že návrh knížete není jedinou možností, jak posílit demokracii.²⁰¹ Projev knížete se ale nesl v podobném duchu jako jeho předchozí vystoupení v parlamentu. Nazýval politické elity slovem oligarchie a osočoval Zemský sněm z toho, že na rozdíl od knížecí rodiny se cítí být nadřazení ústavě, které nedbají. „*Pokud bude Zemský sněm příliš dlouho v těchto stěžejních ústavních otázkách otálet, hrozí nebezpečí, že budou lid a kníže rozhodovat bez jeho spolupůsobení [...]*“,²⁰² hrozil v parlamentu Hans-Adam II.

Ústavní návrhy a novelizační referendum

S novým Zemským sněmem byla zvolena i nová ústavní komise, jež pokračovala v práci své předchůdkyně na návrhu ústavní novelizace. Nyní již ústavní debata vstoupila do fáze, kdy se jak vláda s většinou v parlamentu, tak kníže snažili dokončit své návrhy ústavní novelizace. V letech 1998 a 1999 docházelo k jednáním mezi oběma stranami, nepřinesla však nic průlomového. Kníže trval na tom, že jsou témata, u nichž z jeho pohledu není žádný prostor k vyjednávání. Zdůraznil také, že při chybějícím souhlasu parlamentu ke svému návrhu bude muset o podobě ústavní novelizace v referendu rozhodnout lid. Kníže tím nejenom naznačil finální vývoj této ústavní krize, ale zároveň dal jasně najevo, že aktuální podoba ústavy, kterou vláda z velké části chtěla zanechat, nemůže být v budoucnu přijatelná.²⁰³

V obou návrzích bylo několik stěžejních oblastí, které si navzájem odporovaly, nebo v jednom či druhém návrhu vůbec zmíněné nebyly. Schvalovací právo knížete bylo jedním z těchto témat. Zatímco návrh parlamentní a potažmo vládní chtěl umožnit lidovému hlasování prolomit situaci, ve které nechce panovník zákon schválit, knížecí návrh zachoval nutnost souhlasu monarchy, ale nabízel možnost vyjádřit knížeti nedůvěry a sesadit jej, v krajním případě zrušit monarchistické zřízení státu.²⁰⁴

V tomto bodě se ovšem ukazuje problematická logika knížete. Tehdy hlasitě volal po posílení demokratických pravomocí lidu prostřednictvím přímé demokracie, ovšem nechtěl připustit, aby mohli občané schválit zákon i bez jeho souhlasu. Jako alternativu nabídl odvolání knížete a zrušení monarchie, což jsou však příliš extrémní a v Lichtenštejnsku

---

²⁰⁰ Proslov knížete Hanse-Adama II. při příležitosti prvního zasedání Zemského sněmu v roce 1997, 13. března 1997, online dostupné na <https://www.landtag.li/thronreden> (staženo 10. května 2023).

²⁰¹ Beattie, *Liechtenstein*, 222.

²⁰² Proslov knížete Hanse-Adama II. v Zemském sněmu, 13. března 1997.

²⁰³ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 110.

²⁰⁴ *Ibid.*, 111.

veřejně nepopulární kroky, jež by v praxi zůstaly s největší pravděpodobností nevyužity. Kníže se tím mohl stavět do pozice advokáta nejvyšších demokratických práv lidu, ačkoliv v každodenní politice by vládní návrh mohl být lidmi mnohem lépe využit ke schválení zákonů, se kterými kníže např. z osobního přesvědčení nesouhlasí. Jako příklad se zde slouží v práci již dříve zmíněný lucemburský zákon o eutanázii, jemuž v roce 2008 velkovévoda odmítl dát svůj souhlas.

Nouzová nařízení byla dalším tématem, jež se v návrzích objevilo. Svůj původ mají v ústavě z roku 1862, ale následně byla institucionalizována v ústavě z roku 1921. Tato pravomoc přísluší v Lichtenštejnsku knížeti, který podle původního znění ústavy „*V naléhavých případech učiní vše potřebné pro zajištění bezpečí a prosperity státu.*“²⁰⁵ Tato formulace ovšem podle článku 15 odstavce 1 Evropské úmluvy o lidských právech sjednané v rámci Rady Evropy neodpovídala požadavku kvalifikovaného stavu nouze.²⁰⁶ Návrhy se však nezaměřovaly na úpravu této formulace, nýbrž spíše na časové omezení. V příspěvku parlamentní ústavní komise se počítalo s tím, že by rozhodnutí panovníka musel během čtyř týdnů odsouhlasit také parlament. Plán knížete ovšem počítal s mnohem rozsáhlejším časovým obdobím, podle něhož by nouzové nařízení bylo v platnosti šest měsíců, a až poté by byl potřeba souhlas Zemského sněmu. Pokud by nebyl udělen, měl by kníže možnost nechat rozhodnout lid v referendu, zda má nouzové nařízení platit dále, či nikoliv.²⁰⁷ Zajímavé je, že se jedná o opak toho, co kníže prosazuje vůči vládnímu návrhu v rámci schvalovacího práva. Nesouhlasí s ústavním zakotvením možnosti lidu přehlasovat jeho neudělení souhlasu, ovšem přehlasování parlamentu neshledává problematickým a sám jej navrhuje.

Postoj obou návrhů k jmenování soudců se dal předpokládat z vývoje debaty. Zatímco parlamentní komise počítala se zachováním návrhového práva parlamentu, kníže jej chtěl změnit tak, aby návrhové právo měl také on a aby výběr probíhal skrze objektivní proces, na kterém by se podílel jak parlament, tak kníže. Zachovat chtěl panovník autonomii a nezávislost svého rodu v rámci Rodového zákona, zatímco návrh parlamentu požadoval konkrétní a detailní vymezení pravomocí knížete i v tomto zákoně, nikoliv pouze v ústavě. V novelizačních konceptech byly také oblasti, jimž se jedna strana věnovala a druhá nikoliv.

---

²⁰⁵ Čl. 10 LÚ 1921 (stav k 5. říjnu 1921).

²⁰⁶ Andreas Kley, „Notverordnung“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online, naposledy upraveno 31. prosince 2011, <https://historisches-lexikon.li/Notverordnung> (staženo 20. března 2023).

²⁰⁷ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 111.

Kníže tak chtěl (podobně jako strana FL) posílit autonomii obcí a zanést do ústavy jejich právo na sebeurčení. Navíc mínil získat pravomoc odvolat jednotlivé členy vlády nebo vládu jako celek.²⁰⁸

V článku 80 tehdejší verze ústavy byl kníže jmenován pouze jako člověk, u něž může parlament podat žádost o odvolání člena vlády. Ovšem k tomu mohlo dojít pouze, pokud by v něj ztratil důvěru Zemský sněm.²⁰⁹ Panovník byl vykonavatelem žádosti, kterou však sám nemohl nijak podat či vyslovit svou nedůvěru části vlády, pokud stále požívala důvěry parlamentu. Návrh parlamentní komise naopak obsahoval článek o zmocnění Státního soudního dvoru k výkladu jednotlivých ústavních ustanovení. Jak již bylo zmíněno, kníže nechtěl, aby tato instituce získala pravomoc zasahovat do názorových sporů zahrnujících ho jako ústavního činitele. Oba návrhy dále obsahovaly stylistické a formulační úpravy, aby byl jejich výklad jasnější.²¹⁰

Obě strany se počátkem nového tisíciletí snažily o legitimizaci svého návrhu u třetích stran. Na začátku roku 2000 se kníže snažil získat veřejnost na svou stranu a rozšířit povědomí o jeho novelizačním návrhu, který společně s dopisem od sebe a svého syna nechal zaslat do každé lichtenštejnské domácnosti. Ve svém osobním psaní poukazovali na nevyřešené body návrhu a zvali veřejnost na debaty s knížetem, jež byly organizovány na jeho zámku. Parlament se následně rozhodl pořádat obdobná informativní setkání s veřejností.²¹¹

Vláda již na konci 90. let zaslala svůj i knížecí návrh na odborné přezkoumání zahraničním expertům z německy mluvícího prostoru. Chtěla tak získat jejich názor na potenciální vliv obou návrhů na demokratické a monarchistické prvky v zemi, na jejich pozici ve světle moderní konstituční teorie a praxe, a také na jejich kompatibilitu se zahraničními závazky Lichtenštejnska a mezinárodním právem definovaným OSN, Radou Evropy, Organizací pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, a Pařížskou chartou pro novou Evropu.²¹²

Ke stejnému kroku se uchýlil i kníže, když svůj návrh podrobil expertíze rakouských profesorů práva. Výsledky komisí odborníků na obou stranách dopadly pozitivně pro stranu,

---

²⁰⁸ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 111.

²⁰⁹ Čl. 80 LÚ 1921 (stav k 3. únoru 1965).

²¹⁰ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 111.

²¹¹ Beattie, *Liechtenstein*, 222–223.

²¹² Vládní návrh Lichtenštejnské ústavy z 20. listopadu 2001, in: *Bericht und Antrag der Regierung an den Landtag des Fürstentums Liechtenstein betreffend die Abänderung der Verfassung*, č. 87/2001, 22–23, online dostupný na <https://bua.regierung.li/BuA/pdfshow.aspx?nr=87&year=2001> (staženo 24. března 2023).

kteřou zastupovaly. Expertní komise vlády tvrdila, že knížecí návrh oslabuje demokracii a odpovědnost parlamentu, zatímco podle odborné komise knížete odpovídal jeho návrh mezinárodními závazky Lichtenštejnska a zároveň měl posilovat demokracii v zemi na úkor monarchie.²¹³ Lze nepřímě usuzovat, že si obě strany vybraly své komise podle toho, jaké stanovisko na ústavní právo zastávaly, a věděly tak, jak budou návrhy hodnotit.

Na přelomu tisíciletí navíc zesilovalo politické napětí, neboť i osobní vztahy mezi Hansem-Adamem II. a ministerským předsedou Mario Frickem s jeho vládou byly vzhledem k vývoji v zemi na bodu mrazu. Lichtenštejnská mezinárodní pověst trpěla kvůli několika aférám, ovšem ta nejproblematictější s největším mezinárodním ohlasem pramenila z článku německého magazínu *Der Spiegel*. V něm bylo Lichtenštejnsko na základě informací z uniklé tajné zprávy Spolkové zpravodajské služby označeno za útočiště, ve kterém mohly různé zločinecké organizace, jako např. latinskoamerické drogové klany či italská mafiánská uskupení praktikovat ilegální finanční aktivity, kupříkladu praní špinavých peněz. Do těchto činností měli přitom být zapojeni různí lichtenštejnští úředníci, soudci, politici i bankéři.²¹⁴

Tento článek vedl k výraznému zhoršení vztahů mezi Německem a Lichtenštejnskem a také k vnitrostátním i mezinárodním vyšetřováním, jejichž závěry otráslu politickou scénou nejen v rámci knížectví, ale také jeho postavením na mezinárodní scéně. Lichtenštejnsko bylo např. zařazeno na černou listinu mezivládního Finančního akčního výboru (*Financial Action Task Force*).²¹⁵ Ve volbách v únoru 2001 vyhrála FBP s 13 mandáty, zatímco VU získala 11 poslanců a FL pouze jednoho.²¹⁶ Po zavedení řady opatření na zlepšení finanční kontroly v zemi bylo Lichtenštejnsko z černé listiny v září 2001 odebráno, ovšem dopad této aféry byl nevratný.²¹⁷

Došlo k sestavení vlády FBP pod ministerským předsedou Otmarem Haslerem, čímž se razantně změnila vyjednávání ohledně ústavní novelizace. Krátce po volbách kníže znovu rozeslal svůj nepatřně pozměněný návrh do všech lichtenštejnských domácností a zveřejnil

---

²¹³ Beattie, *Liechtenstein*, 223.

²¹⁴ Georg Mascolo, „Einladung zur Geldwäsche“, *Der Spiegel*, 7. listopadu 1999, <https://www.spiegel.de/politik/einladung-zur-geldwaesche-a-06d917f0-0002-0001-0000-000015045816> (staženo 24. března 2023).

²¹⁵ Beattie, *Liechtenstein*, 350–354.

²¹⁶ Amt für Volkswirtschaft, *2002 Statistisches Jahrbuch* (Vaduz: Amt für Volkswirtschaft, 2002), 252, https://www.llv.li/files/as/pdf-llv-as-statistisches_jahrbuch_2002 (staženo 24. března 2023).

²¹⁷ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 113.

posudky rakouských odborníků. Tento úkon doplnil o hrozbu, že nebude-li jeho návrh přijat, přesídlí celý rod zpět do Vídně.²¹⁸

V reakci na upravený knížecí návrh začala tajná jednání mezi novou vládou a knížecím rodem, jež se týkala dokola se opakujících problematických článků ohledně knížecího práva veta, vyslovení nedůvěry vládě, jmenování soudců, pravomoci Státního soudního dvora interpretovat ústavu, zavedení možnosti zrušit monarchii apod. Ovšem vláda FBP byla mnohem ochotnější přistupovat ke kompromisům než její předchůdkyně. Výsledkem jednání proto bylo vytvoření návrhu, jenž byl přijat jak vládou, tak knížetem.²¹⁹

Tento oficiální vládní návrh byl ale ve skutečnosti mnohem podobnější knížecímu návrhu (ten bude detailně analyzován ve čtvrté kapitole v rámci přijaté a schválené novelizace LÚ), než který vypracovala předchozí vláda. Upraven byl jen minimálně, avšak tyto nepatrné změny byly prezentovány veřejnosti jako kompromis. Některé články pak navrhoval nechat nepozměněné.²²⁰ Dohromady měl 114 článků, tedy stejně jako tehdejší ústava. V klíčových, dříve sporných bodech se ale návrhy většinou téměř nelišily. V knížecím i vládním návrhu bylo zavedeno právo obcí odtrhnout se od státu, které se kníže už během jednání s předchozí vládou snažil prosadit.²²¹²²² Vládní návrh stále obsahoval nutné odsouhlasení zákonu knížetem, avšak s dodatkem, že když tak neučiní do šesti měsíců, je tím zákon automaticky neschválen. Oproti knížecímu návrhu zde bylo dodáno toto časové období, jež ale na knížecím právu veta nic neměnilo.²²³²²⁴

Vládní návrh se také zabýval nouzovými nařízeními. Po jejich vyhlášení by musel kníže získat souhlas parlamentu do tří měsíců. Pokud by jej odmítl, rozhodl by o nařízení plebiscit do konce šestého měsíce od vyhlášení. Nesouhlasil-li by s ním ani lid, skončila by tím platnost takového nařízení po šesti měsících od jeho vyhlášení.²²⁵ Volba soudců ve finálním vládním návrhu měla probíhat prostřednictvím společného grémia parlamentu a knížete, jemuž by předsedala hlava státu, která by musela schválit každého kandidáta. Pokud by

---

²¹⁸ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 113–114.

²¹⁹ Beattie, *Liechtenstein*, 224–226.

²²⁰ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 114.

²²¹ Čl. 4, odst. 2 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²²² Čl. 4, odst. 2 Knižecího návrhu Lichtenštejnské ústavy z 2. srpna 2002, online dostupný na https://www.abstimmungen.li/files/attachments/5/VorlageVFuerstenhaus_633147346352503750.pdf (staženo 7. května 2023).

²²³ Čl. 9 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²²⁴ Čl. 9 Knižecího návrhu LÚ z 2. srpna 2002.

²²⁵ Čl. 10, odst. 2 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

parlament takového kandidáta následně odmítl, rozhodoval by v tomto případě lid v referendu, do kterého by kandidáta mohl jmenovat jak samotný Zemský sněm, tak pod podmínkami lidové iniciativy také lid.²²⁶ Takto byl článek přímo přejet od knížete, jenž jej v této podobě také měl ve svém finálním návrhu ze srpna 2002.²²⁷

Do návrhu byly zavedeny rozdílné mechanismy pro vyslovení nedůvěry vládě jako celku, či jen některému z jejích členů, aby došlo k zefektivnění celého procesu.²²⁸ Ohledně Správního odvolacího orgánu se vládní návrh lišil od knížecího. Zatímco kníže plánoval kompletní změnu článků týkající se tohoto orgánu, u kterého navíc navrhoval přejmenování na Správní soudní dvůr²²⁹, vláda navrhovala jen modernizaci článků. Např. by tak soudci v tomto orgánu již nemuseli být z většiny rodilými Lichtenštejnci, nýbrž by jim stačilo mít lichtenštejnské občanství.²³⁰ Dále chtěla vláda změnit dobu mandátu správních soudců. Ten byl původně identický s mandátem Zemského sněmu, vláda však navrhovala odpoutání těchto dvou orgánů od sebe a změny mandátní doby soudců Správního odvolacího orgánu na sedm let. Každý rok by tak došlo k výměně jednoho soudce, přičemž doba celé obměny by trvala sedm let.²³¹ Orgán by byl schopný rozhodovat v případě, že by bylo přítomno pět soudců včetně předsedy a jeho zástupce.²³²

Vládní návrh lze od knížecího dále odlišit v rámci článků o Státním soudním dvoru. Podle vlády měl totiž sestávat ze sedmi knížetem jmenovaných soudců.²³³ Původně jich bylo pět a kníže chtěl, aby se tento počet dodržel, ovšem aby měl Státní soudní dvůr k dispozici dalších pět náhradních soudců.²³⁴ Jako zásadní rozdíl oproti argumentaci předchozí vlády obsahoval tento vládní návrh knížetem prosazované právo lidu na vyvolání hlasování o nedůvěře vůči knížeti²³⁵ a o zrušení monarchie.²³⁶

---

²²⁶ Čl. 11, odst. 3 a 4 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²²⁷ Čl. 11 a 96 Knížecího návrhu LÚ z 2. srpna 2002.

²²⁸ Čl. 80, odst. 1 a 2 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²²⁹ Čl. 102 a 103 Knížecího návrhu LÚ z 2. srpna 2002.

²³⁰ Čl. 97, odst. 1 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²³¹ Čl. 97, odst. 2 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²³² Čl. 97, odst. 4 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²³³ Čl. 105 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²³⁴ Čl. 105 Knížecího návrhu LÚ z 2. srpna 2002.

²³⁵ Čl. 112 Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²³⁶ Čl. 112bis Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

Oba návrhy se shodovaly i v dalších bodech jako např. pověření parlamentu kontrolou státní správy²³⁷ a podáním žaloby na členy vlády za porušení ústavy u Státního soudního dvoru²³⁸, ačkoliv tyto body už v jiných člancích LÚ byly pokryty. Kromě toho došlo podle vzoru knížete ve vládním návrhu ke změně některých formulací, aby více odpovídaly moderní době a praxi.²³⁹

Návrh vlády se tak ve většině navržených změn, především těch v předchozích letech hojně diskutovaných, od toho knížecího téměř nelišil. Většinou navrhoval podobné změny jako kníže, nebo ponechal články v původní podobě. Pro sympatizanty s návrhem předchozí vlády musel proto tento návrh být zklamáním. Avšak kromě účastníků tajných vyjednávání nikdo až do zveřejnění nevěděl, jak tento kompromis vlády a knížete bude konkrétně vypadat. To vedlo k erozi euforie, již bylo oznámením dohody dosaženo. V Zemském sněmu navíc tento návrh musel získat tříčtvrtinovou většinu, což dosud neměl.²⁴⁰

Docházelo k rozkolu i uvnitř politických stran, jež byly rozdělené kvůli výše zmíněnému počínání vlády v jednáních s knížetem. Do parlamentu se kompromisní návrh dostal až v listopadu 2001. VU čím dál více tížila k jeho odmítnutí, což by nechalo ústavu nezměněnou. Z jejich strany pramenila i silná kritika opakovaně zmíněného záměru knížete a dědičného prince, že pokud nedojde ke schválení návrhu, opustí zemi a přesídlí do Rakouska. Parlamentní komise, jež byla za nové vlády sestavena ze tří členů FBP a dvou z VU, s knížetem jednala o návrhu dále.²⁴¹

Panovník chtěl mít ovšem v srpnu 2002 již jasno, zda bude parlament schopen návrh schválit. Komise však ani po jednáních se stranickými členy v Zemském sněmu nebyla schopná s jistotou potvrdit, zda parlamentem dohoda projde, neboť ona sama byla rozdělena. Tři členové FBP byli pro přijetí návrhu, dva zástupci VU však proti. Kníže proto považoval jednání se neúspěšná a oznámil s dědičným princem Aloisem společnou lidovou iniciativu, ve které se mělo hlasovat o jejich návrhu. Vláda následně stáhla svůj návrh s odůvodněním, že jeho další projednávání je zbytečné. Výrazně pozměněnou podobu návrhu by totiž

---

²³⁷ Čl. 62f Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²³⁸ Čl. 62g Vládního návrhu LÚ z 20. listopadu 2001.

²³⁹ Vládní návrh LÚ z 20. listopadu 2001.

²⁴⁰ Beattie, *Liechtenstein*, 224–226.

²⁴¹ *Ibid.*, 225–226.

neschválil kníže, zatímco jeho aktuální verzi by nepodpořila potřebná většina v parlamentu.²⁴²

Na knížete byla vznešena občanská stížnost, že svými výhrůzkami opustit zemi, pokud nebude jeho návrh schválen v referendu, podrývá svobodu názoru občanů (a tedy možnost volit, jak by uvážili za vhodné). Dále argumentovali, že kníže má podle ústavního článku 64 právo pouze navrhnout novou legislativu ve formě vládních zákonů. Stížnost byla vládou zamítnuta, neboť bylo soudně rozhodnuto, že členové knížecího rodu mají stejná práva jako běžní občané, a tudíž mohou iniciovat lidová hlasování. Zároveň právo tajného hlasování zajišťuje občanům možnost volit dle vlastního uvážení.²⁴³ Zamítnutím stížnosti mohl kníže dále hrozit odchodem do exilu. Stejnou taktiku později začal využívat i jeho syn Alois, aby z pozice regenta zabránil nátlaku veřejnosti na přijetí zákona, s nímž nesouhlasil.²⁴⁴

Došlo také k podání další občanské stížnosti adresované Radě Evropy kvůli obavám, že by novelizace ústavy mohla ohrozit lichtenštejnskou demokracii. Toto rozhodnutí bylo mnohými kritizováno, neboť opět upoutalo pozornost mezinárodního společenství na malý alpský stát, jenž měl po finančních a korupčních aférách špatnou pověst.²⁴⁵

V říjnu 2002 byla vládě byla zaslána „proti-iniciativa“ s názvem *Ústavní smír*, jež žádala o schválení a zařazení do veřejného hlasování. V mnohém se podobala ústavnímu návrhu FL z roku 1996 či původnímu návrhu vlády VU, neboť požadovala omezení schvalovacího práva knížete skrze lidové hlasování, konkrétní definici a omezení knížecího práva vydávat nouzová nařízení ve prospěch parlamentu, posílení parlamentu při výběru soudců, či podřízení knížete kompetencím Státního soudního dvoru při rozhodování o výkladě ústavy v důsledku názorových sporů. Parlament projednal a rychle schválil obě iniciativy, které měly být podrobeny lidovému hlasování, jehož datum bylo stanoveno na 14. a 16. března 2003.²⁴⁶

Kníže byl touto proti-iniciativou pobouřen a místo nabídkou smíru ji nazýval „vyhlášením boje“ (*Kampfansage*). Rozhodnutí, aby o ní hlasoval lid, ovšem zvrátit nemohl. Před referendem probíhala kampaň obou stran, do čehož zasáhla také Rada Evropy, jejíž Benátská

---

²⁴² Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 117.

²⁴³ Beattie, *Liechtenstein*, 227–228.

²⁴⁴ Imogen Foulkes, „Liechtenstein referendum rejects curbs on royal powers“, *BBC News*, 1. července 2012, <https://www.bbc.com/news/world-europe-18649156> (staženo 17. června 2023).

²⁴⁵ Beattie, *Liechtenstein*, 227–228.

²⁴⁶ Winkler, *Der Europarat und die Verfassungsautonomie seiner Mitgliedstaaten*, 41–43.

komise v reakci na dřívější stížnost několika desítek Lichtenštejnců vypracovala ke knížecímu návrhu ústavy odbornou zprávu. V ní shledala, že novelizační návrh knížecího rodu Lichtenštejnů není slučitelný s demokratickými principy Rady Evropy.²⁴⁷ Konkrétními body zprávy se tato práce zabývá v poslední kapitole.

V referendu se lidé měli vyjádřit ke dvěma návrhům – knížecímu návrhu, který podporovala většina FBP, a iniciativě Ústavního smíru, pro niž se vyslovila FL. Rozhodnout mohli voliči ale ještě jedním způsobem. Pokud by se k oběma návrhům vyjádřili negativně, zůstala by ústava zachována beze změny. Tuto možnost podporovala většina VU. Před referendem se konala spousta televizních debat apod., kampaň knížete Hanse-Adama II. se však nakonec přenesla na osobnější úroveň. Objevovaly se reklamy s pro-knížecími slogany „*Můžeme být hrdí na tuto rodinu: podporujeme ji v hlasování*“, nebo „*Tato rodina si zaslouhuje naši podporu a vděk*“, doplněné o fotografie knížete a jeho rodiny.²⁴⁸

Měsíc před volbami ještě kníže v projevu v parlamentu zkritizoval zprávu Rady Evropy a ty, kteří se snažili z Lichtenštejnska učinit „*protektorát Rady Evropy*“²⁴⁹. Podáním stížnosti přímo na Radu Evropy podle něj vyslovili svou nedůvěru lichtenštejnskému právnímu systému. Dále se snažil odradit voliče od hlasování proti oběma návrhům, neboť tento výsledek by pouze prodloužil ústavní krizi. Zároveň znovu oznámil, že by se v takovém případě stáhl ze země. Nakonec vyzval poslance, aby akceptovali rozhodnutí lidu a distancovali se od skupin a lidí, kteří by chtěli podryvat suverenitu země a právo na sebeurčení jejího lidu.²⁵⁰

Referendum skončilo za účasti 87,67 % voličů jasným výsledkem. Zatímco iniciativa Ústavního smíru byla odmítnuta 83,4 % voličů, novelizační iniciativa knížete a dědičného prince byla přijata 64,3 %.²⁵¹ Lichtenštejnci se tím vyslovili proti omezení pravomocí jejich panovníka, a naopak mu v mnoha hlediscích jeho politické postavení v správě a řízení státu posílili. Tím došlo k posunu v mocenském postavení jednotlivých ústavních činitelů a

---

²⁴⁷ Marcinkowski a Marxer, *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie*, 118.

²⁴⁸ Beattie, *Liechtenstein*, 230–231.

²⁴⁹ Proslov knížete Hanse-Adama II. při příležitosti prvního zasedání Zemského sněmu v roce 2003, 13. února 2003, online dostupné na <https://www.landtag.li/thronreden> (staženo 10. května 2023).

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ „Ergebnisse der Abstimmung vom 14. / 16. März 2003 - Verfassungsinitiativen“, Fürstentum Liechtenstein Abstimmungen, <https://www.abstimmungen.li/resultat/5> (staženo 24. března 2023).

složek státní moci v Lichtenštejnsku, který někteří označovali za ohrožení demokracie či dokonce přeměnu v absolutní monarchii.²⁵²

Evropská i některá světová média reagovala na výsledky hlasování místy neutrálně, ale převážně negativně. Článek britského deníku *The Guardian* z 9. března 2003 (tedy před referendem) věřil, že se lidé z lásky ke knížecí rodině rozhodnou pro návrh monarchy. Vysvětluje svým čtenářů tvrdou kampaň, během které např. tehdejší předseda vlády Frick našel na svém plotě přibitý prasečí čenich. Knížete přitom vyobrazuje jako člověka, který „doslova i přeneseně z vysoka shlíží na své poddané [a] očividně není spokojený s jejich plytkými snahami o demokracii.“²⁵³ Po referendu tentýž deník kampaň označil za jednu z nejbizarnějších a nejostřejších kampaní v Evropě, kdy voliči odsouhlasili navýšení knížecích pravomocí. Podle *The Guardianu* byl kníže již před referendem nejsilnějším monarchou v Evropě²⁵⁴, což je sporné tvrzení vzhledem k rozsáhlým pravomocím panovníků, jako je monacký kníže.²⁵⁵

Vyobrazení knížete jako člověka, který trval na navýšení jeho pravomocí, jež podle něj nebyly dostatečné, se nevyskytovalo pouze u *The Guardianu*.²⁵⁶ Např. francouzský deník *Libération* ve svých článcích o ústavní situaci v Lichtenštejnsku využíval názoru Sebastiana Frommelta, jenž byl oponentem panovníkova návrhu. Jeho názorem deník v článcích ilustroval vlastní pozici. Mezi oběma hlasovacími dny, tedy 15. března 2003, *Libération* citoval Frommelta: „Během tohoto volebního boje kníže vynaložil veliké úsilí, aby nazval své kritiky ‚nepřátele knížectví‘, dokonce i ‚republikány‘ (urážka na této straně Alp) porovnával s nacisty, proti nimž jeho otec musel bojovat.“²⁵⁷ Zároveň označil za skandální způsob, jímž

---

²⁵² „Liechtenstein prince wins powers“, *BBC News*, 16. března 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2853991.stm> (staženo 24. března 2023).

²⁵³ Alison Langley, „Prince tells voters to hand over power in Liechtenstein“, *The Guardian*, 9. března 2003, <https://www.theguardian.com/world/2003/mar/09/theobserver1> (staženo 29. března 2023).

²⁵⁴ Andrew Osborn, „European prince wins new powers“, *The Guardian*, 17. března 2003, <https://www.theguardian.com/world/2003/mar/17/andrewosborn> (staženo 29. března 2023).

²⁵⁵ „Freedom in the World 2023: Monaco“, Freedom House, <https://freedomhouse.org/country/monaco/freedom-world/2023> (staženo 29. března 2023).

²⁵⁶ Osborn, „European prince wins new powers“, <https://www.theguardian.com/world/2003/mar/17/andrewosborn>.

²⁵⁷ „Die ausländischen Medien über Liechtenstein und die Verfassung ab 8. März 2003“, *Demokratie-Sekretariat*, 3, <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/PressestimmenFLab8.3.2003.pdf> (staženo 29. března 2023).

kníže manipuloval veřejným míněním.²⁵⁸ Po volbách (17. března) deník opět citoval Frommelta: „*Jde o první zemi v Evropě, která využila demokratické volby k návratu do středověku.*“²⁵⁹ Dlouhodobý levicový politický postoj obou deníků by mohl částečně vysvětlit styl, kterým o referendu v konzervativním Lichtenštejnsku informovaly. *Libération* nebyl ale jediným médiem, které kritizovalo způsob vedení kampaně a manipulaci ze strany knížete. Podobné názory zazněly např. ve švýcarských *SonntagsZeitung* a *St. Galler Tagblatt*, německých *Schwäbische Zeitung*, či v britském *Daily Telegraph*.²⁶⁰

Britská veřejnoprávní rozhlasová a televizní společnost *BBC*, jež by měla být nezájatá, ve své zprávě napsala, že se „*Lichtenštejnci rozhodli učinit ze svého knížete opět absolutním monarchou.*“²⁶¹ Podle Emmy Jane Kirby, tehdejší korespondentky *BBC* ve Vaduzu, sice mnoho obyvatel bylo proti absolutní monarchii, zároveň se však cítili být velice oddaní knížecí rodině. Proto se také rozhodli „splnit přání“ Hanse-Adama II., než aby čekali, zda skutečně odejde do exilu.²⁶² *BBC* si tedy vybrala narativ, ve kterém lid volil proti svému osobnímu přesvědčení pouze ze strachu, že by kníže odešel do exilu. A to i přes to, že knížete a dědičného prince podpořila většina vládnoucí *FBP*.

Neutrálně se nejdříve k události vyjádřil *Der Standard*, který věcně popsal výsledek referenda společně s pozicí jak oponentů, tak příznivců volebního výsledku.²⁶³ I tento rakouský deník však 17. března nařkl knížete z toho, že místo referenda o ústavě z celé ústavy udělal hlasování o knížecí rodině.²⁶⁴ Německý *Der Spiegel* ještě před volbami označil knížete za mocichtivého člověka, který „*se momentálně vysmívá svému lidu prostřednictvím svých zpátečnických reformních návrhů.*“²⁶⁵ Vzhledem ke kauze, kterou *Der Spiegel* odkryl

---

²⁵⁸ Pierre Daum, „Chantage couronné au Liechtenstein“, *Libération*, 15. března 2003, https://www.liberation.fr/planete/2003/03/15/chantage-couronne-au-liechtenstein_458642/ (staženo 29. března 2003).

²⁵⁹ „Liechtenstein: la victoire du prince“, *Libération*, 17. března 2003, https://www.liberation.fr/planete/2003/03/17/liechtenstein-la-victoire-du-prince_458723/ (staženo 29. března 2003).

²⁶⁰ „Die ausländischen Medien über Liechtenstein“, *Demokratie-Sekretariat*, 1–6.

²⁶¹ „Liechtenstein prince wins powers“, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2853991.stm>.

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ „Liechtenstein: Klarer Sieg des Fürsten“, *Der Standard*, 16. března 2003, <https://www.derstandard.at/story/1240938/liechtenstein-klarere-sieg-des-fuersten> (staženo 30. března 2023).

²⁶⁴ „Die ausländischen Medien über Liechtenstein“, *Demokratie-Sekretariat*, 4.

²⁶⁵ Joachim Hoelzgen, „Fürst Hans-Adam, der Machthungrige“, *Der Spiegel*, 13. března 2003, <https://www.spiegel.de/panorama/liechtenstein-fuerst-hans-adam-der-machthungrige-a-239975.html> (staženo 30. března 2023).

v roce 1999 a tvrdému postoji deníku vůči alpskému knížectví, není narativ vůči knížeti a jeho návrhům překvapivý.

Na situaci v Lichtenštejnsku reagovalo ve dnech před hlasováním i po něm mnoho evropských médií, většinou z Velké Británie a německo-jazyčného prostředí. O absolutismu či absolutní monarchii se ve svých článcích zmiňovaly kromě BBC také německé *Badische Zeitung*, jež knížete nazvaly „posledním absolutistou“²⁶⁶, britský *Daily Telegraph* či *The Observer*, norský týdeník *Her og Nå*, či německý deník *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.²⁶⁷

Za většinově negativní rétoriku médií mohla i relativně nedávná mezinárodní kritika týkající se finančních zákonů a afér v alpském ministátě. V článcích (jako příklad může sloužit článek švýcarského deníku *Neue Zürcher Zeitung* ze 17. března 2003²⁶⁸) se objevovaly narážky na to, jak kvůli své pošramocené mezinárodní pověsti bude Lichtenštejnsko následkem ústavních změn pod ještě silnějším dohledem mezinárodních organizací z obav o demokratické uspořádání země.²⁶⁹ Pro zodpovězení otázky, jak moc se mocenské poměry v knížectví touto novelou změnily, je potřeba zanalyzovat její části, o nichž se vedla debata převážně v zemi a na mezinárodním poli a jež nejvíce pozměnily dřívější mocenskou strukturu země.

---

²⁶⁶ „Abstimmung in Liechtenstein: Der letzte Absolutist“, *Badische Zeitung*, 17. března 2003, <https://www.badische-zeitung.de/abstimmung-in-liechtenstein-der-letzte-absolutist> (staženo 30. března 2023).

²⁶⁷ „Die ausländischen Medien über Liechtenstein“, *Demokratie-Sekretariat*, 1–6.

²⁶⁸ *Ibid.*, 5.

²⁶⁹ *Ibid.*, 1–7.

Analýza ústavní novely

V referendu většina lichtenštejnské populace podpořila knížete, což vedlo k přijetí jeho návrhu ústavní novelizace a její implementaci 15. září 2003. Celkově pozměnila 40 článků tehdejší ústavy a rozšířila ji o jeden článek z původních 114 na 115. V této kapitole budou změny zanalyzovány za pomoci ústavních komentářů a odborných posudků. Dosavadní ústavní komentáře odrážejí poměrně širokou škálu právních názorů a přístupů. Proto může být kritika a především argumentace Benátské komise Rady Evropy, která se zaměřuje na slučitelnost LÚ s mezinárodním právem a Evropskou úmluvou o lidských právech, jiná, než argumentace odborníků, kteří zkoumají LÚ v rámci lichtenštejnského práva a ústavních zvyklostí. V rámci novelizace došlo také ke změně struktury ústavy, např. vytvoření nových hlav či přejmenování těch starých. Všechny změny jsou dohledatelné v samotném ústavním zákoně z 16. března.²⁷⁰ Původní články jsou v této kapitole uvedeny kurzívou, zatímco nové články již běžným písmem.

I. Knížectví (*Das Fürstentum*)

Čl. 1²⁷¹:

1) *Das Fürstentum Liechtenstein bildet in der Vereinigung seiner beiden Landschaften Vaduz und Schellenberg ein unteilbares und unveräußerliches Ganzes; die Landschaft Vaduz (Oberland) besteht aus den Gemeinden Vaduz, Balzers, Planken, Schaan, Triesen und Triesenberg, die Landschaft Schellenberg (Unterland) aus den Gemeinden Eschen, Gamprin, Mauren, Ruggell und Schellenberg.*

2) *Vaduz ist der Hauptort und der Sitz der Landesbehörden.*

1) Das Fürstentum Liechtenstein ist ein Staatsverband von zwei Landschaften mit elf Gemeinden. Das Fürstentum Liechtenstein soll den innerhalb seiner Grenzen lebenden Menschen dazu dienen, in Freiheit und Frieden miteinander leben zu können. Die Landschaft Vaduz (Oberland) besteht aus den Gemeinden Vaduz, Balzers, Planken, Schaan, Triesen und Triesenberg, die Landschaft Schellenberg (Unterland) aus den Gemeinden Eschen, Gamprin, Mauren, Ruggell und Schellenberg.

2) Vaduz ist der Hauptort und der Sitz des Landtages und der Regierung.

V prvním článku ústavy došlo k přetvoření definice územní celistvosti knížectví. Lichtenštejnsko tak již dle ústavy netvoří spojení dvou krajín (Vaduzu a Schellenbergu) do jednoho nedělitelného a nezcizitelného celku, nýbrž je „jen“ státním svazem dvou krajín s 11

---

²⁷⁰ Ústavní zákon z 16. března o změně Ústavy z 5. října 1921, Liechtensteinisches Landesgesetzblatt, zákon č. 2003.186, vydán 15. září 2003, <https://www.gesetze.li/chrono/pdf/2003186000> (staženo 22. června 2023).

²⁷¹ Novelizace čl. 1 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

obcemi. Navíc kníže do prvního článku nechal zakomponovat cíl tohoto svazku, jímž má být zajištění, aby obyvatelé spolu mohli žít v míru a svobodě. To odpovídá jedné z klasických legitimačních teorií státu, jejímž jádrem je nastolení míru a spravedlivého řádu v zemi. Tímto se změnila povaha teritoriální integrity státu, která nyní spočívá na dobrovolném členství obcí ve svazku. Jejich případný výstup je dále upraven v čl. 4. Zároveň došlo ke konkretizaci státních orgánů, které sídlí ve Vaduzu, na Zemský sněm a vládu. Kníže mezi nimi zmíněn není.²⁷²

Čl. 3²⁷³:

Die im Fürstenhause Liechtenstein erbliche Thronfolge, die Volljährigkeit des Landesfürsten und des Erbprinzen sowie vorkommendenfalls die Vormundschaft werden durch die Hausgesetze geordnet.

Die im Fürstenhause Liechtenstein erbliche Thronfolge, die Volljährigkeit des Landesfürsten und des Erbprinzen sowie vorkommendenfalls die Vormundschaft werden durch das Fürstenhaus in der Form eines Hausgesetzes geordnet.

Tato změna byla definována jako jazyková úprava, která má lépe odrážet skutečné okolnosti tehdejší doby a jasně vymezit kompetence v tomto článku.²⁷⁴

Čl. 4²⁷⁵:

Die Änderung der Grenzen des Staatsgebietes oder einzelner Gemeinden desselben, die Schaffung neuer und die Zusammenlegung bestehender Gemeinden können nur durch ein Gesetz erfolgen.

1) Die Änderung der Grenzen des Staatsgebietes kann nur durch ein Gesetz erfolgen. Grenzänderungen zwischen Gemeinden, die Schaffung neuer und die Zusammenlegung bestehender Gemeinden bedürfen überdies eines Mehrheitsbeschlusses der dort ansässigen wahlberechtigten Landesangehörigen.

2) Den einzelnen Gemeinden steht das Recht zu, aus dem Staatsverband auszutreten. Über die Einleitung des Austrittsverfahrens entscheidet die Mehrheit der dort ansässigen wahlberechtigten Landesangehörigen. Die Regelung des Austrittes erfolgt durch Gesetz oder von Fall zu Fall durch einen Staatsvertrag. Im Falle einer staatsvertraglichen Regelung ist nach Abschluss der Vertragsverhandlungen in der Gemeinde eine zweite Abstimmung abzuhalten.

Čtvrtý článek ústavy získal nový odstavec vázající se na další novelizační změnu zmíněnou v čl. 1, která se týkala se procesu vystoupení obce z Lichtenštejnska. Jedná se o kontroverzní

---

²⁷² Peter Bussjäger, „Art. 1“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 31. srpna 2015, https://verfassung.li/Art._1 (staženo 20. května 2023).

²⁷³ Novelizace čl. 3 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

²⁷⁴ Peter Bussjäger, „Art. 3“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 3. září 2015, https://verfassung.li/Art._3 (staženo 20. května 2023).

²⁷⁵ Novelizace čl. 4 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

článek, neboť je neobvyklé zahrnout do ústavy možnost části státu na osamostatnění. Tím se tento článek blíží principům konfедераční ústavy. V tomto případě je ale právo na sebeurčení vnímáno spíše jako právo na samosprávu, kterou kníže do novely chtěl bezpodmínečně zahrnout. V mezinárodním právu však jednotlivé obce nejsou považovány za nositele práva na sebeurčení, a proto podobná decentralizace není v souladu s mezinárodní státoprávní praxí. Problémem také zůstává, zda by vůbec odtržené obce mohly nabýt mezinárodního uznání. Nemusí se však jednat pouze o odloučení, ale zmínkou o státní smlouvě (*Staatsvertrag*) článek zahrnuje také možnost připojení se k jinému státu, což je nejpravděpodobnější eventualita v případě lichtenštejnských obcí.²⁷⁶

Celkově však tato změna nemění povahu Lichtenštejnska jako unitárního státu. Hlavní odůvodnění této změny bylo teoretické – demokratický princip a právo na sebeurčení – nikoliv praktické potřeby obcí. Ty nezískaly žádná nová práva ani prostředky na lepší samosprávu v rámci země, ani větší autonomii či podíl na rozhodování ve státě. Jde o formu nejradikálnějšího řešení, což se podobá čl. 13b a 113 o vyslovení nedůvěře knížeti či zrušení monarchie. O toto právo navíc obce samy nežádaly a parlament i vláda uvedly, že je velmi nepravděpodobné, že by tohoto článku obce někdy využily. Navíc je zde pochybná kompatibilita s jinými články ústavy, kdy např. v čl. 13 stojí, že nástupce na trůn musí před svým oficiálním nástupem do pozice slíbit, že bude mj. zachovávat celistvost Lichtenštejnska. Dle názoru mnohých odborníků však cíl, jakým je redefinování práva lidu na sebeurčení, nelze dosáhnout prostřednictvím příslušného nového článku ústavy.²⁷⁷

Čl. 7, odst. 2²⁷⁸:

Seine Person ist geheiligt und unverletzlich.

Die Person des Landesfürsten untersteht nicht der Gerichtsbarkeit und ist rechtlich nicht verantwortlich. Dasselbe gilt für jenes Mitglied des Fürstenhauses, welches gemäss Art. 13a für den Fürsten die Funktion des Staatsoberhauptes ausübt.

Dříve byla z právního hlediska imunní pouze osoba knížete, ovšem novelizace z roku 2003 tuto imunitu rozšířila i na členy knížecího rodu, kteří by za knížete vykonávali jeho povinnosti i v případě, že by tím oficiálně nezískali titul knížete a nestali se ani hlavou státu.

---

²⁷⁶ Peter Bussjäger, „Art. 4“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 3. září 2015, https://verfassung.li/Art_4 (staženo 20. května 2023).

²⁷⁷ Patricia Schiess Rütimann, „Since 2003, no longer an indivisible and inalienable whole. The right of the Liechtenstein municipalities to initiate a secession procedure“, *DPCE Online* 52, č. 2 (8. července 2022): 947–953, <https://www.dpceonline.it/index.php/dpceonline/article/view/1623> (staženo 20. května 2023).

²⁷⁸ Novelizace čl. 7, odst. 2 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

Zároveň by tím kníže o svou právní nedotknutelnost nepřišel. Dle knížete měla tato změna aktualizovat právní stav hlavy státu podle tehdejších zvyklostí v republikách i monarchiích. Ačkoliv hlavy státu v republikách jsou právně imunní, tato výsada jim může být v zásadě odebrána jiným ústavním orgánem, což v případě monarchií není zvykem. Zde se ovšem nabízí argument, že v Lichtenštejnsku je to skrze vyslovení nedůvěry monarchovi prostřednictvím ústavního čl. 13 možné. Ani lidové schválení takového vyslovení nedůvěry však nevede nutně k automatickému sesazení knížete, což oslabuje efektivitu tohoto instrumentu.²⁷⁹

Čl. 10²⁸⁰:

Der Landesfürst wird ohne Mitwirkung des Landtages durch die Regierung die zur Vollstreckung und Handhabung der Gesetze erforderlichen, sowie die aus dem Verwaltungs- und Aufsichtsrechte fliessenden Einrichtungen treffen und die einschlägigen Verordnungen erlassen (Art. 92). In dringenden Fällen wird er das Nötige zur Sicherheit und Wohlfahrt des Staates vorkehren.

1) Der Landesfürst wird ohne Mitwirkung des Landtages durch die Regierung die zur Vollziehung und Durchführung der Gesetze erforderlichen, sowie die aus dem Verwaltungs- und Aufsichtsrechte fliessenden Einrichtungen treffen und die einschlägigen Verordnungen erlassen (Art. 92). In dringenden Fällen wird er das Nötige zur Sicherheit und Wohlfahrt des Staates vorkehren.

2) Notverordnungen dürfen die Verfassung als Ganzes oder einzelne Bestimmungen derselben nicht aufheben, sondern nur die Anwendbarkeit einzelner Bestimmungen der Verfassung einschränken. Notverordnungen können weder das Recht eines jeden Menschen auf Leben, das Verbot der Folter und der unmenschlichen Behandlung, das Verbot der Sklaverei und der Zwangsarbeit, noch die Regel "Keine Strafe ohne Gesetz" beschränken. Überdies können die Bestimmungen dieses Artikels, des Art. 3, 13b und 113, sowie des Hausgesetzes durch Notverordnungen nicht eingeschränkt werden. Notverordnungen treten spätestens 6 Monate nach ihrem Erlass ausser Kraft.

Tento článek se týká nouzových nařízení, která byla také kontroverzním tématem během ústavní debaty. Kromě nahrazení zastaralých výrazů jejich moderními ekvivalenty měla novelizace odstranit vágní formulace, které se v ústavě nacházely. Druhá věta prvního odstavce však zůstává nejasná, neboť ústava nijak nespécifikuje případy nouze, v nichž může kníže využít nouzových nařízení.²⁸¹²⁸² Tuto nejasnost kritizovala i Benátská komise Rady Evropy, která se ústavní novelizací v Lichtenštejnsku zabývala z obavy o dodržování

---

²⁷⁹ Peter Bussjäger, „Art. 7“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 3. září 2015, https://verfassung.li/Art._7 (staženo 20. května 2023).

²⁸⁰ Novelizace čl. 10 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

²⁸¹ Batliner, *Die Verfassungsänderungsvorschläge des Fürsten*, 40.

²⁸² Rhinow, *Gutachten*, 60.

zásad demokracie a právního státu dle Evropské úmluvy o lidských právech. Komise v tomto případě navrhovala, aby byla za každou cenu zahrnuta povinnost ministerské kontrasignace knížecích nařízení.²⁸³ Druhý odstavec byl s novelizací do ústavy začleněn s odůvodněním, že vydávání nouzových nařízení by mělo být časově i materiálně omezeno. V otázce omezení platnosti ústavy zůstává nejednoznačný vztah mezi termíny „*Einschränkung der Anwendbarkeit*“ (omezení aplikovatelnosti) a „*Aufhebung*“ (zrušení). Lze jej však vyložit tak, že platnost ústavní normy může být dočasně pozastavena, ale nemůže být trvale zrušena či změněna. Po ukončení platnosti nouzového nařízení opět dochází k obnovení její platnosti. Následně novela jmenuje základní práva, jež nemohou být nouzovým zákonem pozastavena. Jisté ovšem není, jak by mohl nouzový zákon omezit nepsaná základní práva, která běžně využívají orgány, jakým je např. Státní soudní dvůr. Jasným příkladem je zákaz svévole. Přitom však není v rámci nouzových nařízení možné omezit mezinárodní závazky, jelikož tato nařízení se vztahují pouze na vnitrostátní závaznost právních norem. Ze stylizace poslední věty tohoto článku je také nejasné, zda může být nouzový zákon po vypršení jeho platnosti nahrazen, pokračovala-li by mimořádná situace, která k využití čl. 10 vedla.²⁸⁴ Vzhledem k tomu, že zde není zmíněna jakákoliv možnost kontroly nad těmito nařízeními, které by kníže prostřednictvím vlády (jak stále v novém znění tohoto článku stojí) vydával, lze se domnívat, že platí běžná praxe a nouzová nařízení mohou být napadnuta Státním soudním dvorem.²⁸⁵ To by však bylo znemožněno, pokud by byl zneplatněn ústavní čl. 104 či Zákon o Státním soudním dvoru (*Gesetz über den Staatsgerichtshof*, StGHG) ustavující tento soudní orgán²⁸⁶²⁸⁷, pokud by takový úkon vůbec byl možný. Tato eventualita není v aktuálním ústavním znění jakkoli zohledněna. Musí ovšem být zmíněno, že v případě, kdy by nouzová nařízení nepodléhala kontrole Státního soudního dvora, nemohlo by být ani kontrolováno, zda nařízení respektují základní práva či nepřekračují další ústavní limity.²⁸⁸

---

²⁸³ Zahle, Van Dijk a Scholsem, *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein*, 10.

²⁸⁴ Peter Bussjäger, „Art. 10“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 3. září 2015, https://verfassung.li/Art._10 (staženo 20. května 2023).

²⁸⁵ Herbert Wille, *Die liechtensteinische Staatsordnung: Verfassungsgeschichtliche Grundlagen und oberste Organe* (Schaan: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 2015), 327.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ Batliner, *Die Verfassungsänderungsvorschläge des Fürsten*, 41.

²⁸⁸ Bussjäger, „Art. 10“, Liechtenstein-Institut.

Čl. 11²⁸⁹:

Der Landesfürst ernennt unter Beobachtung der Bestimmungen dieser Verfassung die Staatsbeamten. Neue ständige Beamtenstellen dürfen nur mit Zustimmung des Landtages geschaffen werden.

Der Landesfürst ernennt die Richter unter Beobachtung der Bestimmungen der Verfassung (Art. 96).

Kníže se dle svého návrhu vzdal pravomoci jmenovat státní úředníky. Šlo ale spíše o aktualizaci ústavy podle tehdejších praktik, neboť panovník úředníky už desetiletí nejmenoval a tuto roli převzala vláda. S rostoucím počtem úředníků už nebylo možné, aby všechny úředníky jmenoval kníže osobně. Místo toho však získal Hans-Adam II. pravomoc, o kterou velice stál, a tou byla hlavní role při jmenování soudců v zemi. Proces výběru a jmenování soudců je upřesněn v čl. 96, proto bude tato kontroverzní změna detailněji rozebrána až v části věnující se soudům.²⁹⁰

Čl. 13²⁹¹:

1) Jeder Regierungsnachfolger wird noch vor Empfangnahme der Erbhuldigung unter Bezug auf die fürstlichen Ehren und Würden in einer schriftlichen Urkunde aussprechen, dass er das Fürstentum Liechtenstein in Gemässheit der Verfassung und der übrigen Gesetze regieren, seine Integrität erhalten und die landesfürstlichen Rechte unzertrennlich und in gleicher Weise beobachten wird.

2) Der Landesfürst wird bei längerer Abwesenheit vom Lande jährlich auf eine gewisse Zeit und ausserdem fallweise einen Prinzen seines Hauses ins Land entsenden und ihn als seinen Stellvertreter mit der Ausübung ihm zustehender Hoheitsrechte betrauen.

Jeder Thronfolger wird noch vor Empfangnahme der Erbhuldigung unter Bezug auf die fürstlichen Ehren und Würden in einer schriftlichen Urkunde aussprechen, dass er das Fürstentum Liechtenstein in Gemässheit der Verfassung und der übrigen Gesetze regieren, seine Integrität erhalten und die landesfürstlichen Rechte unzertrennlich und in gleicher Weise beobachten wird.

a. Der Landesfürst kann den nächsterfolgeberechtigten volljährigen Prinzen seines Hauses wegen vorübergehender Verhinderung oder zur Vorbereitung für die Thronfolge als seinen Stellvertreter mit der Ausübung ihm zustehender Hoheitsrechte betrauen.

b. Wenigstens 1 500 Landesbürgern steht das Recht zu, gegen den Landesfürsten einen begründeten Misstrauensantrag einzubringen. Über diesen hat der Landtag in der nächsten Sitzung eine Empfehlung abzugeben und eine Volksabstimmung (Art. 66 Abs. 6) anzuordnen. Wird bei der Volksabstimmung der Misstrauensantrag angenommen, dann ist er dem Landesfürsten zur Behandlung nach dem Hausgesetz

---

²⁸⁹ Novelizace čl. 11 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

²⁹⁰ Peter Bussjäger, „Art. 11“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 2. září 2015, https://verfassung.li/Art._11 (staženo 21. května 2023).

²⁹¹ Novelizace čl. 13 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

mitzuteilen. Die gemäss dem Hausgesetz getroffene Entscheidung wird dem Landtag durch den Landesfürsten innerhalb von sechs Monaten bekannt gegeben.

Ústavní novela s sebou přinesla mnoho změn týkajících se čl. 13 LÚ. Opět došlo k zpřesněním a modernizacím, kdy např. slovo „*Regierungsnachfolger*“ (vládní nástupce) bylo nahrazeno slovem „*Thronfolger*“ (následník trůnu). Zbytek prvního odstavce týkající se písemného prohlášení nástupce na trůn, že bude zem spravovat v souladu s ústavou a zákony, zůstal nepozměněn. To stejné se však nedá říci o zbytku článku. Jeho druhý odstavec byl nahrazen dodatky 13a a 13b.²⁹² Odst. 2 pocházel z dob Františka Josefa II., který chtěl, aby jeho syn Hans-Adam II. mohl převzít jeho pravomoci a stát se jeho zástupcem. Stejný princip chtěl Hans-Adam II. zachovat pro svého syna, dědičného prince Aloise. Čl. 13a tak nahradil původní odst. 2 především po terminologické stránce, obsahově zůstal však beze změn. Touto terminologickou změnou už byl článek také vnímán jako příprava následovníka trůnu na výkon funkce než pouze jako zástup vládnoucího knížete v době jeho nepřítomnosti. Jak se toto zastoupení liší od instituce „regentství“, které je zmíněno v Rodovém zákonu Lichtenštejnů²⁹³ není v ústavě zmíněno.²⁹⁴

Hlavní kontroverzní část obsahuje čl. 13b, který neměl dříve v LÚ obdoby. Jedná se o zavedení procesu vyslovení nedůvěry knížeti prostřednictvím lidového hlasování. Tuto možnost kníže během celé ústavní debaty v 90. letech 20. století silně prosazoval. Tento princip je jedinečný nejen v parlamentních republikách, kde je vláda odpovědná parlamentu, nikoliv lidu, ale i v konstitučních monarchiích, kde osobě panovníka často chybí významná politická moc. Nedostatek panovnické moci však neplatí pro Lichtenštejnsko, kde je kníže z ústavy nositelem státní moci a má významné politické pravomoci, které také vykonává. Podle knížete mělo zavedení tohoto procesu posílit demokratický element v zemi. Ovšem konkrétní podoba jeho provedení, která nepočítá s mediací a zprostředkováním rozdílných názorů v tomto konfliktu, a navíc ponechává konečné rozhodnutí na členech knížecího rodu s hlasovacím právem, tento zamýšlený aspekt nenaplnuje.²⁹⁵ Tato právní nezávaznost referenda je hlavním terčem odborné kritiky. To navíc dle některých posudků odporuje čl. 2 LÚ a jeho zakotvení demokratických a parlamentních principů dědičné monarchie, neboť umožňuje knížeti zůstat v úřadu, ačkoliv mu byla v referendu vyjádřena nedůvěra všemi

---

²⁹² Novelizace čl. 13 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

²⁹³ Čl. 6 a 17 Rodového zákona knížecího rodu Lichtenštejnů 1993 (stav k 6. prosinci 1993).

²⁹⁴ Peter Bussjäger, „Art. 13bis“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 2. září 2015, https://verfassung.li/Art._13bis (staženo 21. května 2023).

²⁹⁵ Ibid.

občany Lichtenštejska. To znamená, že tento proces není skutečným procesem odvolání knížete.²⁹⁶²⁹⁷ Kritizována je přitom i nedostatečná anonymita 1 500 podporovatelů návrhu. Sice se neodlišuje od jiných iniciativ, ovšem v případě iniciativy proti určité osobě se jedná o problematický krok.²⁹⁸²⁹⁹ Stejně tak kriticky je vnímána i skutečnost, že nevyužití tohoto ústavního článku v praxi může být panovníkem zneužito pro doložení své stálé legitimity a podpory ze strany lidu.³⁰⁰ Téhož názoru je i Benátská komise, dle které článek 13b nestačí k zajištění demokratické legitimizace knížete a tato iniciativa nemůže být považována za ekvivalent svobodných demokratických voleb.³⁰¹ Navíc je v článku zmíněno, že tento návrh na vyslovení nedůvěry musí být odůvodněný. Ústava však nezmiňuje, které konkrétní důvody by pro iniciování tohoto procesu byly dostačující. Ačkoliv zavedení čl. 13b dává lidu šanci vyjádřit knížeti v krizové situaci svůj jasný nesouhlas, jsou patrné problémy, které toto ustanovení z hlediska státní politiky vyvolává.³⁰²

V. Zemský sněm (*Vom Landtage*)

Čl. 51³⁰³:

1) *Im Falle eines Thronwechsels ist der Landtag innerhalb 30 Tagen zu einer ausserordentlichen Sitzung zwecks Entgegennahme der im Art. 13 vorgesehenen Erklärung des Regierungsnachfolgers und Leistung der Erbhuldigung einzuberufen.*

2) *Ist eine Auflösung vorhergegangen, so sind die Neuwahlen so zu beschleunigen, dass die Einberufung spätestens auf den vierzigsten Tag nach eingetretener Regierungsveränderung erfolgen kann.*

1) Im Thronfolgefall ist der Landtag innerhalb 30 Tagen zu einer ausserordentlichen Sitzung zwecks Entgegennahme der im Art. 13 vorgesehenen Erklärung des Landesfürsten und Leistung der Erbhuldigung einzuberufen.

2) Ist eine Auflösung vorhergegangen, so sind die Neuwahlen so zu beschleunigen, dass die Einberufung spätestens auf den vierzigsten Tag nach der eingetretenen Thronfolge erfolgen kann.

V tomto případě se opět jedná pouze o jazykové přeformulování, podobné tomu v odst. 1 čl. 13, v jehož duchu se nese celá novelizace. Cílem je opět jasné oddělení termínů „Regierung“ (vláda) a „Landesfürst“ (zemský kníže) či „Thronfolger“ (následovník trůnu),

---

²⁹⁶ Frowein, *Rechtsgutachten*, 24.

²⁹⁷ Rhinow, *Gutachten*, 86.

²⁹⁸ Wille, *Die liechtensteinische Staatsordnung*, 315.

²⁹⁹ Rhinow, *Gutachten*, 85.

³⁰⁰ Bussjäger, „Art. 13bis“, Liechtenstein-Institut.

³⁰¹ Zahle, Van Dijk a Scholsem, *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein*, 10.

³⁰² Peter Bussjäger, „Art. 13ter“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 31. srpna 2015, https://verfassung.li/Art._13ter (staženo 21. května 2023).

³⁰³ Novelizace čl. 51 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

aby nedocházelo k užívání nepřesné terminologii.³⁰⁴ Z aféry mezi H. Willem a Hansem-Adamem II. jasně vychází, že se podobných záměn ústavních činitelů chtěl kníže vyhnout.

Čl. 62f a 62h³⁰⁵:

Zur Wirksamkeit des Landtages gehören vorzugsweise folgende Gegenstände:

f) *die Antragstellung und Beschwerdeführung bezüglich der Staatsverwaltung überhaupt sowie einzelner Zweige derselben;*

f) die Antragstellung, Beschwerdeführung und Kontrolle bezüglich der Staatsverwaltung (Art. 63);

h) die Beschlussfassung über ein Misstrauensvotum gegen die Regierung oder eines ihrer Mitglieder.

Novelizace z roku 2003 přinesla také malou úpravu v rámci působnosti Zemského sněmu v určitých záležitostech. V sekci 62f bylo pod výsady parlamentu zahrnuto také právo kontroly nad celou státní správou včetně soudnictví. Konkrétní instrumenty jsou dále zmíněny v čl. 63 LÚ. Zároveň byla do čl. 62 přidána sekce h, která parlamentu do rukou výslovně svěřuje přijetí usnesení o vyslovení nedůvěry vládě či některému z jejích členů. Konkrétní proces vyslovení nedůvěry vládě včetně role knížete v tomto procesu je zakotven v čl. 80 LÚ a bude zmíněn později.³⁰⁶

Čl. 63, odst. 1 a 2³⁰⁷:

1) Dem Landtage steht das Recht der Kontrolle über die gesamte Staatsverwaltung zu; er übt dieses Recht durch eine von ihm zu wählende Geschäftsprüfungskommission aus.

2) Es bleibt ihm jederzeit unbenommen, von ihm wahrgenommene Mängel oder Missbräuche in der Staatsverwaltung im Wege der Vorstellung oder Beschwerde direkt zur Kenntnis des Landesfürsten zu bringen und ihre Abstellung zu beantragen. Das Ergebnis der hierüber einzuleitenden Untersuchung und die auf Grund derselben getroffene Verfügung ist dem Landtage zu eröffnen.

1) Dem Landtag steht das Recht der Kontrolle über die gesamte Staatsverwaltung unter Einschluss der Justizverwaltung zu. Der Landtag übt dieses Recht unter anderem durch eine von ihm zu wählende Geschäftsprüfungskommission aus. Das Kontrollrecht des Landtages erstreckt sich weder auf die Rechtsprechung der Gerichte noch auf die dem Landesfürsten zugewiesenen Tätigkeiten.

2) Es bleibt ihm jederzeit unbenommen, von ihm wahrgenommene Mängel oder Missbräuche in der Staatsverwaltung im Wege der Vorstellung oder Beschwerde direkt zur Kenntnis des Landesfürsten oder der

---

³⁰⁴ Peter Bussjäger, „Art. 51“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 5. února 2016, https://verfassung.li/Art._51 (staženo 21. května 2023).

³⁰⁵ Novelizace čl. 62f a 62h LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁰⁶ Peter Bussjäger, „Art. 62“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 12. září 2016, https://verfassung.li/Art._62 (staženo 21. května 2023).

³⁰⁷ Novelizace čl. 63, odst. 1 a 2 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

Regierung zu bringen und ihre Abstellung zu beantragen. Das Ergebnis der hierüber einzuleitenden Untersuchung und die auf Grund derselben getroffene Verfügung ist dem Landtage zu eröffnen.

Změnou v odst. 1 tohoto článku došlo k vyjasnění, že Zemský sněm kontroluje i soudnictví v zemi a nevykonává svá kontrolní práva pouze skrze Komisi pro kontrolu činnosti (*Geschäftsprüfungskommission*). Důležitější bylo však zahrnutí věty, že tato kontrola se nevztahuje na soudům ani knížeti svěřené činnosti. Parlament tudíž nekontroluje právní úkony vykonávané soudci a jejich pomocnými orgány, které nepodléhají směrnicím. Zemský sněm však dohlíží na různé správní komise a nezávislé úřady, které spadají pod judikaturu, ale nejsou soudy a nečiní v právních otázkách žádná rozhodnutí. Činnosti knížete konkrétně stanovené ústavou také nespádají pod parlamentní kontrolu, což souvisí také s knížecí imunitou. I přes nepřímou formulaci se obsah článku vztahuje i na dědičného prince, který aktivně prostřednictvím čl. 13 knížete zastupuje. Odst. 2 tohoto článku byl pouze doplněn o možnost parlamentu nahlásit nedostatky či zneužití moci v rámci státní správy také vládě, nikoliv pouze nutně knížeti.³⁰⁸ Podle Benátské komise však nový odst. 1 znamená, že důležitá rozhodnutí knížete při výkonu veřejné moci nespádají pod demokratickou kontrolu, neboť konstituce nezajišťuje všeobecnou ministerskou odpovědnost za úkony knížete.³⁰⁹

Čl. 65³¹⁰:

1) Ohne Mitwirkung des Landtages darf kein Gesetz gegeben, abgeändert oder authentisch erklärt werden. Zur Gültigkeit eines jeden Gesetzes ist ausser der Zustimmung des Landtages die Sanktion des Landesfürsten, die Gegenzeichnung des verantwortlichen Regierungschefs oder seines Stellvertreters und die Kundmachung im Landesgesetzblatte erforderlich.

2) Überdies findet nach Massgabe der Anordnungen des folgenden Paragraphen eine Volksabstimmung (Referendum) statt.

1) Ohne Mitwirkung des Landtages darf kein Gesetz gegeben, abgeändert oder authentisch erklärt werden. Zur Gültigkeit eines jeden Gesetzes ist ausser der Zustimmung des Landtages die Sanktion des Landesfürsten, die Gegenzeichnung des verantwortlichen Regierungschefs oder seines Stellvertreters und die Kundmachung im Landesgesetzblatte erforderlich. Erfolgt die Sanktion des Landesfürsten nicht innerhalb von sechs Monaten, dann gilt sie als verweigert.

---

³⁰⁸ Peter Bussjäger, „Art. 63“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 20. září 2016, https://verfassung.li/Art._63 (staženo 21. května 2023).

³⁰⁹ Zahle, Van Dijk a Scholsem, *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein*, 9.

³¹⁰ Novelizace čl. 65 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

2) Überdies findet nach Massgabe der Anordnungen des folgenden Artikels eine Volksabstimmung (Referendum) statt.

Článek týkající se nutného schválení jakéhokoliv zákona či jeho změny se v novelizaci dočkal pouze malých změn. Zde se kníže inspiroval ve finálním vládním návrhu FBP z roku 2001, ze kterého převzal časové období šesti měsíců, do kterého musí on sám zákon schválit, jinak je považován za zamítnutý. Důvodem byla ze strany knížete jasnější úprava jeho nesouhlasu se zákonem. V druhém odstavci článku byla pouze opravena stará chyba, kdy místo slova „*Artikel*“ (článek) bylo použito slovo „*Paragraph*“ (paragraf).³¹¹

Automatické odmítnutí zákona nečinností může být vnímáno jako problematické. Dle Benátské komise změnou čl. 112 (viz níže) potřebuje souhlas knížete také změna ústavy s výjimkou procesu zrušení monarchie. Takto může kníže vetovat i nejvyšší zákony bez jakékoliv odpovědnosti vůči voleným zástupcům lidu, což dle Komise odporuje suverenitě lidu a demokracii. Právo na svobodné volby totiž implikuje, že volený parlament musí být schopen nezávisle a efektivně vykonávat své pravomoci. Výkon důležité legislativní či exekutivní moci a vetování legislativy bez jakékoliv legitimizace demokraticky zvoleným orgánem má porušovat čl. 3 dodatkového protokolu Evropské konvence o lidských právech.³¹²

Čl. 66, odst. 5³¹³:

Dem Referendum unterliegende Gesetzesbeschlüsse werden erst nach Durchführung der Volksabstimmung beziehungsweise nach fruchtlosem Ablauf der für die Stellung des Begehrens nach Vornahme einer Volksabstimmung normierten dreissigtägigen Frist dem Landesfürsten zur Sanktion vorgelegt.

Novelizací byla také znovu uveřejněna část „*nach fruchtlosem Ablauf der für die Stellung des Begehrens*“, čímž byla opravena redakční chyba z roku 1921.³¹⁴ Pro potřeby této práce tato změna ovšem nemá žádný význam, a proto nebude dále analyzována.

Čl. 70³¹⁵:

Der Landtag hat in Übereinstimmung mit dem Landesfürsten über die Aktiven der Landeskasse zu verfügen.

---

³¹¹ Peter Bussjäger, „Art. 65“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 10. února 2017, https://verfassung.li/Art._65 (staženo 22. května 2023).

³¹² Zahle, Van Dijk a Scholsem, *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein*, 8.

³¹³ Novelizace čl. 66, odst. 5 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³¹⁴ Peter Bussjäger, „Art. 66“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 17. února 2017, https://verfassung.li/Art._66 (staženo 22. května 2023).

³¹⁵ Novelizace čl. 70 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

Die Regierung verwaltet das Finanzvermögen des Landes nach Grundsätzen, die sie im Einvernehmen mit dem Landtag festzulegen hat. Sie berichtet dem Landtag zusammen mit dem Rechenschaftsbericht (Art. 69 Abs. 2).

Zde došlo opět k modernizaci zastaralé formulace, která pocházela z roku 1921, ale kořeny měla již ve stavovské ústavě Knížectví Hohenzollern-Sigmaringen z roku 1833. Tato nová verze více odpovídala tehdejší realitě (platí dodnes), kdy vláda spravuje majetek po dohodě s parlamentem, který průběžně informuje.³¹⁶

VI. Zemský výbor (*Vom Landesausschusse*)

Čl. 74e³¹⁷:

Der Landesausschuss ist insbesondere berechtigt und verpflichtet in dringenden Fällen Anzeige an den Landesfürsten zu erstatten und bei Bedrohung oder Verletzung verfassungsmässiger Rechte Vorstellungen, Verwahrungen und Beschwerden zu erheben.

Der Landesausschuss ist insbesondere berechtigt und verpflichtet in dringenden Fällen Anzeige an den Landesfürsten oder die Regierung zu erstatten und bei Bedrohung oder Verletzung verfassungsmässiger Rechte, Vorstellungen, Verwahrungen und Beschwerden zu erheben.

Stejně jako v případě čl. 63, odst. 2 dochází i zde k doplnění knížete o vládu, jakožto o instituce, které má Zemský výbor informovat o krajních případech, které jsou výše jmenovány.

VII. Vláda (*Von der Regierung*)

Čl. 79, odst. 4 a 6³¹⁸:

4) Die Regierungsmitglieder müssen gebürtige Liechtensteiner und zum Landtag wählbar sein.

6) Die Amtsperiode der Kollegialregierung beträgt vier Jahre. Bis zur Neuernennung haben die bisherigen Regierungsmitglieder die Geschäfte verantwortlich weiterzuführen.

4) Die Regierungsmitglieder müssen Liechtensteiner und zum Landtag wählbar sein.

6) Die Amtsperiode der Kollegialregierung beträgt vier Jahre. Bis zur Ernennung einer neuen Regierung haben die bisherigen Regierungsmitglieder die Geschäfte verantwortlich weiterzuführen, es sei denn, Art. 80 kommt zur Anwendung.

Novelizace tohoto článku znázorňuje další typ modernizačních změn. Jak již bylo v druhé kapitole práce zmíněno, po první světové válce se v nové ústavě u mnoha pozic objevil požadavek, že její vykonavatel musí být rodilý Lichtenštejнец. Účelem bylo, aby pozice již

---

³¹⁶ Peter Bussjäger, „Art. 70“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 17. února 2017, https://verfassung.li/Art._70 (staženo 22. května 2023).

³¹⁷ Novelizace čl. 74e LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³¹⁸ Novelizace čl. 79, odst. 4 a 6 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

nemohli obsazovat Rakušané, jak bývalo běžné v 19. století, což byl také projev lichtenštejnského nacionalismu. Počátkem 21. století však již toto téměř století staré opatření nebylo potřeba. Proto byl článek pozměněn tak, aby k účasti ve vládě stačilo vlastnit lichtenštejnské občanství bez nutnosti narodit se v zemi. Změnou šestého odstavce zohledňuje tento článek novelizaci čl. 80, která pozměňuje okolnosti odvolání vlády nebo jejího člena.³¹⁹

Čl. 80³²⁰:

Wenn ein Mitglied der Regierung durch seine Amtsführung das Vertrauen des Landtages verliert, so kann dieser, unbeschadet seines Rechts auf Erhebung der Anklage vor dem Staatsgerichtshof, beim Landesfürsten die Amtsenthebung des betreffenden Regierungsmitgliedes beantragen.

1) Verliert die Regierung das Vertrauen des Landesfürsten oder des Landtages, dann erlischt ihre Befugnis zur Ausübung des Amtes. Für die Zeit bis zum Antritt der neuen Regierung bestellt der Landesfürst unter Anwendung der Bestimmungen gemäss Art. 79 Abs. 1 und 4 eine Übergangsregierung zur interimistischen Besorgung der gesamten Landesverwaltung (Art. 78 Abs. 1). Der Landesfürst kann auch Mitglieder der alten Regierung in die Übergangsregierung berufen. Vor Ablauf von 4 Monaten hat sich die Übergangsregierung im Landtag einer Vertrauensabstimmung zu stellen, sofern nicht vorher vom Landesfürsten einvernehmlich mit dem Landtage auf dessen Vorschlag eine neue Regierung ernannt wurde (Art. 79 Abs. 2).

2) Verliert ein einzelnes Regierungsmitglied das Vertrauen des Landesfürsten oder des Landtages, dann wird die Entscheidung über den Verlust der Befugnis zur Ausübung seines Amtes zwischen Landesfürst und Landtag einvernehmlich getroffen. Bis zur Ernennung des neuen Regierungsmitgliedes hat der Stellvertreter die Amtsgeschäfte fortzuführen.

Změna čl. 80 upoutala legitimní fungování lichtenštejnské vlády nejenom na důvěru parlamentu, nýbrž i knížete, čímž posílila monarchický princip.³²¹³²² V republikách je přitom podobný princip, ve kterém může prezident kdykoliv odvolat vládu nebo její jednotlivé členy, typický pro poloprezidentský systém. Zde se projevuje v počátku práce (str. 9) diskutovaná podobnost lichtenštejnského typu monarchie s poloprezidentským systémem, podporující teorii, že Lichtenštejnsko je polokonstitučním hybridem se silnou postavou panovníka (či monarchie se smíšenou ústavou). Ústava však již nejmenej podmínky, za

---

³¹⁹ Peter Bussjäger, „Art. 79“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 28. listopadu 2017, https://verfassung.li/Art._79 (staženo 23. května 2023).

³²⁰ Novelizace čl. 80 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³²¹ Stephan Breitenmoser, *Rechtsgutachten zu den Verfassungsvorschlägen des Fürstenhauses und der Verfassungskommission des Landtages des Fürstentums Liechtenstein zur Änderung der Verfassung des Fürstentums Liechtenstein* (Muttentz 2000), <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Breitenmoser.pdf/view> (staženo 24. května 2023), 147.

³²² Funk, *Rechtsgutachten*, 29.

jakých může Zemský sněm či kníže vládu odvolat. Záleží proto na uvážení obou státních orgánů, které důvody vedou ke ztrátě důvěry ve vládu. To je také naznačeno novelizačním odstraněním ztráty důvěry v člena vlády „*durch seine Amtsführung*“, neboli svým výkonem v úřadu, což bylo uvedeno jako důvod v původní verzi LÚ z roku 1921. I kdyby člen vlády ztratil důvěru parlamentu či knížeti mimo sféru jeho chování a výkonu úřadu, může být od novelizace roku 2003 odvolán. Oficiálně však své rozhodnutí zdůvodňovat nemusí.³²³ Tato dvojitá závislost vlády na parlamentu a zároveň knížeti je hojně kritizována z toho důvodu, že destabilizuje vládní systém.³²⁴ Názory na vliv tohoto článku na knížecí pravomoci se však mezi odborníky liší. Podle Günthera Winklera totiž kníže měl právo odvolat vládu i podle ústavy z roku 1921, přičemž novelizace z roku 2003 toto právo pouze upravila.³²⁵ Dalším problémem čl. 80 je způsob vyjádření nedůvěry u obou státních institucí, které o něm rozhodují. V případě vyjádření nedůvěry celé vládě si parlament své rozhodnutí musí tradičně odhlasovat na formálním a veřejném zasedání. Knížeti přitom stačí své rozhodnutí vládě bez jakýchkoliv předchozích rozprav sdělit.³²⁶ Dle právních posudků Funka a Froweina se tak jedná o výnos dle čl. 85 LÚ, který však z podstaty věci nepotřebuje spolupodpis člena vlády.³²⁷³²⁸

Při odvolání jednotlivých členů vlády je však situace složitější. V tomto případě musí dojít k přijetí jednomyslného rozhodnutí mezi parlamentem a knížetem. To, jak by této dohody mělo být dosaženo, ústava nespecifikuje. O možných způsobech lze však spekulovat. Kdyby parlament vyjádřil nedůvěru členovi vlády, kníže by musel udělit svůj souhlas prostřednictvím výnosu. Kdyby iniciativa naopak přišla od knížete, musel by jej parlament v hlasování odsouhlasit. Jakékoliv zastoupení těchto orgánů prostřednictvím např. předsedy parlamentu apod. by nemělo být přípustné.³²⁹

Zároveň novelizace do čl. 80 zanesla zmínku o tom, že kníže po vyslovení nedůvěry vládě může až do jmenování její nástupkyně ustanovit přechodnou vládu. Společně se zbytkem tohoto článku tím však kníže získal pravomoc odvolat vládu a ještě ji nahradit dočasnou vládou dle jeho preferencí. Toto rozhodnutí by přitom učinil sám a nikým neomezen.

---

³²³ Peter Bussjäger, „Art. 80“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 1. prosince 2017, https://verfassung.li/Art._80 (staženo 24. května 2023).

³²⁴ Wille, *Die liechtensteinische Staatsordnung*, 338.

³²⁵ Winkler, *Die Verfassungsreform in Liechtenstein*, 242.

³²⁶ Bussjäger, „Art. 80“, Liechtenstein-Institut.

³²⁷ Funk, *Rechtsgutachten*, 29.

³²⁸ Frowein, *Rechtsgutachten*, 12.

³²⁹ Bussjäger, „Art. 80“, Liechtenstein-Institut.

V literatuře se následně hovoří o „knížecí vládě“³³⁰ či „konstitucionalizaci vlády hlavy státu, byť na přechodnou dobu“³³¹. Problematika této přechodné vlády se také projevuje v její nedostatečné demokratické legitimitě. Nepodléhá totiž procesu vyjádření nedůvěry ze strany Zemského sněmu, ačkoliv jím musí být schválena do čtyř měsíců od svého nástupu. Ústava nespécifikuje, co by se stalo, selhalo-li by toto schválení. Nová přechodná vláda by vzhledem k chybějícímu nařízení ze strany nejvyššího státního zákona nemohla být jmenována. Proto by v této době nejspíše země byla bez vlády a řízení státu by převzal kníže prostřednictvím nouzových nařízeních. Pokud by se chtěl parlament této situaci vyhnout, musel by přechodnou vládu knížeti schválit. Ta by ve své funkci zůstala nejpozději do konce volebního období, pokud by se Zemský sněm s knížetem nedohodl na nové vládě dle čl. 79 LÚ.³³²

Kritizována byla také třetí věta prvního odstavce tohoto článku, v němž je knížeti umožněno povolání do své přechodné knížecí vlády také členy odvolané vlády, a to i v případě, že parlament vyjádří nedůvěru celé vládě. Může tak podkopat autoritu Zemského sněmu a zpochybnit jeho rozhodování, neboť kníže může v nejradikálnějších případech povolání všech pět členů odvolané vlády do své nové přechodné, čímž by zvrátil rozhodnutí parlamentu. Ten by sice do čtyř měsíců mohl této staronové vládě nevyjádřit důvěru, ovšem v takovém případě by nejspíše nastalo období bezvládní, kde by dle některých odborníků pomocí nouzových zákonů vládl kníže.³³³

Podle Benátské komise je tento článek v rozporu s principem reprezentace a nutností kontrasignace knížecích rozhodnutí. Kníže by sice dle ní neměl sledovat své vlastní politické cíle, ale jeho činy a rozhodnutí musí být kontrasignovány ministrem, který za ně převezme v parlamentu odpovědnost. Kupříkladu belgický král sice jmenuje a odvolává ministry,

---

³³⁰ Wille, *Die liechtensteinische Staatsordnung*, 339.

³³¹ Eugenio De Marco, „Die Gewaltenteilung in der Verfassung Liechtensteins“, in *Rechtsstaat und Demokratie in der Verfassung von Liechtenstein*, ed. Agostino Carrino (Torino: Giappichelli Editore, 2009), 95.

³³² Bussjäger, „Art. 80“, Liechtenstein-Institut.

³³³ Gerard Batliner, Andreas Kley a Herbert Wille, *Memorandum zur Frage der Vereinbarkeit des Entwurfes zur Abänderung der Verfassung des Fürstentums Liechtenstein gemäss der am 2. August 2002 bei der Regierung angemeldeten "Volksinitiative" des Landesfürsten und Erbprinzen mit den Regeln und Standards des Europarates und der EMRK* (Eschen/Bern/Balzers, 2002), 12, <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Memorandum-EMRKStatut.pdf> (staženo 17. června 2023).

ovšem tato pravomoc musí být vnímána v rámci nutnosti kontrasignace (odcházejícího) premiéra.³³⁴

Čl. 90, odst. 3, věta 2³³⁵:

Der Regierungschef hat die Beschlüsse der Kollegialregierung in Vollzug zu setzen. Nur in dem Falle, als er vermeint, dass ein Beschluss gegen bestehende Gesetze oder Verordnungen verstosse, kann er mit der Vollziehung desselben innehalten, jedoch hat er hievon ohne jeden Verzug die Anzeige an die Verwaltungsbeschwerde-Instanz zu erstatten, welche, unbeschadet des Beschwerderechtes einer Partei, über den Vollzug entscheidet.

Der Regierungschef hat die Beschlüsse der Kollegialregierung in Vollzug zu setzen. Nur in dem Falle, als er vermeint, dass ein Beschluss gegen bestehende Gesetze oder Verordnungen verstosse, kann er mit der Vollziehung desselben innehalten, jedoch hat er hievon ohne jeden Verzug die Anzeige an den Verwaltungsgerichtshof zu erstatten, welcher, unbeschadet des Beschwerderechtes einer Partei, über den Vollzug entscheidet.

Čl. 90 se týká lichtenštejnské vlády a plnění jejích usnesení prostřednictvím předsedy. Ovšem novelizace z roku 2003 přinesla pouze změnu ohledně přejmenování Správního odvolacího orgánu (*Verwaltungsbeschwerde-Instanz*) na Správní soudní dvůr (*Verwaltungsgerichtshof*). Změna v tomto článku proto nehraje pro účely této práce důležitou roli.

Čl. 92³³⁶:

1) Der Regierung obliegt der Vollzug aller Gesetze und rechtlich zulässigen Aufträge des Landesfürsten oder des Landtages. Sie erlässt die zur Durchführung der Gesetze erforderlichen Verordnungen, die nur im Rahmen der Gesetze erlassen werden dürfen.

2) Die gesamte Landesverwaltung überhaupt hat sich innerhalb der Schranken der Verfassung und der übrigen Gesetze zu bewegen, auch in jenen Angelegenheiten, in welchen das Gesetz der Verwaltung ein freies Ermessen einräumt, sind die demselben durch die Gesetze gezogenen Grenzen strenge zu beobachten.

1) Der Regierung obliegt der Vollzug aller Gesetze und rechtlich zulässigen Aufträge des Landesfürsten oder des Landtages.

2) Sie erlässt die zur Durchführung der Gesetze und der direkt anwendbaren Staatsverträge erforderlichen Verordnungen, die nur im Rahmen der Gesetze und der direkt anwendbaren Staatsverträge erlassen werden dürfen.

---

³³⁴ Zahle, Van Dijk a Scholsem, *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein*, 7.

³³⁵ Novelizace čl. 90, odst. 3, věta 2 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³³⁶ Novelizace čl. 92 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

3) Zur Umsetzung anderer staatsvertraglicher Verpflichtungen kann die Regierung die erforderlichen Verordnungen erlassen, soweit dazu keine Gesetzeserlasse nötig sind.

4) Die gesamte Landesverwaltung überhaupt hat sich innerhalb der Schranken der Verfassung, der Gesetze und staatsvertraglichen Regelungen zu bewegen, auch in jenen Angelegenheiten, in welchen das Gesetz der Verwaltung ein freies Ermessen einräumt, sind die demselben durch die Gesetze gezogenen Grenzen streng zu beobachten.

Čl. 92 celkově upravuje body, jako je zásada legality a pravomoc vlády vydávat nařízení a její závazek dodržovat zákony a právně přípustné mantinely nastavené knížetem a Zemským sněmem. Jeho novelizace pozměnila jeho strukturu, přičemž hlavní změnou bylo, že vládní kompetence vydávat nařízení nyní zahrnovala také implementaci přímo aplikovatelných státních smluv, o něž by tento článek obohacen. Výše zmíněné body a principy tento článek však upravoval i před novelizací, nejsou tudíž pro tuto práci relevantní.³³⁷

VIII. Soudy (*Von den Gerichten*)

Část LÚ, která se věnovala soudnictví, byla novelizací z roku 2003 strukturálně změněna. Došlo k vytvoření samostatné hlavy, která sdružuje články týkající se soudů a soudnictví. Pro tyto potřeby byla většina článků o soudnictví v rámci ústavy přemístěna, ačkoliv často zůstaly beze změn. Ovšem vysvětlit tyto změny a přemístění jednotlivě by bylo komplikované, a ne vždy nutné. Proto je celá tato část pojata jako celek. Nejdříve jsou uvedeny původní ústavní články, a následně poté jejich verze po novelizaci. K celkové analýze nejdůležitějších změn týkající se soudnictví dojde následovně.

Čl. 95³³⁸:

1) Die gesamte Gerichtsbarkeit wird im Namen des Fürsten und des Volkes durch verpflichtete Richter ausgeübt, die vom Landesfürsten ernannt werden (Art. 11). Die Entscheidungen der Richter in Urteilsform werden "im Namen von Fürst und Volk" erlassen und ausgefertigt.

2) Die Richter sind in der Ausübung ihres richterlichen Amtes innerhalb der gesetzlichen Grenzen ihrer Wirksamkeit und im gerichtlichen Verfahren unabhängig. Sie haben ihren Entscheidungen und Urteilen Gründe beizufügen. Einwirkungen durch nichtrichterliche Organe auf die Rechtsprechung sind nur soweit zulässig, als sie die Verfassung ausdrücklich vorsieht (Art. 12).

3) Richter im Sinne dieses Artikels sind die Richter aller ordentlichen Gerichte (Art. 97 bis 101), die Richter des Verwaltungsgerichtshofes (Art. 102 und 103) sowie die Richter des Staatsgerichtshofes (Art. 104 und 105).

---

³³⁷ Peter Bussjäger, „Art. 92“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 30. ledna 2019, https://verfassung.li/Art._92 (staženo 17. června 2023).

³³⁸ Novelizace čl. 95 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

Čl. 96³³⁹:

1) Für die Auswahl von Richtern bedienen sich Landesfürst und Landtag eines gemeinsamen Gremiums. In diesem Gremium hat der Landesfürst den Vorsitz und den Stichtscheid. Er kann ebenso viele Mitglieder in dieses Gremium berufen wie der Landtag Vertreter entsendet. Der Landtag entsendet je einen Abgeordneten von jeder im Landtag vertretenen Wählergruppe. Die Regierung entsendet das für die Justiz zuständige Regierungsmitglied. Die Beratungen des Gremiums sind vertraulich. Kandidaten können nur mit Zustimmung des Landesfürsten vom Gremium dem Landtag empfohlen werden. Wählt der Landtag den empfohlenen Kandidaten, dann wird dieser vom Landesfürsten zum Richter ernannt.

2) Lehnt der Landtag den vom Gremium empfohlenen Kandidaten ab, und lässt sich innerhalb von vier Wochen keine Einigung über einen neuen Kandidaten erzielen, dann hat der Landtag einen Gegenkandidaten vorzuschlagen und eine Volksabstimmung anzuberaumen. Im Falle einer Volksabstimmung sind auch die wahlberechtigten Landesbürger berechtigt, unter den Bedingungen einer Initiative (Art. 64) Kandidaten zu nominieren. Wird über mehr als zwei Kandidaten abgestimmt, dann erfolgt die Abstimmung in zwei Wahlgängen gemäss Art. 113 Abs. 2. Jener Kandidat, der die absolute Mehrheit der Stimmen erhält, wird vom Landesfürsten zum Richter ernannt.

3) Ein auf Zeit ernannter Richter bleibt bis zur Vereidigung seines Nachfolgers im Amt.

Čl. 97³⁴⁰:

1) Soweit das Gesetz nichts anderes bestimmt, unterliegen sämtliche Entscheidungen oder Verfügungen der Regierung dem Rechtsmittel der Beschwerde an die Verwaltungsbeschwerdeinstanz. Dieselbe besteht aus einem vom Landesfürsten über Vorschlag des Landtages ernannten rechtskundigen Vorsitzenden und dessen Stellvertreter, sowie vier vom Landtage gewählten Rekursrichtern mit ebensovielen Stellvertretern. Der Vorsitzende und sein Stellvertreter müssen gebürtige Liechtensteiner sein.

2) Ihre Amtsdauer fällt mit jener des Landtages zusammen und endet mit ihrer Neubestellung. Der Landtag hat in seiner ersten Sitzung für das Amt des Vorsitzenden und des Stellvertreters Vorschläge zu machen, sowie die Rekursrichter und deren Stellvertreter zu wählen.

1) In erster Instanz wird die ordentliche Gerichtsbarkeit durch das Fürstliche Landgericht in Vaduz, in zweiter Instanz durch das Fürstliche Obergericht in Vaduz und in dritter Instanz durch den Fürstlichen Obersten Gerichtshof ausgeübt.

2) Die Organisation der ordentlichen Gerichte, das Verfahren und die Gerichtsgebühren werden durch das Gesetz bestimmt.

---

³³⁹ Novelizace čl. 96 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁴⁰ Novelizace čl. 97 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

Čl. 98³⁴¹ (Nový čl. 98 byl původním čl. 99a, který nebyl nahrazen):

Die näheren Bestimmungen zur Sicherung richterlicher Unabhängigkeit der Mitglieder der Beschwerdeinstanz über das Verfahren, über die Ausstandspflicht, über die Entlohnung und über die von den Parteien zu entrichtenden Gebühren werden durch ein besonderes Gesetz getroffen.

Mit Gesetz kann die Besorgung einzelner, genau zu bezeichnender Arten von Geschäften der Gerichtsbarkeit erster Instanz besonders ausgebildeten und weisungsgebundenen nichtrichterlichen Beamten des Landgerichtes (Rechtspflegern) übertragen werden.

Čl. 99³⁴²:

- 1) *Die gesamte Gerichtsbarkeit wird im Auftrage des Landesfürsten durch verpflichtete Richter ausgeübt.*
- 2) *Die Gerichte sind innerhalb der gesetzlichen Grenzen ihrer Wirksamkeit und im gerichtlichen Verfahren unabhängig von aller Einwirkung durch die Regierung. Sie haben ihren Entscheidungen und Urteilen Gründe beizufügen.*

Der Fiskus und die fürstlichen Domänenbehörden haben vor den ordentlichen Gerichten Recht zu nehmen und zu geben.

Čl. 100³⁴³:

Der Fiskus und die fürstlichen Domänenbehörden haben vor den ordentlichen Gerichten Recht zu nehmen und zu geben.

- 1) Das Verfahren in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten ist nach den Grundsätzen der Mündlichkeit, Unmittelbarkeit und freien Beweiswürdigung zu regeln. In Strafsachen gilt ausserdem das Anklageprinzip.
- 2) In bürgerlichen Rechtssachen wird die ordentliche Gerichtsbarkeit in erster Instanz durch einen oder mehrere Einzelrichter ausgeübt.
- 3) Das Obergericht und der Oberste Gerichtshof sind Kollegialgerichte.
- 4) Die Gerichtsbarkeit in Strafsachen wird in erster Instanz beim Landgerichte von diesem, allenfalls vom Schöffengerichte, vom Kriminalgerichte und vom Jugendgerichte ausgeübt.

Čl. 101³⁴⁴:

- 1) *In erster Instanz wird die Gerichtsbarkeit durch das Fürstliche Landgericht in Vaduz, in zweiter Instanz durch das Fürstliche Obergericht in Vaduz und in dritter Instanz durch den Fürstlichen Gerichtshof ausgeübt.*
- 2) *Die Organisation der Gerichte, das Verfahren und die Gerichtsgebühren werden durch das Gesetz bestimmt.*

---

³⁴¹ Novelizace čl. 98 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁴² Novelizace čl. 99 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁴³ Novelizace čl. 100 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁴⁴ Novelizace čl. 101 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

1) Einer der Landrichter ist zum Vorstand des Landgerichtes zu ernennen (Art. 96) und übt in erster Instanz die Disziplinalgewalt über die nichtrichterlichen Beamten desselben aus.

2) Das Obergericht führt die Oberaufsicht über die Justizpflege und übt die Disziplinalgewalt über die richterlichen Beamten des Landgerichtes aus; in Disziplinarsachen der nichtrichterlichen Beamten des Landgerichtes fungiert es als zweite Instanz. Es ist zugleich Syndikatsgericht erster Instanz.

3) Der Oberste Gerichtshof übt die Disziplinalgewalt über die Mitglieder des Obergerichtes und ist zugleich Beschwerdeinstanz in Disziplinarangelegenheiten der richterlichen Beamten des Landgerichtes. In Syndikatssachen fungiert er als letzte Instanz.

Čl. 102³⁴⁵:

1) Das Verfahren in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten ist nach den Grundsätzen der Mündlichkeit, Unmittelbarkeit und freien Beweiswürdigung zu regeln. In Strafsachen gilt ausserdem das Anklageprinzip.

2) In bürgerlichen Rechtssachen wird die Gerichtsbarkeit in erster Instanz durch einen oder mehrere Einzelrichter ausgeübt.

3) Das Obergericht und der Oberste Gerichtshof sind Kollegialgerichte, deren Mitglieder vom Landesfürsten einvernehmlich mit dem Landtage über dessen Vorschlag ernannt werden.

4) Die Gerichtsbarkeit in Strafsachen wird in erster Instanz beim Landgerichte von diesem, allenfalls vom Schöffengerichte, vom Kriminalgerichte und vom Jugendgerichte ausgeübt.

1) Der Verwaltungsgerichtshof besteht aus fünf Richtern und fünf Ersatzrichtern, die vom Landesfürsten ernannt werden (Art. 96). Die Mehrheit der Richter muss das liechtensteinische Landesbürgerrecht besitzen. Die Mehrheit der Richter muss rechtskundig sein.

2) Die Amtsdauer der Richter und der Ersatzrichter des Verwaltungsgerichtshofes beträgt fünf Jahre. Die Amtsdauer ist so zu gestalten, dass jedes Jahr ein anderer Richter beziehungsweise Ersatzrichter ausscheidet. Bei der ersten Ernennung entscheidet das Los über die Länge der Amtsdauer der fünf Richter und fünf Ersatzrichter. Scheidet ein Richter beziehungsweise ein Ersatzrichter vorzeitig aus dem Amt, dann wird der Nachfolger für die restliche Amtsdauer des ausscheidenden Richters ernannt.

3) Die fünf Richter wählen aus ihrer Reihe jährlich einen Vorsitzenden und einen stellvertretenden Vorsitzenden. Eine Wiederwahl ist zulässig.

4) Ist ein Richter verhindert, dann wird er für diesen Fall durch einen Ersatzrichter vertreten. Bei der Vertretung ist von Fall zu Fall nach dem Rotationsprinzip vorzugehen.

5) Soweit das Gesetz nichts anderes bestimmt, unterliegen sämtliche Entscheidungen oder Verfügungen der Regierung und der anstelle der Kollegialregierung eingesetzten besonderen Kommissionen (Art. 78 Abs. 3) dem Rechtsmittel der Beschwerde an den Verwaltungsgerichtshof.

---

³⁴⁵ Novelizace čl. 102 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

Čl. 103³⁴⁶:

1) Der Landrichter ist der Vorstand des Landgerichtes und übt in erster Instanz die Disziplinargewalt über die nichtrichterlichen Beamten desselben aus.

2) Das Obergericht führt die Oberaufsicht über die Justizpflege und übt die Disziplinargewalt über die richterlichen Beamten des Landgerichtes aus; in Disziplinarsachen der nichtrichterlichen Beamten des Landgerichtes fungiert es als zweite Instanz.

3) Der Oberste Gerichtshof übt die Disziplinargewalt über die Mitglieder des Obergerichtes und ist zugleich Beschwerdeinstanz in Disziplinarangelegenheiten der richterlichen Beamten des Landgerichtes.

Die näheren Bestimmungen über das Verfahren, über die Ausstandspflicht, über die Entlohnung und über die von den Parteien zu entrichtenden Gebühren werden durch ein besonderes Gesetz getroffen.

Čl. 104, odst. 2³⁴⁷ (týkající se kompetencí Státního soudního dvora):

2) In seine Kompetenz fallen weiter die Prüfung der Verfassungsmässigkeit von Gesetzen und der Gesetzmässigkeit der Regierungsverordnungen; in diesen Angelegenheiten urteilt er kassatorisch. Endlich fungiert er auch als Verwaltungsgerichtshof und als Wahlgerichtshof.

2) In seine Kompetenz fallen weiter die Prüfung der Verfassungsmässigkeit von Gesetzen und Staatsverträgen sowie der Gesetzmässigkeit der Regierungsverordnungen; in diesen Angelegenheiten urteilt er kassatorisch. Endlich fungiert er auch als Wahlgerichtshof.

Čl. 105³⁴⁸:

Der Staatsgerichtshof besteht aus einem Präsidenten und vier weiteren Stimmführern; seine Mitglieder werden vom Landtage gewählt, und zwar so, dass er mehrheitlich mit gebürtigen Liechtensteinern besetzt ist; zwei Mitglieder müssen rechtskundig sein. Die Wahl des Präsidenten, der ein gebürtiger Liechtensteiner sein muss, unterliegt der landesfürstlichen Bestätigung.

Der Staatsgerichtshof besteht aus fünf Richtern und fünf Ersatzrichtern, die vom Landesfürsten ernannt werden (Art. 96). Der Präsident des Staatsgerichtshofes und die Mehrheit der Richter müssen das liechtensteinische Landesbürgerrecht besitzen. Im Übrigen finden die Bestimmungen von Art. 102 sinngemäss Anwendung.

Bezpochyby největší a nejkontroverznější změnou v justiční části ústavy je čl. 96, tedy způsob jmenování soudců, v němž kníže získal hlavní slovo, což bylo jedním z hlavních záměrů jeho novelizačního návrhu. Podle dřívějšího ústavního práva nebyla volba soudců různých institucí (Státní soudní dvůr či Správní odvolací orgán a ostatní soudy) jednotná.³⁴⁹ Ve všech těchto volebních procesech sehrával hlavní roli Zemský sněm. Novelizace však

³⁴⁶ Novelizace čl. 103 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁴⁷ Novelizace čl. 104, odst. 2 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁴⁸ Novelizace čl. 105 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁴⁹ Funk, *Rechtsgutachten*, 15.

ustavila grémium, ve kterém zasedají vyslanci parlamentu, vlády a kníže samotný, který celému grémiu předsedá a má v něm rozhodující hlas. Grémium tak spojuje všechny relevantní politické instituce.³⁵⁰ Dle knížete měla tato změna zajistit politickou nezávislost soudů, kterou mělo dále posílit jmenování pěti náhradních soudců v hlavních justičních institucích jako jsou Státní soudní dvůr a Správní soudní dvůr, u kterých navíc zavedl rotační princip výměny soudců.³⁵¹

Problémem však je instituce volebního grémia, ve kterém zástupci vlády a parlamentu slouží spíše jako poradci. Jejich kontrolní role v tomto orgánu je malá a rozhodovací pravomoc má ve svých rukou především kníže.³⁵² Nejen, že jeho hlas má největší váhu, ale každý kandidát navržený grémiem musí být knížetem odsouhlasen, což není podmínka u ostatních členů. Tím kníže v tomto orgánu získává v podstatě absolutní právo veta. To je namířeno proti zástupcům ostatních orgánů (vlády a parlamentu) a nemusí se řídit kritérii, jež jsou stanovena legislativou.³⁵³ Ačkoliv dle novelizace dojde ke snížení vlivu politických stran na výběr soudců, a tím také závislosti jednotlivých kandidátů na politických stranách, kníže se podle této argumentace sám nepovažuje za „politického hráče“. Přitom právě v Lichtenštejnsku je kníže jedním z politicky neaktivnějších a nejmocnějších monarchů v rámci konstitučních monarchií v Evropě. A i kdyby se kníže považoval za neutrálního a objektivního politika, není tomu zdaleka ve všech případech tak. Jako ukázkový příklad může posloužit již zmíněný spor Hanse-Adama II. s Herbertem Willem, kteří se neshodli na ústavním výkladu, a kdy kníže Willemu sdělil, že už jej nikdy nejmenuje do žádné oficiální pozice. Z logického stanoviska tato změna nesnížila politickou nezávislost soudců, jen ji přesunula od politických stran a Zemského sněmu ke knížeti, jenž nevystupuje apoliticky. Podobně argumentuje ve svém posudku také Frowein, který poukazuje na konflikt, ke kterému by došlo, pokud se volba soudců dostala k lidovému hlasování.³⁵⁴ K podobným závěrům dochází také Benátská komise, podle které plebiscit v případě neshody mezi knížetem a parlamentem negarantuje automaticky nezávislost soudců. Zároveň zkritizovala dobu soudcovských mandátů, neboť pět let je krátká doba, přičemž z pohledu nezávislosti soudů je dle jejího názoru preference spíše doživotních mandátů. V tomto případě ovšem

---

³⁵⁰ Wille, *Die liechtensteinische Staatsordnung*, 619.

³⁵¹ Komentář ke změně čl. 102 v Knížecím návrhu LÚ z 2. srpna 2002.

³⁵² Funk, *Rechtsgutachten*, 22.

³⁵³ Wille, *Die liechtensteinische Staatsordnung*, 619–620.

³⁵⁴ Frowein, *Rechtsgutachten*, 19.

s odkazem na Evropský soud pro lidská práva nedochází v rámci mandátů k porušení článku 6 Úmluvy o lidských právech.³⁵⁵

Zemský sněm sice musí o navržených kandidátech hlasovat, ale jeho schválení není podmínkou. Pokud by je v hlasování odmítl, finální slovo bude mít právě lid. Stojí za uváženu, jak se o soudnictví a jednotlivé kandidáty zajímá průměrný občan Lichtenštejska, aby mohl následně jakožto laik zvolit správního či ústavního soudce. Jinými slovy jde o to, jak moc se občan rozhodne podle svých znalostí a názorů v této oblasti, či zda bude hlasovat pouze podle doporučení svého oblíbeného politika (ať už je jím zástupce parlamentu, vlády, či samotný kníže). Tento princip vytváří komplikovaný systém pojistek, aby nebylo rozhodnutí v rukou pouze jedné osoby. Celý proces je v případě neschválení kandidáta parlamentem, který by případně přišel s protikandidátem, zdlouhavý a časově náročný.³⁵⁶ Navíc by dle Rhinowa lidé byli k volbám povoláváni v rámci konfliktu mezi parlamentem a knížetem v napjaté a emoční situaci. Došlo by tím dle něj k politizaci celého procesu, kde by na jedné straně stáli ve volbě kandidáti parlamentu proti kandidátům knížete.³⁵⁷

Podobně jako v mnoha dalších člancích se i zde kritika snaší na oslabení práv Zemského sněmu. To byl knížecí záměr, ovšem dle odborníků zůstává faktem, že parlament je demokraticky zvolený orgán, který je volbami legitimizován, na rozdíl od knížete.³⁵⁸ K tomuto závěru dospívá také Rhinow, podle nějž je otevřený proces výběru soudců v Zemském sněmu mnohem transparentnější než rozhodnutí, ke kterému dojde kníže, který může ignorovat doporučení ostatních členů volebního grémia.³⁵⁹

Dle Bussjägera však nemá tato novelizace za cíl podrýt funkcionalitu lichtenštejského soudnictví. Ovšem vzhledem k uvedeným argumentům musí být na výběr soudců kladeny vysoké a přísné požadavky. Právě dle Bussjägera je především důležité, aby mohli být soudci obsazeni jen na návrh předsedy příslušného soudu, nikoliv pouze na přání legislativy či exekutivy, a aby byl dodržen postup v rámci čl. 96.³⁶⁰

Dále byla, podobně jako u jiných článků této ústavy (čl. 4, 92, 106, 107), i zde doplněna zmínka o státních smlouvách, jejichž slučitelnost s ústavou musí Státní soudní dvůr

---

³⁵⁵ Zahle, Van Dijk a Scholsem, *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein*, 9–10.

³⁵⁶ Funk, *Rechtsgutachten*, 23.

³⁵⁷ Rhinow, *Gutachten*, 128.

³⁵⁸ Frowein, *Rechtsgutachten*, 19.

³⁵⁹ Rhinow, *Gutachten*, 128.

³⁶⁰ Bussjäger, „Art. 11“, Liechtenstein-Institut.

kontrolovat. Stejně jako u předchozích článku ohledně vládních členů (čl. 79) byly upraveny podmínky pro výběr soudců týkající se místa narození. Soudci už nemusejí být rodilými Lichtenštejnci, nýbrž stačí mít lichtenštejnské občanství.³⁶¹

IX. Úřady a státní zaměstnanci (*Von den Behörden und Staatsbediensteten*)

Podobně jako tomu bylo u části o soudnictví, je i tato část poněkud chaotická vzhledem k uskutečněným strukturálním změnám v číslování článků, které nejsou pro práci relevantní. Jsou zde proto zmíněny pouze články, kde došlo k nějakým obsahovým změnám (nikoliv pouze k přesunutí či změně v číslování).

Čl. 106³⁶²:

Die Mitglieder des Staatsgerichtshofes stehen unter dem Schutze der richterlichen Unabhängigkeit.

1) Neue ständige Beamtenstellen dürfen nur mit Zustimmung des Landtages geschaffen werden. Für die definitive Anstellung im liechtensteinischen Staatsdienste ist, unter Vorbehalt weitergehender Bestimmungen dieser Verfassung sowie staatsvertraglicher Verpflichtungen, das liechtensteinische Staatsbürgerrecht erforderlich; Ausnahmen sind nur mit Zustimmung des Landtages zulässig.

2) Dasselbe gilt für ständige neue Richterstellen.

Čl. 107³⁶³:

Für die Anstellung im liechtensteinischen Staatsdienste ist, unbeschadet weitergehender Bestimmungen dieser Verfassung, das liechtensteinische Staatsbürgerrecht erforderlich; Ausnahmen sind nur mit Zustimmung des Landtages zulässig.

Die Organisation der Behörden erfolgt im Wege der Gesetzgebung. Sämtliche Behörden haben unter Vorbehalt staatsvertraglicher Abmachungen ihren Sitz im Lande; kollegiale Behörden sind mindestens mehrheitlich mit Liechtensteinern zu besetzen.

Jediné obsahové změny v této části jsou v čl. 106 a 107. Články týkající se soudnictví byly přesunuty pod hlavu označenou římskou číslicí VIII. Čl. 106 byl proto nahrazen upřesněním ohledně vzniku nových úředních (a též soudcovských) pozic. Novelizace počítala s tím, že úředníky bude jmenovat vláda, jak tomu bylo po několik desetiletí. První věta prvního odstavce pochází z článku 11, který jmenování úředníků a tvorbu nových pozic původně upravoval. Druhá věta téhož odstavce pak byla se změnami přejata z původního čl. 107, který byl doplněn o nutnost dodržovat závazky plynoucí ze státních smluv a upraven pouze pro trvalé zaměstnání ve státní správě. Stejně zásady zde výslovně platí též pro soudce. Tento

³⁶¹ Novelizace čl. 104, odst. 2, čl. 106 a 107 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁶² Novelizace čl. 106 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁶³ Novelizace čl. 107 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

článek však v této podobě již neplatí, neboť byl opět přepracován v roce 2008.³⁶⁴ V novém znění čl. 107 (původně čl. 108) dochází ke zohlednění mezinárodních dohod jako v čl. 106. Lichtenštejnské úřady podle něj sídlí v knížectví, výjimku tvoří odlišná ustanovení státních smluv.³⁶⁵ Ke změnám došlo i ve čl. 109 a 109a, ovšem zde se však jednalo pouze o přesun (tedy změnu číslování), a proto není nutné uvádět tyto články celé a zabývat se jimi.³⁶⁶

Článkům 111 a 112 se dostalo novelizací 2003 podobné změny, k jakým došlo u předchozích článků. Čl. 110a byl změněn na čl. 111, který byl trochu poupraven a stal se z něj naopak čl. 112, jehož původní verze byla z ústavy kompletně vymazána.³⁶⁷

XI. Ústavní záruky (*Die Verfassungsgewähr*)

Původní čl. 111 (nový čl. 112)³⁶⁸:

1) Die gegenwärtige Verfassungsurkunde ist nach ihrer Verkündigung als Landesgrundgesetz allgemein verbindlich.

2) Abänderungen oder Erläuterungen dieses Grundgesetzes, welche sowohl von der Regierung als auch vom Landtage oder im Wege der Initiative (Art. 64) beantragt werden können, erfordern auf Seite des Landtages Stimmeneinhelligkeit seiner anwesenden Mitglieder oder eine auf zwei nacheinander folgenden Landtagssitzungen sich aussprechende Stimmenmehrheit von drei Vierteln derselben.

1) Die gegenwärtige Verfassungsurkunde ist nach ihrer Verkündigung als Landesgrundgesetz allgemein verbindlich.

2) Abänderungen oder allgemein verbindliche Erläuterungen dieses Grundgesetzes können sowohl von der Regierung als auch vom Landtage oder im Wege der Initiative (Art. 64) beantragt werden. Sie erfordern auf Seite des Landtages Stimmeneinhelligkeit seiner anwesenden Mitglieder oder eine auf zwei nacheinander folgenden Landtagssitzungen sich aussprechende Stimmenmehrheit von drei Vierteln derselben, allenfalls eine Volksabstimmung (Art. 66) und jedenfalls die nachfolgende Zustimmung des Landesfürsten, abgesehen von dem Verfahren zur Abschaffung der Monarchie (Art. 113).

Nově zde došlo k přidání upřesnění „*allgemein verbindliche*“ ke slovu „*Erläuterungen*“, tedy všeobecně závazná vysvětlení. To bylo pravděpodobně zamýšleno za účelem vyjasnit a vytvořit paralelu ke znění v prvním odstavci, nikoli přinést nějakou obsahovou změnu. Dále byla k druhému odstavci připojena část, která slouží především k připomenutí jiných

---

³⁶⁴ Peter Bussjäger, „Art. 106“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 11. ledna 2019, https://verfassung.li/Art._106 (staženo 18. června 2023).

³⁶⁵ Peter Bussjäger, „Art. 107“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 23. ledna 2019, https://verfassung.li/Art._107 (staženo 18. června 2023).

³⁶⁶ Novelizace čl. 108, 109 a 109a LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁶⁷ Novelizace čl. 110a, 111 a 112 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁶⁸ Novelizace čl. 111 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

ústavních článků, jež se týkají ústavních změn, konkrétně práva iniciativy (čl. 64) a referenda (čl. 66) občanů a obcí. To, že změny ústavy musí odsouhlasit panovník, je klasickým prvkem nejvyšších zákonů konstitučních monarchií. Výjimku tvoří proces zrušení monarchie, čímž se tento článek také odkazuje na čl. 113.³⁶⁹

Původní čl. 112 z LÚ 1921³⁷⁰:

Wenn über die Auslegung einzelner Bestimmungen der Verfassung Zweifel entstehen und nicht durch Übereinkunft zwischen der Regierung und dem Landtage beseitigt werden können, so hat hierüber der Staatsgerichtshof zu entscheiden.

Původní článek 112 byl novelizací z ústavy odstraněn a nahrazen čl. 111. V původním znění byl Státní soudní dvůr zakotven jako arbitr mezi vládou a parlamentem, došlo-li by mezi nimi ke konfliktu o výkladu jednotlivých článků ústavy. Tento článek ovšem nesloužil pouze k řešení sporů, nýbrž také k praktické úpravě ústavnosti. Výklad, ke kterému Státní soudní dvůr během řešení těchto konfliktů došel, měl být následně považován za všeobecně závazný a dále používán v ústavněprávní praxi, čímž mu ústava svěřila ústavodárnou pravomoc. Mělo tak dojít k depolitizaci ústavních konfliktů, v nichž měly hlavní roli hrát právní struktury.³⁷¹

Kníže Hans-Adam II. se už v rámci ústavní debaty negativně vyjadřoval k této pravomoci Státního soudního dvora, který měl rozhodovat v konfliktech, jež zahrnovaly možná i knížete samotného. Argumentem pro vyškrtnutí původního čl. 112 z ústavy byla dle knížete problematická praxe, při které Státní soudní dvůr svým výkladem ústavní právo dále rozvíjel, čímž dle něj nabyl legislativní funkci. Ta by měla příslušet však jen knížeti a parlamentu, respektive lidu. Tato kritika není neobvyklá ani v jiných státech, např. německý Spolkový ústavní soud (*Bundesverfassungsgericht*) bývá kritizován ze stejných důvodů. Nelze však tvrdit, že se původním článkem 112 stal ze Státního soudního dvora legislativní orgán. Součástí tradiční funkce ústavních soudů je totiž konkretizací blíže upřesňovat a rozvíjet ústavní normy. Zpravidla k tomu dochází prostřednictvím precedenční síly rozsudků. Rhinow tvrdí, že podle čl. 112 Státní soudní dvůr nerozhoduje konkrétní spory mezi orgány,

---

³⁶⁹ Patricia Schiess Rütimann, „Art. 112“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 1. července 2020, https://verfassung.li/Art._112 (staženo 17. června 2023).

³⁷⁰ Novelizace čl. 112 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁷¹ Wille, *Die liechtensteinische Staatsordnung*, 227–228.

nýbrž abstraktní otázky výkladu ústavy. Změna čl. 112 proto podle Rhinowa tento ústavní orgán jen nadále oslabuje.³⁷²

Finální vládní návrh, který se tak podobal tomu knížecímu, navíc také argumentoval pro zrušení tohoto článku tím, že interpretační pravomoc Státní soudního dvora konkuruje autentickému výkladu zákonodárců. Poslanci mají přitom větší demokratickou legitimitu než soudci, kteří nemají žádný přímý demokratický mandát.³⁷³ To ale bylo v rozporu s názorem knížetem, který se sám snažil soudy od vlivu politických stran oddělit, jak už v práci bylo několikrát zmíněno.

Odstranění čl. 112 kritizovala také Benátská komise, neboť dle ní dochází k odstranění garancí právního státu ve prospěch politických kompromisů a v konečném důsledku také knížecích pravomocí, které nejsou demokraticky kontrolované.³⁷⁴

Podobná situace, jaká nastala u některých předchozích článků, se týká také článků 113, 114 a 115. Článek 113 byl změněn tak, aby v něm byla obsažena nová možnost změny politického režimu knížectví, tedy zrušení monarchie. Tato část měla totiž být ještě pod hlavou s názvem „*Die Verfassungsgewähr*“ neboli „Ústavní záruky“. Původní čl. 113 se v nezměněné podobě stal článkem 114 (a proto také v rámci této práce nebude vůbec diskutován, jelikož obsahově nebyl novelizací nijak změněn), který se následně trochu pozměněn stal článkem 115.

Nový čl. 113³⁷⁵:

1) Wenigstens 1 500 Landesbürgern steht das Recht zu, eine Initiative auf Abschaffung der Monarchie einzubringen. Im Falle der Annahme der Initiative durch das Volk hat der Landtag eine neue Verfassung auf republikanischer Grundlage auszuarbeiten und diese frühestens nach einem Jahr und spätestens nach zwei Jahren einer Volksabstimmung zu unterziehen. Dem Landesfürsten steht das Recht zu, für die gleiche Volksabstimmung eine neue Verfassung vorzulegen. Das im Folgenden geregelte Verfahren tritt insoweit an die Stelle des Verfassungsänderungsverfahrens nach Art. 112 Abs. 2.

2) Liegt nur ein Entwurf vor, dann genügt für die Annahme die absolute Mehrheit (Art. 66 Abs. 4). Liegen zwei Entwürfe vor, dann hat der wahlberechtigte Landesbürger die Möglichkeit, zwischen der bestehenden Verfassung und den beiden Entwürfen zu wählen. In diesem Fall hat der wahlberechtigte Landesbürger in der ersten Abstimmung zwei Stimmen. Diese teilt er jenen beiden Verfassungsvarianten zu, von denen er wünscht, dass sie in die zweite Abstimmung gelangen. Jene zwei Verfassungsvarianten, welche die meisten Erst- und

---

³⁷² Rhinow, *Gutachten*, 105–107.

³⁷³ Schiess Rütimann, „Art. 112“, Liechtenstein-Institut.

³⁷⁴ Zahle, Van Dijk a Scholsem, *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein*, 9.

³⁷⁵ Novelizace čl. 113 LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

Zweitstimmen auf sich vereinen, kommen in die zweite Abstimmung. In der zweiten Abstimmung, die 14 Tage nach der ersten Abstimmung durchzuführen ist, hat der wahlberechtigte Landesbürger eine Stimme. Jene Verfassung gilt als angenommen, welche die absolute Mehrheit erhält (Art. 66 Abs. 4).

Tento nový článek je výsledkem snahy knížete institucionalizovat v zemi legální proces změny politického systému prostřednictvím plebiscitu. Lid tak získal demokratickou možnost, jak i proti vůli knížete zrušit monarchii a zavést v zemi republikánskou ústavu. Opakuje se zde podobná kritika jako u čl. 13, která se týká vyslovení nedůvěry knížeti. Podle této kritiky dochází k porušení práva tajné volby tím, že musí být úředně ověřeny všechny osoby, které iniciativu podepíší. Dotyční se tím veřejně přihlásí k plebiscitu namířenému proti monarchii, což by je mohlo znevýhodnit v sociálním a pracovním životě a vézt k diskriminaci. Argument proti zní, že se ke svým názorům nikdo nemusí přiznávat veřejně, neboť identita občanů podléhá při ověřování úřednímu tajemství. Přesto stojí za zmínku, že hrozba, že by se jména dostala na veřejnost, existuje. Někteří odborníci také věří, že Zemský sněm má též právo zahájit iniciativu o zrušení monarchie i přes to, že v čl. 113 není v tomto smyslu zmíněn. Jelikož ale ústava uděluje v rámci čl. 64 iniciační právo i Zemskému sněmu, mělo by se vztahovat i na proces v čl. 113. V takovém případě by však byl potřeba souhlas knížete, což možnost parlamentární iniciace komplikuje. Kníže si (stejně jako knížecí rod v čl. 13) zachovává určité pravomoci, i když by bylo odsouhlaseno zrušení monarchie. Může totiž navrhnout ústavu nového státního zřízení, která by konkurovala parlamentnímu návrhu. Ovšem dle čl. 13 se musí jednat o novou ústavu, nikoliv pouze o pozměňovací návrh.³⁷⁶

Celkově má čl. 113 sloužit knížecímu rodu k demokratické legitimaci monarchistického zřízení Lichtenštejnska. Kníže Hans-Adam II. ve své knize zmínil, že tímto došlo v zemi k zavedení modelu „dědičné monarchie s přímou demokratickou legitimitou.“³⁷⁷ Pokud jde čistě o otázku, zda chtějí obyvatelé Lichtenštejnska stále žít v monarchistickém zřízení, tak článek nepochybně přináší demokratický prvek do ústavy.³⁷⁸ V samotném čl. 113 je však skutečný výkon přiznaných přímých demokratických práv v souladu s výše zmíněným nebezpečím společenské stigmatizace iniciátorů omezený, čímž je následně omezena i demokratické legitimita, kterou monarchie z tohoto článku vyvozuje. Navíc je celý proces zdoluhavý a komplikovaný. Tím dosahuje odrazujícího účinku, přičemž je koncipován spíše jako poslední radikální možnost změny ve státu. Z tohoto důvodu je také poněkud přehnané

³⁷⁶ Peter Bussjäger a Michael Ritter, „Art. 113“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 27. dubna 2021, https://verfassung.li/Art._113 (staženo 17. června 2023).

³⁷⁷ Hans-Adam II. z Lichtenštejna, *Stát ve třetím tisíciletí*, 88.

³⁷⁸ Rhinow, *Gutachten* 92.

si myslet, že nevyužitím tohoto článku dochází automaticky ke skutečné demokratické legitimizaci monarchie a knížete.³⁷⁹ Kníže mimo jiné získal právo předložit vlastní návrh nové ústavy, což může alespoň částečně kompenzovat chybějící nutnost jeho schválení procesem zrušení monarchie.³⁸⁰ Celkově se však tento radikální a v očích knížecího rodu pasivní instrument jejich demokratické legitimacy kromě horlivé debaty před referendem roku 2003 setkal jen s malou pozorností a žádným využitím.³⁸¹

XII. Závěrečná ustanovení (*Schlussbestimmungen*)

Původní čl. 114, nový čl. 115³⁸²:

1) Mit der Durchführung dieser Verfassung ist Meine Regierung betraut.

2) Die Regierung hat die in dieser Verfassung vorgesehenen Gesetze mit tunlichster Beförderung zu entwerfen und der verfassungsmässigen Behandlung zuzuführen.

3) Der gegenwärtige Landtag bleibt bis Ende dieses Jahres im Amt.

1) Mit der Durchführung dieser Verfassung ist Meine Regierung betraut.

2) Die Regierung hat die in dieser Verfassung vorgesehenen Gesetze mit tunlichster Beförderung zu entwerfen und der verfassungsmässigen Behandlung zuzuführen.

Novelizace posledního ústavního článku zahrnovala pouze jednu změnu, kterou bylo odstranění třetího odstavce. Jednalo se o přechodné ustanovení z doby prvního přijetí této ústavy v roce 1921, které však následně ztratilo na významu, a bylo proto novelizací odstraněno.³⁸³

---

³⁷⁹ Bussjäger a Ritter, „Art 113“, Liechtenstein-Institut.

³⁸⁰ Wille, *Die liechtensteinische Staatsordnung*, 443.

³⁸¹ Bussjäger a Ritter, „Art 113“, Liechtenstein-Institut.

³⁸² Vložení čl. 115 do LÚ 1921 podle ústavního zákona z 16. března 2003.

³⁸³ Patricia Schiess Rütimann, „Art. 115“, Liechtenstein-Institut, naposledy upraveno 1. července 2020, https://verfassung.li/Art._115 (staženo 17. června 2023).

Závěr

Novelizace lichtenštejnské ústavy v roce 2003 způsobila v alpském knížectví významné politicko-ústavní změny. Dle výstupu ústavní analýzy došlo k výraznému nárůstu knížecích pravomocí, které přesahují pravomoci panovníků v konstitučních monarchiích a prezidentů nejen v parlamentních, ale částečně i poloprezidentských republikách. Kníže může nyní odvolat vládu bez odůvodnění a alespoň dočasně ji obsadit vlastními zástupci. Stále musí schválit každý zákon v zemi a v blíže nespecifikovaných případech nouze může vládnout pomocí nouzových nařízení, jež nemusí být kontrasignovány ministrem. Má rozhodující vliv na navrhování a jmenování soudců v zemi. Není odpovědný žádnému ústavnímu orgánu a ani nepodléhá jejich kontrole. Tyto pravomoci přitom nejsou pouze reliktem monarchií 19. století, který neodpovídá ústavní praxi. Lichtenštejnský kníže se naopak již několik desetiletí nebojí využívat svých pravomocí ve vysoké míře.

Oproti posílenému monarchistickému prvku poklesla role aristokratického (oligarchického) prvku, pod kterým je rozuměn parlament, vláda či soudy. Ačkoliv pozice demokratického prvku, tedy lidu, byla též posílena, nestalo se tak v takovém měřítku, aby se mohla rovnat knížeti. Lze argumentovat, že knížectví zůstává zemí se smíšenou ústavou, neboť všechny tyto rozvinuté prvky státního systému stále hrají důležitou roli ve výkonu státní moci. Její podstata je však méně vyvážená než tomu bylo před novelizací. Tehdy Alois Riklin nazval Lichtenštejnsko jedinou zemí s plnohodnotnou smíšenou ústavou. Po novelizace však dominuje instituce panovníka, jenž je schopen ovlivnit většinu politického dění v zemi. Parlament naopak politicky oslabil.

Největším a nejjasnějším problémem je však chybějící demokratická legitimizace panovníka. Kníže, jakožto důležitá exekutivní i legislativní instituce s výrazným vlivem na soudnictví (minimálně na personální obsazení), zůstává nevoleným ústavním činitelem. Není ani omezený volebním termínem. To je pro konstituční monarchie běžné, na rozdíl od míry pravomocí, které lichtenštejnský kníže vykonává. Tyto nedostatky se Hans-Adam II. snažil v novelizaci minimalizovat prostřednictvím posílení pozice lidu, a tím i přímé demokracie. Udělal to však způsobem, kterým by co nejméně ohrozil své postavení. Ustaveny byly procesy jako osamostatnění obcí (čl. 4), vyslovení nedůvěry knížeti (čl. 13b) a zrušení monarchie (čl. 113), které jsou všechny radikálními řešeními, jež by ve většině případů změnilly podstatu existence knížectví (především čl. 4 a 113). Všechny tím pádem mají pouze velmi malý utilizační potenciál. Kníže si navíc ponechává určité pravomoci i v případě, že

by podobné kroky lid schválil. Z pohledu monarchy však zavedení těchto článků do ústavy poskytuje jeho osobě jakousi pasivní demokratickou legitimitu, a to ve smyslu, že mu lid (či obce) vyjadřují podporu neaktivováním těchto článků, čímž jeho vládu legitimizují. To dle mnoha odborníků není zdaleka správně, neboť tento princip se nemůže rovnat výsledkům demokratických voleb. Dalším problematickým bodem je chybějící demokratická kontrola knížete. Zatímco po novelizaci je panovníkovi dle ústavy odpovědná vláda, která se musí těšit jeho důvěře, on sám není nikomu odpovědný a nikým kontrolován. Jak stojí v odst. 1 čl. 63, kníže nepodléhá kontrole parlamentu, přičemž odstraněním původního čl. 112 došlo ke snížení obecného kontrolního vlivu Státního soudního dvora.

U moci by mohl být kníže, který by se držel tradičnějšího monarchistického výkladu ústavy, v níž panovník činí rozhodnutí spíše v návaznosti na parlament a vládu. Zároveň by však mohl nastoupit kníže, který by plně využil nového znění článků ústavy, aby ochromil zákonodárnou moc parlamentu a sestavil vlastní vládu či vládl osobně pomocí dekretů. Jedná se o extrémní příklad, který má ilustrovat, k čemu by v rámci současné ústavy mohlo dojít. Ani tak však nelze říci, že by se Lichtenštejnsko stalo absolutní monarchií, neboť v jejím politickém systému jsou nastaveny protiváhy, přičemž tou nejradikálnější je možnost vyvolat referendum o zrušení monarchie, které v případě schválení kníže nemůže nijak vetovat či se mu vyhnout podobným způsobem, jako je tomu u vyslovení nedůvěry. Přesto však jsou některé novelizované články ústavy považovány přinejmenším za problematické.

Proč však chce mít Lichtenštejnsko silného knížete? Z jakého důvodu není v tomto případě aplikovatelná teorie králova dilematu, dle níž má být monarcha s exekutivními pravomocemi svržen lidem, který touží po demokratizaci, nebo ho časem pokrokové elity připraví o veškerou politickou moc? Osoba knížete je pro obyvatele Lichtenštejnska naprosto zásadní, a to nejen politicky, ale především symbolicky. Jak kníže Hans-Adam II. správně v roce 1987 pronesl, znak Lichtenštejnska je znakem jeho rodu. Historická část této práce sepětí rodu s knížectvím hodnotí jasně. Lichtenštejnsko bylo pojmenováno po knížecím rodu, ne naopak. Tato symbolika pramenící z historických souvislostí je velice silná. Byl to kníže, díky jehož kontaktům, snahám a bohatství přetrvalo samostatné Lichtenštejnsko do 21. století. V průběhu celého 20. století kníže dělal, co bylo v jeho silách, aby zajistil budoucnost pro svůj lid. To zahrnuje i finanční pomoc zemi, kterou musel zajistit prodejem vlastního majetku. Tyto zkušenosti knížete učinily nejen velice populárním, ale určitým způsobem i nedotknutelným a nepostradatelným v očích občanů. Lichtenštejnské knížectví je jednou

z nejmenších zemí na světě a proximita mezi lidmi ovlivňuje společenské i politické prostředí. Stává se familiárnější, vazby mezi lidmi jsou užší a pevnější, osobu knížete nevyjímaje. Jeho slovo a názor má v celé zemi velkou hodnotu. Když do čela země nastoupí ambiciózní kníže jako Hans-Adam II., dokáže těchto sentimentů efektivně využít. Toto se nejvíce prokázalo právě v období ústavní krize až po samotné referendum. Kníže vedl kampaň, v jejímž středobodu stál on a jeho rodina. Společně z hlasování o ústavě učinili referendum o knížecím rodu. Svůj postoj ještě podpořili výhrůzkami, které se pro toto období staly typickými, neboť se neustále opakovaly. Pokud by občané odmítli podpořit v referendu knížete a jeho ústavní návrh, odešel by do exilu a z velké části by se přestal Lichtenštejnsku společensky, politicky i finančně věnovat. Výhrůžky podobného stylu bezpochyby měly na výsledek referenda velký vliv. Proto byly obdobné taktiky využívány dále. Např. v roce 2011 vládnoucí princ Alois řekl, že bude vetovat iniciativu vyžadující alespoň částečnou legalizaci potratů, kdyby byla v plánovaném referendu schválena. V případě, že by byl vyvíjen tlak na její přijetí, hrozil princ opět odchodem ze země. Vzhledem k odlišné legislativě v sousedním Rakousku či Švýcarsku tento zákaz pro ženy v Lichtenštejnsku sice nepředstavuje zásadní problém, má ovšem symbolický význam.

Kníže tak vždy může tématizovat stěžejní lidová hlasování, čímž z nich v podstatě učiní referendum o monarchii, a tím původnímu záměru plebiscitu odebere jeho význam. Kníže (ať už Hans-Adam II. nebo nyní s pravomocemi knížete vládnoucí princ Alois) nechce napodobit vývoj ve většině ostatních konstitučních monarchií v Evropě, a proto zvolil taktiku, kterou lze pojmenovat „vše, nebo nic“. Nebojí se riskovat své postavení v čele státu, jako tomu bylo u ostatních monarchií v Evropě, kde si královské rody chtěly udržet korunu a (dobrovolně, či nuceně) uvolnily cestu demokratizačním procesům. Kníže nevěří demokracii, která v těchto zemích panuje a je vedena zvolenými oligarchickými elitami. Buď bude moci jasně utvářet politickou budoucnost své země, přičemž se bude moci opírat o podporu lidu a jeho samostatné rozhodování v rámci přímé demokracie, nebo se raději vzdá svého postavení a odejde ze země. Tedy v případě, že lze předpokládat, že by kníže své výhrůžky naplnil. A tato taktika mu dosud vychází, což je důvodem, proč se Lichtenštejnsko nevydalo podobnou cestou jako Nizozemsko, Švédsko či Velká Británie, na kterých lze teorii králova dilematu aplikovat.

S tímto vědomím je třeba se vrátit k novelizaci a jejím následkům. Dokud bude mezi lidem kníže vnímán jako státní symbol a synonymum pro identitu knížectví, bude jeho pozice

neochvějná. Změnou ústavy v roce 2003 se navíc snažil v určitých zásadních případech, jakým je např. jmenování soudců, parlament obejít prostřednictvím lidu. Kníže opět spoléhá na podporu lidu s tím, že by pro jeho návrh hlasoval už jen z toho principu, že za ním stojí kníže osobně. Poslanci parlamentu mohou sledovat různé cíle, mezi něž patří i touha po větší politické moci, navíc se volbami střídají a nepředstavují ani zdaleka tak silnou, stabilní a hodnověrnou instituci jako panovník. Nedůvěřivost vůči voleným zástupcům zvýšila také řada korupčních skandálů v průběhu 20. století, z jejichž finančních dopadů musel právě kníže zemi několikrát zachraňovat. Samotný parlament i vláda se tedy mnohokrát projevíly jako nedůvěryhodné instituce, což následnou volbu mezi volenými elitami a knížetem, jako např. v při novelizačním referendu v roce 2003, zlehčilo. Celkově tak dochází k potvrzení hypotéz, které byly na začátku práce vytyčeny, a jejich rozšířenému upřesnění. Lichtenštejnsko se i přes značné posílení monarchického prvku nestalo absolutistickou monarchií a za úspěchem knížete stál v historii zakořeněný lidový sentiment, podle něhož je kníže pro zemi nepostradatelný, který Hans-Adam II. zdědil po svých populárních předchůdcích a který dokázal efektivně využít.

Jak dlouho bude moci kníže využívat této pozice při každém pro něj důležitém referendu není jasné. Záleží na osobě samotného knížete a jeho vůli a ambicích. Lichtenštejnci jsou však konzervativním národem, který se rád upíná na tradice a tradiční hodnoty, což lze zpozorovat nejen u velmi pozdně zavedeného volebního práva pro ženy, ale třeba i u debaty o interrupcích z počátku minulé dekády. Lze proto očekávat, že situace, kterou upevnila ústavní změna z roku 2003, bude pokračovat nadále. Zatímco evropská média popisují veliké protesty v Polsku proti zákazu potratů, či proti rozkladu právního státu v Maďarsku, Lichtenštejnsko a jeho politika pokračuje téměř nepovšimnuta. To ovšem neznamená, že by se média o tuto zemi nikdy nezajímala, což naznačuje i krátké shrnutí mediálních reakcí ze zahraničí na konci třetí kapitoly této práce. Také to neznamená, že kníže nemá v zemi odpůrce. V rámci velké evropské politiky je však vnitropolitický vývoj v Lichtenštejnsku nedůležitý, což zemi propůjčuje i jistou dávku anonymity.

Tato práce měla přispět především k obohacení českojazyčné odborné literatury zabývající se lichtenštejnskou politikou a také k rozvedení debaty o monarchiích a postaveních panovníků. Další výzkum by se mohl vydat několika směry. Jedním z nich je pohled Hanse-Adama II. na svět, který popisuje ve své knize *Stát ve třetím tisíciletí*, kde argumentuje, proč je pro Lichtenštejnsko směr, kterým svou zemi kníže ubíral, ten správný. A především

k teoretickému rozebrání jeho teze, že Lichtenštejnsko slouží jako předloha, kterou by se ostatní země, jež chtějí být úspěšné, měly vydat. Je možné, aby podobný politicko-ústavní systém smíšené ústavy fungoval i v jiných a větších zemích, než je Lichtenštejnsko? Dále by se výzkum mohl věnovat porovnání pozic dvou panovníků v nejsilnějších demokratických monarchiích v Evropě, tedy Lichtenštejnska a Monaka pro jejich systémové rozdíly, zvláštnosti a historický vývoj, kterým do této pozice dospěly.

Summary

This master's thesis examined the political changes and power shifts in the Principality of Liechtenstein following the constitutional amendment approved by the populace in a referendum held in March 2003. After Hans-Adam II. became the country's regent in his father's stead, and especially after he ascended the throne in 1989, there was a shift in Liechtenstein's politics. While Hans-Adam's father, Franz Joseph II., let parliamentarism develop unrestricted as he did not interfere too much in domestic politics and rather focused on the economic situation of the country, Hans-Adam II. himself was more politically active and did not shy away from intervening in politics. He started clashing with the publicly elected officials regarding various political issues such as Liechtenstein's entry into international organisations or the state of the constitution. More conflicts and contentious decisions by the prince led to calls for a constitutional revision which would clarify any ambiguities about the powers of constitutional institutions, especially the ruling prince. Discussions in the political milieu led to the drafting of multiple amendment proposals, mainly from the government and the prince. However, no consensus was reached in the following negotiations during the 1990s and early 2000s. While the government primarily wanted to remove any unclarity in the constitution, the prince proposed more fundamental alterations that would weaken the elected institutions and strengthen his and the people's position. Thus, the proposals were subjected to the popular vote in 2003, in which the prince's amendment won by almost a two-third majority. The main research question of the thesis was: How did the constitutional amendment of 2003 influence the political and constitutional order of the country and what brought the prince his success in the referendum vote? The hypothesis suggested that Liechtenstein did not turn into an absolute monarchy and that behind the prince's success was his strong and popular position deeply rooted within the country's history.

The findings of the analysis confirmed the hypothesis. Liechtenstein has not turned into an absolute monarchy as some media proclaimed back in the day, although the prince has become more politically powerful. He can dismiss the government without any justification and appoint a temporary government consisting of representatives of his choice. He can rule by decrees in unspecified cases of emergency which do not require ministerial countersignature. He has a decisive influence on the nomination and appointment of judges and does not answer to any constitutional body, nor is he subject to their control. In addition, he must still approve every law. Most importantly, he does not shy away from fully using these powers. However, the constitution also contains measures which should prevent the absolute rule of a monarch, the most radical of which is the abolition of the monarchy. Should it be approved in a referendum, the prince cannot legally stop it. This procedure was introduced by the prince's amendment of 2003, which was supposed to be one of the mechanisms to strengthen the direct democracy and the people's say in political affairs. However, most of these procedures are very radical, such as the above-mentioned abolition of the monarchy or a referendum on the deposition of the ruling prince. There are almost no powers, which would strengthen the people's say in the day-to-day political affairs.

So why do Liechtensteiners want such a strong monarch? The prince is essential for the people of Liechtenstein, not only politically, but above all symbolically. The principality was named after the princely family, not the other way around. The already popular prince became even more beloved throughout the 20th century, as Franz Joseph II. did everything he could to financially help his people and secure the principality's sovereignty. The closeness between people influences the social and political milieu in a small country such as Liechtenstein, which bolsters this familiar connection between the prince and his people even further. The prince's opinions hold great value throughout the country. And Hans-Adam II. was able to effectively use these sentiments. He built his campaign leading up to the referendum on his person and family and threatened to leave the country, should his proposal be rejected. All this undeniably influenced the outcome of the plebiscite, in which the prince succeeded. This way, the prince could change the topic of any key referendum to the princely family and push this narrative further, backed by his threat to go into exile and stop dedicating his time and money to Liechtenstein. This has become quite common, as Hans-Adam's son, hereditary prince and regent Alois, has been using this tactic as well. As long as the prince remains an untouchable and essential figure to the identity of Liechtenstein and its people, his position will remain unwavering.

Použité prameny a literatura

Prameny

- Dopis dědičného prince Hanse-Adama zemskému soudci Arnoldu Laternserovi, 22. října 1987. Dopis dostupný v manuskriptu od Gerarda Batlinera, *Die Verfassungsänderungsvorschläg des Fürsten (vom 1. März 2001): Ein Diskussionsbeitrag*, 21. Manuskript přístupný online na <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Batliner-Papier.pdf> (staženo 8. března 2023).
- Knížecí návrh Lichtenštejské ústavy z 2. srpna 2002. Online dostupný na https://www.abstimmungen.li/files/attachments/5/VorlageVFuerstenhaus_633147346352503750.pdf (staženo 7. května 2023).
- Proslovy knížete Hanse-Adama II. při příležitosti prvního zasedání Zemského sněmu ve dnech 12. května 1993, 9. února 1994, 13. března 1997 a 13. února 2003. Online dostupné na <https://www.landtag.li/thronreden> (staženo 10. května 2023).
- Rodový zákon knížecího rodu Lichtenštejnů (*Hausgesetz des Fürstlichen Hauses Liechtenstein*) (1993), ve znění z 6. prosince 1993. Online dostupné na <https://www.gesetze.li/konso/1993.100> (staženo 1. května 2023).
- Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva z 28. října 1999, Wille v. Liechtenstein, č. 28396/95, <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/wp-content/uploads/2021/09/CASE-OF-WILLE-v.-LIECHTENSTEIN.pdf>.
- Ústava Belgického království (1831), ve znění ze 17. března 2017. Online dostupné na https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf (staženo 19. června 2023).
- Ústava Dánského království (1849), ve znění 5. června 1953. Online dostupné na https://www.thedanishparliament.dk/-/media/sites/ft/pdf/publikationer/engelske-publikationer-pdf/the_constitutional_act_of_denmark_2018_uk_web.ashx (staženo 19. června 2023).
- Ústava Lichtenštejského knížectví (LÚ) (1862), v originálním znění z 26. září 1862, včetně všech změn do 21. ledna 1918. Online dostupné na <https://www.verfassungen.eu/lie/verf62-i.htm> (staženo 17. února 2023).
- Ústava Lichtenštejského knížectví (LÚ) (1921), ve znění z 1. února 2021. Online dostupné na <https://www.gesetze.li/konso/pdf/1921.015> (staženo 19. ledna 2023).
- Ústava Lichtenštejského knížectví (LÚ) (1921), v originálním znění z 5. října 1921, včetně všech změn do 16. března 2003. Online dostupné na <https://www.verfassungen.eu/lie/verf21-i.htm> (staženo 24. února 2023).
- Ústava Norského království (1814), s dodatky do roku 1895. Online dostupné na https://wiki.uio.no/prosjekter/textualizing_democracy/images/8/89/Constitution_4n_ov_english_greyscale.pdf (staženo 19. ledna 2023).

Ústava Norského království (1814), ve znění z 12. ledna 2023. Online dostupné na <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/1814-05-17?q=grunnloven> (staženo 19. ledna 2023).

Ústavní návrh strany Freie Liste z roku 1996 při příležitosti 75letého výročí Lichtenštejnské ústavy. Původně vydané ve *Freie Liste Info* 3/96. Schaan. Online dostupné na <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/verfassungsentwurf-fl-1996.pdf/view> (staženo 22. března 2023).

Ústavní zákon z 16. března o změně Ústavy z 5. října 1921. Liechtensteinisches Landesgesetzblatt, zákon č. 2003.186. Vydán 15. září 2003. <https://www.gesetze.li/chrono/pdf/2003186000> (staženo 22. června 2023).

Vládní návrh Lichtenštejnské ústavy z 20. listopadu 2001. In: *Bericht und Antrag der Regierung an den Landtag des Fürstentums Liechtenstein betreffend die Abänderung der Verfassung*, č. 87/2001. Online dostupný na <https://bua.regierung.li/BuA/pdfshow.aspx?nr=87&year=2001> (staženo 24. března 2023).

Literatura

300 Jahre Fürstentum Liechtenstein. „Meilensteine aus 300 Jahren Liechtenstein“. <https://www.300.li/wissenwertes/meilensteine-liechtensteins-geschichte> (staženo 11. února 2023).

„Abstimmung in Liechtenstein: Der letzte Absolutist“. *Badische Zeitung*, 17. března 2003, <https://www.badische-zeitung.de/abstimmung-in-liechtenstein-der-letzte-absolutist> (staženo 30. března 2023).

Amt für Volkswirtschaft, *1993 Statistisches Jahrbuch Nachtrag*. Vaduz: Amt für Volkswirtschaft, 2005. <https://www.llv.li/files/as/statistisches-jahrbuch-nachtrag-1993.pdf> (staženo 22. března 2023).

Amt für Volkswirtschaft. *1997 Statistisches Jahrbuch*. Vaduz: Amt für Volkswirtschaft, 1997. <https://www.llv.li/files/as/statistisches-jahrbuch-1997.pdf> (staženo 22. března 2023).

Amt für Volkswirtschaft. *2002 Statistisches Jahrbuch*. Vaduz: Amt für Volkswirtschaft, 2002. https://www.llv.li/files/as/pdf-llv-as-statistisches_jahrbuch_2002 (staženo 24. března 2023).

Anckar, Carsten. „Constitutional monarchies and semi-constitutional monarchies: a global historical study, 1800–2017“. *Contemporary Politics* 27, č. 1 (2021): 23–40, <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1824360> (staženo 10. ledna 2023).

Batliner, Gerard. *Die Verfassungsänderungsvorschläge des Fürsten (vom 1. März 2001): Ein Diskussionsbeitrag*. Eschen, 2001, <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Batliner-Papier.pdf> (staženo 8. března 2023).

- Batliner, Gerard. „Einführung in das liechtensteinische Verfassungsrecht (1. Teil)“. In *Die liechtensteinische Verfassung 1921, Elemente der staatlichen Organisation*, ed. Gerard Batliner. Vaduz: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 1994, 15–100.
- Batliner, Gerard, Andreas Kley a Herbert Wille. *Memorandum zur Frage der Vereinbarkeit des Entwurfes zur Abänderung der Verfassung des Fürstentums Liechtenstein gemäss der am 2. August 2002 bei der Regierung angemeldeten "Volksinitiative" des Landesfürsten und Erbprinzen mit den Regeln und Standards des Europarates und der EMRK*. Eschen/Bern/Balzers, 2002, <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Memorandum-EMRKStatut.pdf> (staženo 17. června 2023).
- Beattie, David. *Liechtenstein: A Modern History. A New and Enlarged Edition*. 2. rozšířená edice. Liechtenstein: van Eck Publishers, 2012.
- Bokat-Lindell, Spencer. „Is the Supreme Court Facing a Legitimacy Crisis?“. *The New York Times*, 29. června 2022, <https://www.nytimes.com/2022/06/29/opinion/supreme-court-legitimacy-crisis.html> (staženo 30. dubna 2023).
- Breitenmoser, Stephan. *Rechtsgutachten zu den Verfassungsvorschlägen des Fürstenhauses und der Verfassungskommission des Landtages des Fürstentums Liechtenstein zur Änderung der Verfassung des Fürstentums Liechtenstein*. Muttenz 2000. <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Breitenmoser.pdf/view> (staženo 24. května 2023).
- Brüggeman, Alexander. „Eine Mini-Diözese, um einen Skandal-Bischof loszuwerden: Seit 25 Jahren gibt's das Erzbistum Vaduz“. *Katholisches Medienzentrum*, 22. listopadu 2022, <https://www.kath.ch/newsd/eine-mini-dioezese-um-einen-skandal-bischof-loszuwerden-seit-25-jahren-gibts-das-erzbistum-vaduz/> (staženo 1. května 2023).
- Büchel, Donat et al. „Liechtenstein (Land)“. *Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online*. Naposledy upraveno 31. prosince 2011. [https://historisches-lexikon.li/Liechtenstein_\(Land\)](https://historisches-lexikon.li/Liechtenstein_(Land)) (staženo 22. února 2023).
- Bulmer, Elliot. *Constitutional Monarchs in Parliamentary Democracy*. 2. vydání. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2017.
- Bussjäger, Peter. Ústavní komentáře k článkům 1, 3, 4, 7, 10, 11, 13, 51, 62, 63, 65, 66, 70, 79, 80, 92, 106 a 107 Lichtenštejnské ústavy. Liechtenstein-Institut. Naposledy upraveno mezi 31. srpnem 2015 a 23. lednem 2019. Komentáře jsou dostupné na <https://verfassung.li/Kommentar> (staženo mezi 20. květnem a 18. červnem 2023).
- Bussjäger, Peter a Michael Ritter. „Art. 113“. Liechtenstein-Institut. Naposledy upraveno 27. dubna 2021. https://verfassung.li/Art_113 (staženo 17. června 2023).

- Carolan, Eoin. „Recovering the Republic? Democratic Representation and the Theory of Mixed Government“. *Irish Jurist* 48 (2012): 173–200, <http://www.jstor.org/stable/44027501> (staženo 15. ledna 2023).
- Castillo-Ortiz, Pablo. „Constitutional Courts, Democracy, and Judicial Independence in Europe“. *Georgetown Journal of International Affairs*. Publikováno 28. dubna 2020. <https://gjia.georgetown.edu/2020/04/28/constitutional-courts-democracy-judicial-independence-in-europe/> (staženo 28. února 2023).
- Corbett, Jack, Wouter Veenendaal a Lhawang Ugyel. „Why monarchy persists in small states: The cases of Tonga, Bhutan and Liechtenstein“. *Democratization* 24, č. 4 (2017): 689–706, <https://doi.org/10.1080/13510347.2016.1212019> (staženo 12. ledna 2023).
- Dahl, Robert A. a Edward R. Tufte. *Size and Democracy*. Stanford CA: Stanford University Press, 1973.
- Daum, Pierre. „Chantage couronné au Liechtenstein“. *Libération*, 15. března 2003, https://www.liberation.fr/planete/2003/03/15/chantage-couronne-au-liechtenstein_458642/ (staženo 29. března 2003).
- De Marco, Eugenio. „Die Gewaltenteilung in der Verfassung Liechtensteins“. In *Rechtsstaat und Demokratie in der Verfassung von Liechtenstein*, ed. Agostino Carrino. Torino: Giappichelli Editore, 2009, 91–106.
- „Die ausländischen Medien über Liechtenstein und die Verfassung ab 8. März 2003“. *Demokratie-Sekretariat*, <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/PressestimmenFLab8.3.2003.pdf> (staženo 29. března 2023).
- Duverger, Maurice. „A new political system model: Semi-presidential government“. *European Journal of Political Research* 8, č. 2 (červen 1980): 165–187, <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00569.x> (staženo 10. ledna 2023).
- Foulkes, Imogen. „Liechtenstein referendum rejects curbs on royal powers“. *BBC News*, 1. července 2012, <https://www.bbc.com/news/world-europe-18649156> (staženo 17. června 2023).
- Freedom House. „Freedom in the World 2023: Monaco“. <https://freedomhouse.org/country/monaco/freedom-world/2023> (staženo 29. března 2023).
- Frowein, Jochen. *Rechtsgutachten zu den Verfassungsvorschlägen des Fürstenhauses des Fürstentums Liechtenstein zur Änderung der Verfassung des Fürstentums vom 2. Februar 2000 der Regierung des Fürstentums Liechtenstein*. Heidelberg, 2000. <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Frowein.pdf/view> (staženo 21. května 2023).
- Funk, Bernd-Christian. *Rechtsgutachten über Fragen der Reform der Verfassung des Fürstentums Liechtenstein*. Wien, 2001.

- <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Funk.pdf/view> (staženo 24. května 2023).
- Fürstentum Liechtenstein Abstimmungen. „Ergebnisse der Abstimmung vom 14. / 16. März 2003 - Verfassungsinitiativen“. <https://www.abstimmungen.li/resultat/5> (staženo 24. března 2023).
- Fürstentum Liechtenstein Landtagswahlen. „Landtagswahlen 2021“. <https://www.landtagswahlen.li> (staženo 16. července 2023).
- Graf, Svenja. „Landsgemeinde: Wo Jung und Alt an Tradition festhalten“. *FMI Today*, 24. dubna 2022, <https://www.fmltoday.ch/ostschweiz/appenzellerland/landsgemeinde-wo-jung-und-alt-an-tradition-festhalten-146217007> (staženo 30. dubna 2023).
- Gerring, John et al. „Why Monarchy? The Rise and Demise of a Regime Type“. *Comparative Political Studies* 54, č. 3–4 (březen 2021): 585–622, <https://doi.org/10.1177/0010414020938090> (staženo 9. ledna 2023).
- Grimm, Dieter. *Recht oder Politik? Die Kelsen-Schmitt Kontroverse zur Verfassungsgerichtbarkeit und die heutige Lage*. Berlin: Duncker & Humblot, 2020.
- Gstöhl, Sieglinde. „Europäischer Wirtschaftsraum (EWR)“, Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online. Naposlady upraveno 31. prosince 2011. [https://historisches-lexikon.li/Europ%C3%A4ischer_Wirtschaftsraum_\(EWR\)](https://historisches-lexikon.li/Europ%C3%A4ischer_Wirtschaftsraum_(EWR)) (staženo 17. března 2023).
- Hazell, Robert. „Monarchical Functions: Conclusions“. In *The Role of Monarchy in Modern Democracy: European Monarchies*, eds. Robert Hazell and Bob Morris. New York: Hart Publishing, 2020, 60–61.
- Hazell, Robert. „Monarchy in the Constitutional Texts“. In *The Role of Monarchy in Modern Democracy: European Monarchies*, eds. Robert Hazell and Bob Morris. New York: Hart Publishing, 2020, 9–15.
- Hoelzgen, Joachim. „Fürst Hans-Adam, der Machthungrige“. *Der Spiegel*, 13. března 2003, <https://www.spiegel.de/panorama/liechtenstein-fuerst-hans-adam-der-machthungrige-a-239975.html> (staženo 30. března 2023).
- Horčíčka, Václav, Drahomír Suchánek a Jan Županič. *Dějiny Lichtenštejska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
- Kley, Andreas. „Notverordnung“. Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online. Naposlady upraveno 31. prosince 2011. <https://historisches-lexikon.li/Notverordnung> (staženo 20. března 2023).
- Koop, Avery. „Mapped: Which Countries Still Have a Monarchy?“. Publikováno 16. září 2022. <https://www.visualcapitalist.com/which-countries-still-have-monarchy/> (staženo 9. ledna 2023).
- Kořen, Michal. „Případová studie“. In *Metodologie výzkumu politiky*, eds. Vít Beneš a Petr Drulák. Praha: Sociologické nakladatelství, 2019, 37–53.

- Kozubík, Jan a Roman Chytilík. „Formální pravomoci současných evropských monarchů a jejich reálné využití“. *Politologický časopis* 4 (2013): 483–506, <https://doi.org/10.5817/PC2013-4-483> (staženo 14. ledna 2023).
- Langley, Alison. „Prince tells voters to hand over power in Liechtenstein“. *The Guardian*, 9. března 2003, <https://www.theguardian.com/world/2003/mar/09/theobserver1> (staženo 29. března 2023).
- Liechtenstein-Institut. „300 Jahre Fürstentum Liechtenstein“. Publikováno 15. ledna 2019. <https://www.liechtenstein-institut.li/news/300-jahre-furstentum-liechtenstein> (staženo 15. února 2023).
- Liechtenstein-Institut. „Erste geschriebene Verfassung“. Publikováno 13. listopadu 2018. <https://www.liechtenstein-institut.li/news/erste-geschriebene-verfassung> (staženo 15. února 2023).
- „Liechtensteins eigener Weg nach Europa“. *Neue Zürcher Zeitung*, 12. prosince 2002, <https://www.nzz.ch/article8KO4X-ld.237862?reduced=true> (staženo 17. března 2023).
- „Liechtenstein: Klarer Sieg des Fürsten“. *Der Standard*, 16. března 2003, <https://www.derstandard.at/story/1240938/liechtenstein-klarere-sieg-des-fuersten> (staženo 30. března 2023).
- „Liechtenstein: la victoire du prince“. *Libération*, 17. března 2003, https://www.liberation.fr/planete/2003/03/17/liechtenstein-la-victoire-du-prince_458723/ (staženo 29. března 2003).
- „Liechtenstein prince wins powers“. *BBC News*, 16. března 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2853991.stm> (staženo 24. března 2023).
- Linder, Wolf. *Swiss Democracy – Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*. 3. edice. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Marcinkowski, Frank a Wilfried Marxer. *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie. Eine Fallstudie zur Verfassungsreform in Liechtenstein*. Schaan: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 2010.
- Marxer, Roland. „Neutralität“. Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online. Naposledy upraveno 31. prosince 2011. <https://historisches-lexikon.li/Neutralität> (staženo 17. února 2023).
- Marxer, Wilfried. „Freie Liste“. Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online. Naposledy upraveno 31. prosince 2011. https://historisches-lexikon.li/Freie_Liste (staženo 17. března 2023).
- Marxer, Wilfried a Fabian Frommelt. „Wahlssysteme“. Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online. Naposledy upraveno 31. prosince 2011. <https://historisches-lexikon.li/Wahlssysteme> (staženo 21. února 2023).

- Mascolo, Georg. „Einladung zur Geldwäsche“. *Der Spiegel*, 7. listopadu 1999, <https://www.spiegel.de/politik/einladung-zur-geldwaesche-a-06d917f0-0002-0001-0000-000015045816> (staženo 24. března 2023).
- Merki, Christoph Maria. *Die Geschichte der liechtensteinischen Aussenpolitik seit 1950*, Arbeitspapiere Liechtenstein-Institut 57. Bendern: Liechtenstein-Institut, 2020. <http://dx.doi.org/10.13091/li-ap-67> (staženo 1. března 2023).
- Mlsna, Petr. „Ústavní soudnictví a jeho konflikty s politikou jako důsledky dělby moci“. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica* 60, č. 1 (leden 2014): 119–135, <https://karolinum.cz/casopis/auc-iuridica/rocnik-60/cislo-1/clanek-535>.
- Müller, Thomas a Michael Wohlgemuth. *Kontinuität und Wandel. Zur Verfassungsgeschichte Liechtensteins*. Eschen: Stiftung für Staatsrecht und Ordnungspolitik, 2021.
- Oficiální webová stránka Lichtenštejnského knížectví. „Das Fürstentum Liechtenstein“. <https://www.liechtenstein.li> (staženo 13. ledna 2023).
- Osborn, Andrew. „European prince wins new powers“. *The Guardian*, 17. března 2003, <https://www.theguardian.com/world/2003/mar/17/andrewosborn> (staženo 29. března 2023).
- Redaktion des Historischen Lexikons des Fürstentums Liechtenstein. „Liechtenstein, Hans-Adam II. von“. Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online. Naposledy upraveno 31. prosince 2011. http://historisches-lexikon.li/Liechtenstein,_Hans-Adam_II._von?marker=Hans-Adam+II (staženo 7. března 2023).
- Rhinow, René. *Gutachten im Rahmen der Verfassungsdiskussion im Fürstentum Liechtenstein zuhanden der Regierung des Fürstentums Liechtenstein*. Basel, 2000. <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Rhinow.pdf/view> (staženo 21. května 2023).
- Riklin, Alois. *Machtteilung: Geschichte der Mischverfassung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006.
- Sele, Patrick, Gerhard R. Hochuli a Donat Büchel. „Schweiz“. Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online. Naposledy upraveno 31. prosince 2011. <https://historisches-lexikon.li/Schweiz> (staženo 20. února 2023)
- Schiess Rütimann, Patricia. „Since 2003, no longer an indivisible and inalienable whole. The right of the Liechtenstein municipalities to initiate a secession procedure“. *DPCE Online* 52, č. 2 (8. července 2022): 939–954, <https://www.dpceonline.it/index.php/dpceonline/article/view/1623> (staženo 20. května 2023).
- Schiess Rütimann, Patricia. Ústavní komentáře k článkům 112 a 115 Lichtenštejnské ústavy. Liechtenstein-Institut. Naposledy upraveno 1. července 2020. Komentáře jsou dostupné na <https://verfassung.li/Kommentar> (staženo 17. června 2023).

- Schnuer, Cordula. „Bringing the monarchy into the 21st century“. *Delano*, 23. června 2022, <https://delano.lu/article/the-future-of-the-monarchy> (staženo 19. ledna 2023).
- Teele, Dawn Langan. „Women & the Vote“. *Daedalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences* 149, č. 1 (leden 2020): 25–39, https://doi.org/10.1162/daed_a_01771 (staženo 23. února 2023).
- Tourismus Liechtenstein. „Die Geschichte“. <https://tourismus.li/unser-land/ueber-liechtenstein/die-geschichte/> (staženo 11. února 2023).
- Tridimas, George. „Constitutional monarchy as power sharing“. *Constitutional Political Economy* 32 (17. června 2021): 431–161, <https://doi.org/10.1007/s10602-021-09336-8> (staženo 10. ledna 2023).
- Tur, Richard a William Twining, eds. *Essays on Kelsen*. Oxford: Clarendon Press, 1986.
- Vale of White Horse District Council. „The Proclamation of King Charles III“. <https://www.whitehorsedc.gov.uk/uncategorised/the-proclamation-of-king-charles-iii/> (staženo 19. ledna 2023).
- Vařeka, Marek. *Lichtenštejnsko*. Praha: Libri, 2010.
- Veenendaal, Wouter. „A Big Prince in a Tiny Realm: Smallness, Monarchy, and Political Legitimacy in the Principality of Liechtenstein“. *Swiss Political Science Review* 21, č. 2 (červen 2015): 333–349, <https://doi.org/10.1111/spsr.12138> (staženo 8. března 2023).
- Vogt, Paul. „Regierung“. Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online. Naposledy upraveno 31. prosince 2011. <https://historisches-lexikon.li/Regierung> (staženo 17. února 2023).
- Waschkuhn, Arno. „Politisches System Liechtensteins“. In *Kleinstaat: Grundsätzliche und aktuelle Probleme*, ed. Arno Waschkuhn. Vaduz: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 1993, 267–280.
- Wilhelmsson, Caroline. „‘King of Sweden, the Götar and the Wends’... What about the Finns?: Investigating Finland’s absence from Swedish royal titlature in medieval and Early Modern Sweden“. *Cerae: An Australasian Journal of Medieval and Early Modern Studies* 7 (leden 2020): 46–70, <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.840086160307996> (staženo 17. ledna 2023).
- Wille, Herbert. *Die liechtensteinische Staatsordnung: Verfassungsgeschichtliche Grundlagen und oberste Organe*. Schaan: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 2015.
- Wille, Herbert. „Verfassung“. Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online. Naposledy upraveno 31. prosince 2011. Lexiko <https://historisches-lexikon.li/Verfassung> (staženo 16. února 2023).

- Winkler, Günther. *Der Europarat und die Verfassungsautonomie seiner Mitgliedstaaten. Eine europarechtliche Studie mit Dokumenten und Kommentaren, veranschaulicht durch die Aktionen des Europarates gegen die Verfassungsreform von Liechtenstein.* Wien: Springer Verlag, 2005.
- Winkler, Günther. *Die Verfassungsreform in Liechtenstein: Verfassungsrechtliche Studien mit verfassungsrechtsvergleichenden und europarechtlichen Perspektiven.* Wien: Springer Verlag, 2003.
- z Lichtenštejna, Hans-Adam II. Rozhovor vedl Michael Benvenuti. *Liechtensteiner Volksblatt*, 13. listopadu 2014, <https://www.lfsg.org/Portals/0/Interview%20HSH%20Throne%20Jubilee%2020141113.pdf> (staženo 1. května 2023).
- z Lichtenštejna, Hans-Adam II. *Stát ve třetím tisíciletí.* Schaan: van Eck Verlag, 2010.
- Zahle, Henrik, Pieter Van Dijk a Jean-Claude Scholsem. *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein Proposed by the Princely House of Liechtenstein.* Opinion no. 227/2002. Strasbourg, 2002. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)032-e) (staženo 20. května 2023).

ZÁVĚREČNÉ TEZE MAGISTERSKÉ PRÁCE NMTS

Závěrečné teze student odevzdává ke konci Diplomního semináře III jako součást magisterské práce a tyto teze jsou spolu s odevzdáním magisterské práce do SIS předpokladem udělení zápočtu za tento seminář.

Jméno:

Daniel Floder

E-mail:

60308670@fsv.cuni.cz

Specializace (uved'te zkratkou)*:

NRS

Semestr a školní rok zahájení práce:

LS 2021

Semestr a školní rok ukončení práce:

LS 2023

Vedoucí diplomového semináře:

prof. PhDr. Ota Konrád, Ph.D.

Vedoucí práce:

PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.

Název práce:

Lichtenštejnsko mezi přímou demokracií a absolutní monarchií? Cesta k nové lichtenštejnské ústavě

Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek):

Lichtenštejnské knížectví svým státním uspořádáním neodpovídá klasické podobě konstitučních monarchií v Evropě. V nich docházelo od minulého století k postupné dekonstrukci panovnické moci a posílení parlamentarismu. Kníže Hans-Adam II., který se stal hlavou státu oficiálně v roce 1989, ovšem odmítal, aby pozice monarchy v Lichtenštejnsku byla oslabena tak, jak tomu bylo v mnoha evropských monarchiích. Ústavní krize, jež v zemi započala v 90. letech minulého století, vyvrcholila novelizací ústavy v roce 2003, v níž kníže svým návrhem upevnil svou politickou pozici v Lichtenštejnsku na úkor demokraticky volených institucí. Práce si dává za cíl analyzovat ústavní novelu z roku 2003 a jejím zasazením do politicko-historického kontextu Lichtenštejnska zodpovědět, zda lze mluvit o zemi jako o absolutní monarchii. Dalším výzkumným bodem práce je objasnění důvodů, ze kterých se občané Lichtenštejnska schválením novelizace rozhodli netradičně posílit knížecí pravomoci.

Vývoj tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek)

Ačkoliv se téma nezměnilo, došlo k několika zásadním změnám. V původním návrhu práce mělo být dosaženo hodnocení lichtenštejnské demokracie, ke kterému vzhledem k metodologické a rozsahové náročnosti v práci nedošlo. Jedním z hlavních bodů měla být také celková analýza knihy *Stát ve třetím tisíciletí* knížete Hanse-Adama II. Nakonec byly z knihy použity pouze relevantní informace týkající se ideologie knížete a jeho politických rozhodnutí. Navíc byl zredukován obsah, jenž měl původně zahrnovat pět kapitol, které by se však v mnohém překrývaly.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):

- 1) Teoretické ukotvení práce
- 2) Ústavní a historický vývoj Lichtenštejnska
- 3) Ústavní debata na prahu 21. století a referendum 2003
- 4) Analýza ústavní novely

Hlavní výsledky práce (max. 10 řádek):

Práce došla k závěru, že i přes posílení knížecích pravomocí nedochází k rozkladu demokraticko-parlamentního systému a země se nestává absolutní monarchií. I přes mnoho problematických bodů existují v ústavě pojistky proti samovládě panovníka, přičemž tím nejradikálnějším je zrušení monarchie prostřednictvím plebiscitu. Z historických souvislostí je však identita malého knížectví úzce spjata s velmi populární osobou knížete. Tohoto vlivu přitom úřadující kníže Hans-Adam II. dokázal během celé ústavní krize dobře využít, aby např. pod výhrůzkou vlastního exilu získal mínění a hlasy voličů na svou stranu. Jedná se také o primární důvod, proč se Lichtenštejnsko politicky nevyvíjí podobným stylem jako mnoho jiných monarchií v Evropě. Jeho syn Alois v této taktice pokračuje, což kontinuálně problematizuje snahu

politické opozice prosadit se vůči knížecí rodině.

Prameny a literatura (výběr nejpodstatnějších):

Ústava Lichtenštejnského knížectví (LÚ) (1921), v originálním znění z 5. října 1921, včetně všech změn do 16. března 2003. Online dostupné na <https://www.verfassungen.eu/lie/verf21-i.htm> (staženo 24. února 2023).

Anckar, Carsten. „Constitutional monarchies and semi-constitutional monarchies: a global historical study, 1800–2017“. *Contemporary Politics* 27, č. 1 (2021): 23–40, <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1824360> (staženo 10. ledna 2023).

Beattie, David. *Liechtenstein: A Modern History. A New and Enlarged Edition*. 2. rozšířená edice. Liechtenstein: van Eck Publishers, 2012.

Bussjäger, Peter. Ústavní komentáře k článkům 1, 3, 4, 7, 10, 11, 13, 51, 62, 63, 65, 66, 70, 79, 80, 92, 106 a 107 Lichtenštejnské ústavy. Liechtenstein-Institut. Komentáře jsou dostupné na <https://verfassung.li/Kommentar> (staženo mezi 20. květnem a 18. červnem 2023).

Frowein, Jochen. *Rechtsgutachten zu den Verfassungsvorschlägen des Fürstenhauses des Fürstentums Liechtenstein zur Änderung der Verfassung des Fürstentums vom 2. Februar 2000 der Regierung des Fürstentums Liechtenstein*. Heidelberg, 2000. <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Frowein.pdf/view> (staženo 21. května 2023).

Funk, Bernd-Christian. *Rechtsgutachten über Fragen der Reform der Verfassung des Fürstentums Liechtenstein*. Wien, 2001. <https://demokratiebewegung.li/de/dokumente/verfassungsdiskussion/Gutachten-Funk.pdf/view> (staženo 24. května 2023).

Marcinkowski, Frank a Wilfried Marxer. *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung und direkte Demokratie. Eine Fallstudie zur Verfassungsreform in Liechtenstein*. Schaan: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 2010.

Wille, Herbert. *Die liechtensteinische Staatsordnung: Verfassungsgeschichtliche Grundlagen und oberste Organe*. Schaan: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 2015.

Winkler, Günther. *Der Europarat und die Verfassungsautonomie seiner Mitgliedstaaten. Eine europarechtliche Studie mit Dokumenten und Kommentaren, veranschaulicht durch die Aktionen des Europarates gegen die Verfassungsreform von Liechtenstein*. Wien: Springer Verlag, 2005.

z Lichtenštejna, Hans-Adam II. *Stát ve třetím tisíciletí*. Schaan: van Eck Verlag, 2010.

Zahle, Henrik, Pieter Van Dijk a Jean-Claude Scholsem. *Opinion on the Amendments to the Constitution of Liechtenstein Proposed by the Princely House of Liechtenstein*. Opinion no. 227/2002. Strasbourg, 2002. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)032-e) (staženo 20. května 2023).

Etika výzkumu:**

Není relevantní.

Jazyk práce:

Čeština

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		
Vedoucí specializace		
Garant programu		

* BAS – Balkánská a středoevropská studia; ES – Evropská studia; NRS – Německá a rakouská studia; RES – Ruská a eurasijská studia; SAS – Severoamerická studia; ZES – Západoevropská studia.

** Pokud je to relevantní, tj. vyžaduje to charakter výzkumu (nebo jeho zadavatel), data, s nimiž pracujete, nebo osobní bezpečnost vaše či dalších účastníků výzkumu, vysvětlíte, jak zajistíte dodržení, resp. splnění těchto etických aspektů výzkumu: 1) informovaný souhlas s účastí na výzkumu, 2) dobrovolná účast na výzkumu, 3) důvěrnost a anonymita zdrojů, 4) bezpečný výzkum (nikomu nevznikne újma).